

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

DİVAN-I HULÛSÎ-İ DARENDEVÎ'DE
DÎNÎ TASAVVUFÎ MUHTEVA

Recep AYIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Murat AK

Konya-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Recep AYIK
	Numarası	118110011003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk İslam Edebiyatı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Murat AK
	Tezin Adı	Divan-ı Hulûsî-i Darende'î'de Dinî Tasavvufî Muhteva

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Divan-ı Hulûsî-i Darende'î'de Dinî Tasavvufî Muhteva başlıklı bu çalışma .../.../... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

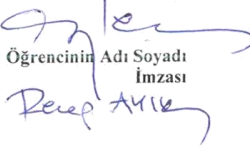
Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Murat AK	
2	Prof. Dr.	Hikmet ATIK	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Yusuf Sami SAMANCI	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Recep AYIK		
	Numarası	118110011003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Divan-ı Hulûsi-i Darende'î'de Dinî Tasavvufî Muhteva			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

 Öğrencinin Adı Soyadı
 İmzası
 Recep AYIK

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Recep AYIK		
	Numarası	118110011003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Murat AK		
Tezin Adı	DİVAN-I HULÛSÎ-İ DARENDEVÎ'DE DÎNÎ TASAVVUFÎ			

Divan-ı Hulûsî-i Darende, yaşadığımız yüzyılın önemli eserlerindedir. Türk İslam edebiyatı mahsulleri içinde yer alan bu kıymetli eser edebi ve dini yönden incelenmiştir.

Eserin doğuşuna ortam sağlayan kültür havzası ifade edilerek hangi düşünce ve hislerle ortaya konulduğu izah edilmiş, yaşadığımız yüzyıla katkısı anlatılmaya gayret edilmiştir.

Osman Hulûsî Ateş'in (ö. 1990) şahsında ve şiirinde yapılan inceleme ile Dini Tasavvufi edebiyatın bugün de kamil örnekler verdiği ortaya konulmuştur. Eserin edebi yönü şekil olarak incelenmiş, muhteva incelemesi de daha çok dini tasavvufi yönde yoğunlaşmıştır.

Şairin kullandığı kavramlar sistematik bir incelemeye tabi tutularak nitel gözlem yoluyla bilim dünyasına tanıtılmaya çalışılmıştır. Eser hakkında daha önce yapılan çalışmalardan da istifade edilerek Divan'ın edebi ve tasavvufi cephesi ana hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: din, tasavvuf, edebiyat, Osman Hulûsî Ateş, Divan-ı Hulûsî-i Darende, aşk

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Recep AYIK		
	Student Number	118110011003		
	Department	Turkish Islamic Literature		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dh. Dr. Murat AK		
Title of the Thesis/Dissertation	RELIGIOUS AND MYSTICAL CONTENTS IN DIWAN AL-HULUSI AL-DARENDEWI			

Diwan al-Hulûsî al-Darendeî is one of the most important works of the century we live. This valuable work, which is included in Turkish Islamic literature, has been examined in terms of literary and religious aspects.

The cultural basin that gives rise to the birth of the work is explained by expressing thoughts and feelings, its contribution to the century we live has been tried to be explained.

With the examination of Osman Hulûsî Ates' (d. 1990) biography and poetry, it has been shown that Islamic mystic literature gives perfect examples of Religious Sufism even today. The literary aspect of the work is examined formally, and the content analysis is more concentrated in the religious Sufism.

The concepts used by the poet have been subjected to a systematic review and introduced to the scientific world through qualitative observation. The literary and mystical sides of the Divan have been outlined, making use of previous studies on the work.

Keywords: religion, mysticism, literature, Osman Hulûsî Ateş, Diwan al-Hulûsî al-Darendeî, love

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL FORMU	ii
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	ix
ÖN SÖZ	xi
GİRİŞ	1
1. DİNÎ TASAVVUFÎ EDEBİYAT	1
2. OSMAN HULÛSÎ ATEŞ'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ	3
2.1. SİYASÎ VE SOSYAL HAYAT	3
2.2. KÜLTÜREL VE EDEBÎ HAYAT	4
1. BÖLÜM	
OSMAN HULÛSÎ ATEŞ'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ, ESERLERİ	
1.1. HAYATI.....	10
1.1.1. Adı ve Soyadı	10
1.1.2. Doğumu, Nesebi ve Ailesi.....	10
1.1.3. Eğitimi ve Mesleği	11
1.1.4. Hizmet Faaliyetleri	12
1.1.5. Vefatı.....	13
1.2. EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	13
1.2.1. Mahlası	13
1.2.2. Şairliği	14
1.2.3. Nasirliği	17
1.3. TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ.....	17
1.3.1. Tarikatı ve İntisâbı.....	17
1.3.2. Mürşidi İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak.....	18
1.4. ESERLERİ.....	19
1.4.1. Divan-ı Hulûsî-i Darendevî	19
1.4.2. Mektubât-ı Hulûsî.....	19
1.4.3. Şeyh Hamid-i Veli Minberinden Hutbeler	19
2. BÖLÜM	
DİVAN-I HULÛSÎ-İ DARENDEVÎ'NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	
2.1. TERTİP ŞEKLİ	21
2.2. NAZİM BİRİMLERİ.....	22

2.3. NAZIM BİÇİMLERİ.....	23
2.4. VEZİN ÖZELLİKLERİ.....	37
2.5. REDİFLER	38
2.6. EDEBÎ SANATLAR	41
2.6.1. Mecazla İlgili Sanatlar.....	41
2.6.2. Mânâ ile İlgili Sanatlar	45
2.6.3. Lafızla İlgili Sanatlar	52
2.7. ARAPÇA VE FARŞÇA LAFIZLAR	53
2.8. MAZMUNLAR	69

3. BÖLÜM

DİVAN-I HULÛSÎ-İ DARENDEVÎ'DE DİNÎ TASAVVUFÎ MUHTEVA

3.1. İMAN	81
3.1.1. Allah	81
3.1.2. Melekler	85
3.1.3. Kur'an-ı Kerîm	87
3.1.4. Peygamberler	88
3.1.4.1. Hz. Muhammed	89
3.1.4.2. Hz. İsa.....	91
3.1.4.3. Hz. Musa	92
3.1.4.4. Hz. Yakup ve Hz. Yusuf.....	93
3.1.4.5. Hz. Âdem	95
3.1.5. Kader ve Kazâ	96
3.1.6. Ahiret ve Kıyamet	98
3.2. İBADET	100
3.2.1. Kelime-i Şehâdet	101
3.2.2. Namaz.....	102
3.2.3. Oruç.....	102
3.2.4. Zekât.....	103
3.2.5. Hac	104
3.3. TASAVVUFÎ MUHVETÂ.....	106
3.3.1. Ahlak	106
3.3.1.1. Takvâ.....	107
3.3.1.2. Zühd	109
3.3.1.3. Tevbe.....	111
3.3.1.4. Zikir.....	113
3.3.1.5. İhlas	116

3.3.1.6.	Sabır	118
3.3.1.7.	Şükür	120
3.3.1.8.	Sıdk.....	121
3.3.1.9.	İstikâmet	123
3.3.1.10.	Şefkat.....	125
3.3.2.	Seyr ü Sülûk	126
3.3.2.1.	Şeyh ve Mürşid.....	127
3.3.2.2.	Mürid.....	130
3.3.2.3.	İntisâb	133
3.3.2.4.	Sohbet.....	134
3.3.2.5.	Halvet	138
3.3.3.	Kalb	140
3.3.3.1.	Aşk	144
3.3.3.2.	Cezbe.....	147
3.3.3.3.	Huzur.....	148
3.3.3.4.	Havf u Recâ.....	150
3.3.3.5.	Kabz u Bast	152
3.3.4.	Marifet.....	153
3.3.4.1.	Keşf	156
3.3.4.2.	İlham.....	157
3.3.4.3.	Tecelli.....	158
3.3.4.4.	Vâridât.....	160
SONUÇ		163
KAYNAKÇA.....		165
ÖZGEÇMİŞ		172

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
agt	: Adı geçen tez
as	: Aleyhi's-selam
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
cc.	: Celle celaluhu
d.	: Doğum
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DT	: Doktora Tezi
G.	: Gazel
Hz.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
M.	: Mesnevi
K.	: Kıta
Müf.	: Müfred
Mıs.	: Mısra
ö.	: Ölüm
R.	: Rübai
ra.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Sav.	: Sallallahu aleyhi ve sellem

- SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK : Türk Dil Kurumu
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Ünv. : Üniversitesi
vb. : ve benzerleri
Yay. : Yayınları/ Yayınevi
YLT : Yüksek Lisans Tezi

ÖN SÖZ

Allah (cc) insanları, kavim kavim yaratmıştır. (Hücurat 49/ 13) Bu vesileyle insanların birbiriyle kaynaşmalarını, tanışmalarını murad etmiştir. Kaynaşmanın ve tanışmanın en güzel vesilelerinden biri de tarih boyunca dil olmuştur. Farklı dillerin anlam zenginlikleri dünya edebiyatına ve kültürüne zenginlik katmış; sanat ve edebiyat gibi iki mühim insanî kabiliyet alanı meydana çıkmıştır.

Dil merkezinde yetişip gelişen edebi ürünler insanın derinliğine katkı sağlamıştır. Allah'ın “ahsen-i takvim” üzere yarattığı kul da kelimelerle hakikatini aramış, kendisini yaratan kuvvete yaklaştırmaya çalışmıştır.

Şiirin engin ufukları, dün olduğu gibi bugün de bizi hem insan olarak hem de cemiyet olarak mutlak güzelliğe taşımaya adaydır. Mutlak güzelliğe varmanın İslamî boyutlarından olan tasavvuf da bu yolun adı olmuştur.

Tasavvuf gibi dini duyguların en yoğun biçimde yaşandığı ve hayatı baştan başa yeniden anlamlandırma iddiası taşıyan bir alanda, edebiyat ve güzel sanatların önemi bir kat daha artmaktadır. Çünkü bu yoğun duygu ve düşüncelerdeki derinliği ve zenginliği ifadeye imkân veren en önemli vasıtalarından birisi şiir, diğeri musikidir. Geçmişte İslam dünyasında, musikinin üretilme ve dinlenme alanları sınırlı olduğu göz önüne alınırsa hassas ruhların musiki ihtiyacının da kısmen şiirle karşılanmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Hâsılı tasavvuf, İslam dünyasında sanat ve edebiyatı asırlarca derinden etkilemiş ve onlara hayat vermiştir.¹

Divan-ı Hulûsî-i Darende'î'de Dinî – Tasavvufî Muhteva başlıklı bu çalışma giriş, Osman Hulûsî Ateş'in hayatı, dini ve edebi kişiliği, *Divan-ı Hulûsî-i Darende'î*'de şekil özellikleri ve dinî – tasavvufî muhteva, sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Türk İslam Edebiyatı hakkında genel bilgiler verilmiş, Osman Hulûsî Ateş'in yaşadığı dönemdeki siyasi ve sosyal olaylara kısaca değinilmiş ve Osman Hulûsî Ateş'in yaşadığı dönemdeki edebiyat ve kültür dünyası ana hatlarıyla ortaya konulmuştur.

¹ Yakup Şafak, “Tasavvufun Dili”, *Türk Dili Dergisi Dilin Perdeleri Özel Sayısı*, S. 767 – 768, Ankara, 2015, s. 54

Birinci bölümde, Divan-ı Hulûsî-i Darende'ni'nin müellifi Osman Hulûsî Ateş'in hayatı, nesebi, ailesi, tasavvuf anlayışı, dinî ve edebî kişiliği kaynaklardan yararlanılarak verilmiştir.

İkinci ve üçüncü bölüm, çalışmanın ana bölümünü oluşturan muhteva incelemesi bölümüdür. Eserin önce edebî yönü ortaya konulmuş ve şekil incelemesi yapılmıştır. Ardından eserin dinî – tasavvufî yönü incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise inceleme nihayetinde ulaşılan bulgular ifade edilmiştir.

Çalışmaya konu olan şiirler, Prof. Dr. Mehmet Akkuş ve Prof. Dr. Ali Yılmaz'ın hazırladığı, 2006 yılında, Nasihat Yayınları tarafından neşredilen *Divan-ı Hulûsî-i Darende'ni*'den alınmış ve gazel numaraları, sayfa sayıları bu esere göre kaydedilmiştir.

Bu görüş ve düşünceler ışığında yapılmaya gayret edilen çalışma, eksikleriyle beraber umulur ki hakikate yolculukta bir yudum su, bereketli bir azık olur. Çalışmanın bu hale gelmesinde eserlerinden ve şahsiyetlerden istifade ettiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Yılmaz'a, Prof. Dr. Hikmet Atik'e ve muhterem danışman hocam Doç. Dr. Murat Ak'a teşekkür etmeyi muazzez bir borç bilirim.

Bununla birlikte akademik çalışmalarımızı sonuna kadar destekleyen Tavşançalı Çok Programlı Anadolu Lisesi müdürü Erhan Delen'e, tezimi hazırlarken fikirlerinden istifade ettiğim kıymetli dostum Orhan Gazi Gökçe'ye ve nihai olarak maddi ve manevi destekleriyle yanı başımdaki cehdini esirgemeyen kıymetli eşime de haddi hesaba gelmez teşekkür ediyorum.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Recep AYIK

Konya, 2019

GİRİŞ

1. DÎNÎ TASAVVUFÎ EDEBİYAT

Cemiyetlerin bünyesinde vâkî değişikliklerde belli başlı müessir bir unsur dindir. Bir dinin herhangi bir topluluk tarafından kabulü sırasında, o dinin yayılmasında âmil olan yazının da beraber geldiği görülür. Nitekim Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra Arap hurufatı ile birçok eser vermişlerdir.²

Dinin toplum üzerindeki etkisini göstermek açısından Bulgarlar ve Macarlar önemli bir örnek teşkil eder. Avrupa Hun Devleti’nin (352 – 469) bakiyesi bu iki Türk boyu Hristiyanlığı kabul etmekle millî benliklerini kaybetmişler ve Türkçe’den de uzaklaşmışlardır.

VII. yüzyıldan itibaren İslam’ı kabul etmeye başlayan Türkler, Karahanlılar döneminde İslam dinini resmen kabul etmişlerdir (920). Bu nedenle tarihte varlığı bilinen İlk Müslüman Türk devleti Karahanlı Devleti (912 – 1212) olup İslam kültürü etkisinde gelişen Türk edebiyatının elde bulunan en eski örnekleri de bu döneme aittir.³

Yeni dinle beraber Türk edebiyatında, konu, tema ve kültür değişikliği olarak saz eşliğinde terennüm edilen şifahi edebiyatın yerine tamamen yeni bir edebiyat ortaya çıkmıştır. Türklerin İslam’ı kabulünden sonra tasavvuf da toplum içerisinde kabul görmeye ve yayılmaya başlamıştır. Türklerin İslam’ı kolayca kabulü ve öğrenmesinde tasavvufun önemli bir rolü vardır.⁴

İslamiyet dairesinde verilen ilk eserlerimiz Karahanlı Türkçesi özellikleri göstermekle beraber daha çok didaktik yönü ağır basan eserlerdir. Tasavvufî içeriğin yoğun olduğu ilk eserimizse şüphesiz Ahmet Yesevi’nin “hikmet”leri olmuştur.

Ahmet Yesevi, Orta Asya bozkırlarında yaşayan ve göçebe hayat sürmeye devam eden Türk boylarına hem İslâmiyet’i hem de tasavvufu anlatmak gayesiyle

² N. Pekolcay ve S. Eraydın, *İslami Türk Edebiyatı*, 3. Baskı, İrfan Yay., İstanbul, 1976, s. 26.

³ H. İ. Şener ve Â. Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, 2. Baskı, Rağbet Yay., İstanbul, 2008, s. 41.

⁴ Hikmet Atik, “Nakşî Ali Akkirmanî Divanı (İnceleme – Metin)”, *DT*, Ankara Üniv. SBE, Ankara, 2003, s. XIII.

mutasavvıf kişiliğiyle o dönemin insanlarının çok iyi anlayacağı bir dille hikmet adı verilen manzum sözler söylemiştir.⁵

Ahmet Yesevi'nin alperenlerinin Anadolu'ya göç etmesiyle de hikmet geleneği Anadolu'ya ulaşmış ve başka şahsiyetlerle, başka isimlerle eserler verilmeye devam etmiştir.

Dinî Tasavvufî edebiyatın Anadolu'daki ilk büyük temsilcisi Yunus Emre'dir (ö. 1320). Yine Yunus Emre'nin çağdaşı olarak ifade edebileceğimiz Mevlana (1200 – 1273), Hacı Bektaş Veli (1248 – 1338) gibi büyük isimler, bu edebiyat geleneğinin Anadolu'da ve Anadolu Türkçesi'nde yerleşmesini sağlamışlardır.

Türk İslam Edebiyatı, iki gelenek içerisinde eser vermiştir. Bunlardan ilki Halk Edebiyatı geleneği, diğeri Divan Edebiyatı geleneğidir. Halk Edebiyatı geleneği içerisinde daha sade bir dil ve hece ölçüsü ile yazılan şiirler önemli bir yekûn tutmaktadır. Divan geleneği içerisinde de esas ölçünün aruz ölçüsü olduğu şiirler yazılmıştır. Bununla birlikte Türk İslam Edebiyatı geleneğinin mensur eserleri de haiz olduğunu görmek mümkündür.

13. yüzyıldan bugüne değin birçok şairimiz Türk İslam Edebiyatı içerisinde büyük bir külliyata ulaşacak eserler oluşturmuşlar, divanlar yazmışlardır. 19. Yüzyıl ile birlikte değişmeye başlayan edebî gelenek bazı biçimlerin kullanımını azaltmış olsa da halen kaside, gazel, mesnevi gibi Klasik Edebiyat içerisinde değerlendirebileceğimiz nazım biçimleri kullanılmaktadır.

Divan-ı Hulûsî-i Darende'î, 20. Yüzyıl eseri olmasına karşılık (1. Basım, 1986) Divan ve Tekke – Tasavvuf edebiyatı geleneğini yaşatan önemli bir Türk İslam edebiyatı eseridir. Bu açıdan çalışmanın konusu olmuştur.

⁵ Atik, agt, s. XIV.

2. OSMAN HULÛSÎ ATEŞ'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

2.1. SİYASÎ VE SOSYAL HAYAT

Osman Hulûsî Efendi 20. Yüzyılın başlarında (1914) doğup yine aynı yüzyılın sonlarına doğru vefat etmiştir (1990). Daha çok Malatya, Darende çevresinde yaşamıştır.

Üzerinde yaşadığımız coğrafya açısından bu yıllar önem arz eden yıllardır. 1914 yılının hemen bir sene sonrasında 1. Dünya Savaşı başlamış ve Osmanlı Devleti, Almanya ile birlikte bu savaşa katılmıştır. 1915 ile başlayan savaş yılları 1923'e kadar devam etmiştir.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Osmanlı Devleti yıkılmış ve yeni bir devlet doğmuştur. Cumhuriyetin ilk yılları birtakım muhalif hareketlerin etkili olduğu ama siyaset alanında pek bir faaliyet gösteremediği yıllardır. İlk muhalif hareketlerin etkinliklerini artırma çalışmaları birtakım inkılapların gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır.

İnkılapların bu çalışma açısından en önemlileri 3 Mart 1924'te ilan edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu, akabinde Şer'îye ve Evkaf Nezareti'nin kaldırılması ve 1 Kasım 1928'de ilan edilen harf inkılabıdır. Bu uygulamalarla Cumhuriyet rejimi ister istemez genç kuşakların kültürel geçmişle ilgilerinin kopmasına yol açmıştır.⁶ Osman Hulûsî Efendi gibi tasavvufî bir çevrede büyüüp yetişen büyük bir çoğunluk bu inkılaplardan etkilenmişlerdir.

1950'ye kadar devam eden tek parti iktidarı yerini Demokrat Parti'ye bıraktığında kısmî bir rahatlama yaşanmıştır. Bu serbestlik ile din eğitime ve ibadete daha geniş bir alan bırakılmıştır; fakat bunun devlet kurumlarına geniş ölçüde bir etkisi olmamıştır.⁷ Muhalefet partilerinin sahaya çıkması yeni fikirlerin intişarına da sebep olmuştur. 1960 İhtilali ve 1971 Muhtırası haricinde 1980 ihtilaline kadar etkin bir fikir ortamının oluştuğu söylenebilir. Her fikirden insanın katkıda bulunduğu süreli yayınlar ve kitaplar yayınlanmıştır. 12 Eylül 1980 ihtilali ile tekrardan daralan fikir alanı kısa süre sonra tekrar canlanmıştır. Kültür ve tarih

⁶ Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı 1923-1950*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993, s. 7.

⁷ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 364.

konusunun Türkiye'nin düşünsel gündemine girmesi asıl 1980'li yılların başlarından itibaren gerçekleşmiştir.⁸

Özellikle 1970 sonrasında İslamî hareketlerin siyaset ve fikir alanlarında ciddi birikimleri oluşmuştur. Bu birikimlerin 1980 sonrasında siyaset ve toplum sahnesinde etkin olarak görüldüğünü ifade etmek gerekir. Osman Hulûsî Efendi'nin vefat ettiği tarihten sonra da İslamî hassasiyetleri yüksek tutan siyasî partiler devlet yönetiminde ve sosyal çalışmalarda etkin rol almıştır.

2.2. KÜLTÜREL VE EDEBÎ HAYAT

1914 yılı itibariyle edebiyat ortamına baktığımızda Millî Edebiyat akımının revaçta olduğu görülür. Ömer Seyfettin (ö.1920), Ziya Gökalp (ö.1924) ve Ali Canip'in (Yöntem) (ö.1967) başı çektiği Millî Edebiyat⁹, savaşlarla geçen bir dönemde topluma hem kurtuluş reçeteleri sunmuş hem de edebî ürünler vermiştir. Türk Edebiyatı Tarihi alanında ilk ve en önemli isimler başta Ord. Prof. Dr. M. Fuat Köprülü (ö. 1966) olmak üzere bu akıma mensuptur. Cumhuriyetin ilk yıllarında da Millî Edebiyatçılar en çok eser veren, toplumun fikrî yapısına etki eden isimlerdir.¹⁰

Millî Edebiyatın revaçta olduğu yıllarda bu edebiyat akımına dahil olmadığı halde etkili olan başka isimler de vardır. Toplumun yaşayışını konu alan manzumeleriyle Tefik Fikret (ö. 1918), Mehmet Akif (Ersoy) (ö. 1936), farklı bağlamlarda sosyal meselelere yaklaşmışlardır. Yüreğindeki acılarla, edebiyatımızın ilk sosyal gerçekçi şiirlerini Akif yazmıştır.¹¹

Dönemin önemli şairlerinden Yahya Kemal (ö. 1958) 1921 yılında Dergâh dergisini çıkaran ekibin içinde yer alarak Millî Mücadele'ye destek vermiştir.¹² Yine Dergâh dergisine dahil olan ve Millî Edebiyat akımına bağlanmayıp Fecr-i Âtî anlayışıyla eser veren Ahmet Haşim (ö. 1933) de Millî Mücadele'yi yazılarıyla

⁸ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 155.

⁹ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul, 1997, C. 3, s. 336.

¹⁰ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, 5. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 166.

¹¹ Kabaklı, age, C. 3, s. 384.

¹² İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 15. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 2014, s. 34.

desteklemekte, şiiirleriyle de bireysel duyarlılıklara hitap etmektedir.¹³ Yahya Kemal de Ahmet Haşim de adlarını daha mütareke ve savaş yıllarında duyurmuşlardır. Yahya Kemal, öz şiir anlayışını doğrudan doğruya dil olayı üzerinden temellendirir. Ahmet Haşim ise en azından son şiirlerine kadar koruduğu yapay dil anlayışı ve anlamı ikincilleştirilmesi dolayısıyla bir Yahya Kemal'den kopmuştur.¹⁴

Cumhuriyetin ilanından sonra Milli Edebiyat akımına bağlı gelişmeler devam etmiştir. Beş Hececiler, Yedi Meşaleciler, Hisar gibi topluluklarda Milli Edebiyat akımının anlayışı görülür. Çoğunun ilke duyarlılıklarından kaynaklanan şiirleri benzer motiflere donanmıştır. Aynı teknik örgüye dayanır.¹⁵

Yeni uygarlık arayışının en köklü, sarsıcı etkileri olan uygulaması, kuşkusuz harf devrimi olmuştur. Bu “kopuş” özellikle yazın açısından büyük sorunlar yaratmış, yetişen genç kuşaklar için Divan şiirini ister istemez bir yabancı ülke haline getirmiştir. Kuşku yok ki gerçekleştirilen devrimler Divan şiirini üreten tüm toplumsal/ duygusal pratikleri geçersiz kılmış, dolayısıyla o şiirin dayandığı mazmun düzeninin maddi ve manevi tüm temellerini yok etmişti ama dil boyutunda yaşanan bu dönüşüm, en azından yazınsal (edebî) gelenek çerçevesinde korunabilecek bağı çok uzun yıllar için koparıyordu.¹⁶ Yeni şiir de cumhuriyetin ilk yıllarında hemen her şeyde yapıldığı gibi şuurlu ya da şuursuz olarak yıkmak ve yeniden kurma çabası göstermiştir.¹⁷ Alfabenin değişmesi ve yeni bir neslin yetişmesiyle Cumhuriyet döneminin en özgün ilk akımı diyebileceğimiz Garip akımı (1. Yeni) ortaya çıkmıştır (1940). Garip şiiri her şeyden önce şairaneden kurtulma çabası olarak nitelenebilir. Orhan Veli (ö. 1950) ve arkadaşlarının başlattığı, şiirden her türlü sanatsal öğeyi atan, sade bir şiir kurmak isteyen bu edebiyat akımı dönemin gençleri arasında revaç bulmuştur.¹⁸

Garip akımına tepki olarak ortaya çıkan 2. Yeni (Neo-realist Akım)¹⁹ şairleri şiirden şairâneleşimin atılmasını doğru bulmayarak bireysel duyarlılıkları işleyen, imge

¹³ Kabaklı, age, C. 3, s. 337.

¹⁴ Oktay, age, s. 111.

¹⁵ Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı*, 3. Baskı, Bilgi Yay., Ankara, 1994, C.3, s. 41.

¹⁶ Oktay, age, s. 15.

¹⁷ Kabaklı, age, C.4, s. 23.

¹⁸ Oktay, age, s. 106 – 107.

¹⁹ Sezai Karakoç, *Edebiyat Yazıları II Dişimizin Zarı*, 5. Baskı, Diriliş Yay., İstanbul, 2014, s. 35.

yüklü şiirler yazmışlardır. 2. Yeni şairleri kapalıyı ve anlamsızlığı sağlamak için kullandıkları Türkçe'nin öz kuruluş mantığına, sentaks ve söz dizimi şekillerine aykırı gitmişlerdir.²⁰ İmge yüklü olması, farklı bir dil tecrübesi gibi sebeplerle özellikle 1980 sonrası şiir olmak üzere kendilerinden sonra gelen kuşakları etkilemişlerdir.

Nazım Hikmet Ran'ın (ö. 1961) toplumcu söylemle kurduğu edebî birikim kendinden sonra gelen genç şairlerin ilgisine mazhar olmuş ve önemli şairler yetiştirmiştir.²¹ Komünizmin propagandasını yapan bu coşkun mizaçlı şairin, tesirli bir hitabet üslubu vardır. Aşk duygularını işlediği lirik şiirlerine rağmen onun asıl tesiri ve şöhreti bunlardan değil; propaganda mahiyetindeki şiirlerinden ileri gelir.²² Sanatın ideolojik bağlanmaların dışında salt kendi yasaları içinde oluşması gerektiği savını ileri sürenlere karşı onu “toplumsal işlevi olan bir kurum” olarak düşünenler “halkçı sanat”, “realist sanat”, “diyalektik realizm” gibi terimlerle toplumcu gerçekçi akımın genel ilkelerini açıklamaya çalışmıştır.²³

Cumhuriyet döneminin en çok tartışılan isimlerinden Necip Fazıl Kısakürek'in (ö. 1983) açtığı çığır da büyük bir önem arz etmektedir. Cumhuriyet şiirinin önemli bir kavşağıdır Necip Fazıl: duyarlılığı, sesi, imgelerinin özgünlüğü ile benzersizdir 1940'lara kadar. Etkilerinin derin olduğunu da söylemek gerekir.²⁴ 1943 yılında çıkmaya başlayan Büyük Doğu dergisi İslamî hassasiyetleri edebî ve fikrî alanda dile getirmesi ve siyasî rejime muhalefeti sebebiyle çok kez kapatılmış, ama muhafazakâr camia tarafından da benimsenmiştir. Necip Fazıl'ın cumhuriyet döneminde görünür kıldığı bu tavır Yeni İslamcı Akım olarak da isimlendirilmiştir.²⁵ Büyük Doğu'nun açtığı çığırda çıkan başka dergiler de bulunmaktadır. Bunların en önemlileri Diriliş, Edebiyat, Maveria ve Yedi İklim dergilerdir.²⁶ Bu dergilerde yetişen birçok önemli isim kültür ve edebiyat hayatımızın önemli isimleri olmuştur. İslamiyet ve mistisizmi hareket noktası olarak alan şairlerin üstat tanıdıkları Sezai Karakoç ve Necip

²⁰ Kabaklı, age, C.4, s. 457.

²¹ Oktay, age, s. 100.

²² Enginün, age, s. 61.

²³ Kurdakul, age, C.3, s. 50.

²⁴ Oktay, age, s. 1003.

²⁵ Kabaklı, age, C.4, s. 592.

²⁶ Kabaklı, age, C.4, s. 602.

Fazıl'dır.²⁷ Bununla birlikte Diriliş dergisini çıkaran Sezai Karakoç, Darende'ye memuriyet görevi icabı gelerek Osman Hulûsî Efendi ile tanışmış ve dergisinde Darende'den bahsetmiştir.

1970'lerden sonra şiirimiz (...) çok açık seçik ifadeden sonra, kapalılık arzusu, hatta kelimeleri redde kadar giden yeni bir lettrizm, anlaşılması çözmekten usanınca, vuzuh merakı şiirimizde sırasıyla birbirini takip etmektedir. 1920'lerin memleket şiirleri anlayışını günümüzde de devam ettirenlerin yanında, didaktik, ihtilalci, dînî, bütünüyle anlamsız veya son derece kaba ve müstehcen yazıları şiir olarak sunanlar bir arada görünmektedir.²⁸ Fakat 1970 yılı, çok enteresan sanat hareketine sahne olmuştur. Gerek sağın çok modern bir anlayışla, millî değerlere yer veren önemli şairlerinin yetişmesi gerekse bazı solcuların da tutulagelen yolun, çıkar yol olmadığını anlaşılması karşısında sanatlarına yeni imkanlar araması, Türk şiirinde mahsullerini vermeye başlamıştır.²⁹

1980 yılına gelindiğinde toplumcu şiirin daha geri planda olduğu, bireysel duyarlılıkların şiirde daha çok yer tuttuğu görülmektedir. Mektep dergileri kapanmıştır. Zıt fikirler aynı dergilerde görülür olmuştur. Edebiyatımızın öteki türlerinde görüldüğü gibi şiirimizde yeniden bir tür romantizm ve ferdiyetçilik başlamıştır.³⁰

20. yüzyılda ise gazetelerin ve başka iletişim araçlarının çoğalması, birçok teknik araçların icadı, sosyal değişmelerin artması sonucu, şehirlerde saz şairlerini besleyen ve yaşatan çevreler seyrekleşmiştir. Bir dönem devlet eliyle saz şairlerine yapılan yardımlar ve edebiyatçıların halk şiirine olan ilgisi bu geleneği tanınır hale getirmiştir. Çeşitli illerde saz şairlerinin toplandığı "Aşıklar Bayramı" adında şölenler yapılmaktadır. Ozanların böylece tutulup sevlmeleri ve halkımızca rağbet görmeleri bazı parti ve şahısların aşık sazına siyaset ve doktrin karıştırmaları sonucunu da doğurmuştur.³¹ Halk şiirimiz, Cumhuriyet döneminde Aşık Veysel (ö.1973) gibi büyük bir şairin temsilciliğiyle eser vermektedir. Yine Aşık Müdâmî

²⁷ Enginün, age, s. 130.

²⁸ Enginün, age, s. 147.

²⁹ Mehmet Akif İnan, *Cumhuriyet'ten Sonra Türk Şiiri*, 2. Baskı, İz Yay., İstanbul, 2018, s. 182.

³⁰ Enginün, age, s. 152.

³¹ Kabaklı, age, C.4, s. 666-668.

(ö. 1958), Aşık Efkârî (ö. 1980), Mahzuni Şerif (ö. 2002), Murat Çobanoğlu (ö. 2005), Abdurrahim Karakoç (ö. 2012), Şeref Taşlıova (ö. 2014) bu gelenek içerisinde önemli eserler veren belli başlı sanatçılardır.

Cumhuriyet döneminde her ne kadar sayıları az da olsa aruz ölçüsüyle şiir yazan şairler bulunmaktadır. Aruzla yeni şiirlerin üç esaslı şiir kaynağına dayandığını söylemek mümkündür. Bir grup eski edebiyatımıza vakıf olup da eski büyük şairlerimizin ve tasavvuf büyüklerinin havasındadır. (Kemal Edip Kürkçüoğlu, Kaya Bilgegil, Amil Çelebioğlu gibi) Bir grup Mehmet Akif tarzını ve fikriyatını devam ettirmektedir. (Ali Ulvi Kurucu gibi) Bir grup da Yahya Kemal tesiriyle aruzu devam ettirmektedir. (Mehmet Çınarlı, Beşir Ayvazoğlu, Dilaver Cebeci gibi).³²

XVIII. yüzyılda Tekke Edebiyatı, umumi bir duraklama ve gerileme içindedir. İmparatorluğun bu çağında Tekke Edebiyatı sahasında (Şeyh Galip hariç) eski eserler verilmez olmuştur. Bu duraklama ve gerileme sonraki yüzyılda temsilcilerinin azalmasıyla da kendini gösterir. XIX. Yüzyıl tekke şairleri ancak eskileri tekrarlamakla yetinmişlerdir.³³

XX. yüzyıla gelindiğinde Türk İslam Edebiyatı mahsullerinin daha çok Dini – Tasavvufi Halk Şiiri geleneğinde kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Aruz ile eser veren şair sayısı yok denecek kadar azdır. Edib Harâbî (ö. 1916), Mihrâbî (ö. 1920), Mehmed Nuri (ö. 1922), hem aruz ölçüsüyle hem hece ölçüsüyle şiir yazmışlardır. Yozgatlı Hüznî (ö. 1936), Aşık Molla Rahim (ö. 1980), Derûnî (ö. 1946) , Sıtkı (ö. 1961), Konyalı Mehmet Yakıcı (ö. 1950), Zeynel Usul Baba (ö. 1990) hece ölçüsüyle şiirler yazmışlardır.³⁴

XX. yüzyıl Dinî Tasavvufî edebiyat geleneği içerisinde Esad Erbilî'nin (ö. 1930) *Divan*'ı önem arz etmektedir. Aruz veznini oldukça başarılı bir şekilde kullanan Esad Efendi'nin Farsça ve Türkçe şiirlerinin yer aldığı eserde Arapça ve Kürtçe birer şiir de vardır. Farsça şiirler alfabetik olarak sıralanmış ve her harf için bir şiir söylenmiştir. Türkçe şiirler üç gazel dışında genellikle mutasavvıf şairlerin

³² Kabaklı, age, C.4, s. 425- 426.

³³ Bekir Sami Özsoy, *Başlangıcından Günümüze Örnekleriyle Türk Şiiri*, 2. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2011, s. 572-573.

³⁴ Abdurrahman Güzel, *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, 4. Baskı, Akçağ Yay. Ankara, 2009, s. 759.

gazellerine yapılan tahmîslerle birkaç rubâî ve tarihten ibarettir. Eserin Cemal Bayak tarafından yapılan neşrinde (İstanbul 1991) Farsça şiirlerin Ali Nihat Tarlan tarafından yapılan tercümelere de verilmiş, Türkçe şiirler ise yayımlayan tarafından sadeleştirilmiştir. Bu baskının sonuna Esad Efendi'nin, oğlu Mehmed Ali Efendi tarafından manzum olarak Türkçe'ye çevrilen "Mevlid-i Fâtımatü'z-Zehrâ" başlıklı yetmiş beş beyitlik Farsça şiiri de ilâve edilmiştir.³⁵

Dönemin bir başka mutasavvıfı Yahyalılı Hasan Efendi (ö. 1987), dinî ve tasavvufî konularda hece vezni ve sade bir Türkçe ile şiirler yazmıştır. Kalemî mahlasını kullandığı bu şiirler oğlu Ali Ramazan Dinç tarafından bir araya getirilerek *Gönül Âleminden* adıyla yayımlanmıştır (Ankara 1989, 1993). Bu derlemede babası Mustafa Hulûsî Efendi'nin (ö. 1936) de şiirleri bulunmaktadır.³⁶

Dönemin nevi şahsına münhasır mutasavvıflarından birisi de Lâdikli Ahmet Hüdaî olarak bilinen Ahmet Elma'dır (ö. 1969). 1888 yılında Konya'nın Sarayönü ilçesine bağlı Lâdik kasabasında dünyaya gelmiştir. Hikmet-i ilahî ümmîdir. Okuma yazması yoktur. Hece ölçüsüyle söylediği 55 şiiri vefatından sonra torunu tarafından derlenmiş ve yayımlanmıştır (Konya 2011).³⁷

Balıkesirli Uşşâkî şeyhi Sıddık Naci Eren'in (ö. 2018) tasavvufî konuları ele aldığı, didaktik tarzda, hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerini ihtiva eden *Sıddık Naci Divanı* (İstanbul 1998) bulunmaktadır.

Çalışmamıza konu olan, Osman Hulûsî Efendi de yazmış olduğu *Divan-ı Hulûsî-i Darende* ile bu geleneğin önemli ve müstesna bir temsilcisi sayılmaktadır.

³⁵ Hasan Kamil Yılmaz, "Esad Erbilî", *DİA*, 1995, C. 11, s. 348-349.

³⁶ Ferhat Koca, "Yahyalılı Hasan Efendi", *DİA*, 1997, c. 16, s. 318-319.

³⁷ Derleyen: Ahmet Elma, *Ladikli Aşık Ahmet Hüdaî Hayatı Menkıbeleri Beyitleri*, 4. Baskı, Desen Ofset, Konya, 2019.

1. BÖLÜM

OSMAN HULÛSÎ ATEŞ'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ, ESERLERİ

1.1.HAYATI

1.1.1. Adı ve Soyadı

Benim Seyyid Hulûsî gerçek adım

Rızâ-yı Hakdurur özge murâdım³⁸

Osman Hulûsî Ateş için kullanılan “Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi” veya “Osman Hulûsî Efendi” hitapları, müritlerin ve onu seven, saygı ile ananların kullandığı en yaygın hitaplardır. Nüfus kağıdında adı, Osman Hulûsî; soyadı da Ateş'tir. Osman Hulûsî Efendi'nin soyadını alması ise şu şekilde olmuştur: Bağlı olduğu İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi soyadı kanunundan sonra “Toprak” soyadını alır. Aslen Gürünlü olan fakat Sivas'ta yaşayan Sırrı Efendi'nin de “Su” soyadını alması üzerine Osman Hulûsî Efendi de “Ateş” soyadını almıştır.³⁹

1.1.2. Doğumu, Nesebi ve Ailesi

Osman Hulûsî Efendi, nesebini *Divan*'ının en sonunda mesnevi tarzında şu şekilde dile getirmiştir:

Kılırsa lutf edip Rabbım hidâyet

Neseb silsilemi edem hikâyet

Babam Seyyid Hasan Feyzi Efendi

Ki nesl-i pâk-i Ahmed Nakş-bendî

(...)

Muhammed Mustafâ'dır cedd-i pâki

Hulûsî bunların hep pâ-y-ı hâki

Bi-hamdi'llâh ki ceddim etdim isbât

³⁸ Osman Hulûsî Ateş, *Divân-ı Hulûsî-i Daredevî*, 3. Baskı, Nasihat, Yay., İstanbul, 2006, s. 432. Çalışmadaki şiirlerin hepsi bu kitaptan alınmıştır.

³⁹ İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2004, s. 28.

Kamunun ruhuna olsun salavât (s. 432-434)

Osman Hulûsî Efendi, hicri 22 Ramazan 1331, miladi 12 Ağustos 1914 Pazartesi günü, Malatya'nın Darende ilçesinde, Hacılar Şeyhli Mahallesinde dünyaya gelmiştir.

Osman Hulûsî Efendi'nin soyu, babası Şeyhzadeoğlu sülalesinden Hasan Feyzi Efendi vasıtasıyla Hz. Hüseyin'e (ra) ve Hz. Peygamber'e (sav); yine annesi Fatma Hanım kanalıyla da meşayıhten Taceddin-i Veli'ye (ks) oradan da Hz. Hüseyin (ra) vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşan asil bir seyyiddir. 36. Kuşaktan Hz. Peygamber'in (sav) nesl-i pâkinden bir torun olan Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi, 12. kuşaktan da "Somuncu Baba" namıyla maruf Şeyh Hamîdüddin-i Veli'nin (ks) torunudur.⁴⁰

Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde Anadolu'ya gelen fetih ailelerinden biri de Somuncu Baba hazretlerinin ailesidir. O dönemde Horasan'da ve Anadolu'da yaygın olan Ebheriye Tarikatı'na bağlı olan bu aile, manevî fetih için geldikleri Anadolu'nun uç şehirlerinden biri olan Kayseri'ye yerleşmiştir.⁴¹

Osman Hulûsî Efendi, Naciye Ateş ile 19 Şubat 1938'de evlenmiştir. Bu evlilikten beşi erkek beşi kız olmak üzere on evlatları olmuştur. Çocuklarından ikisi doğduğunda (Muhammed Masum, Hasan Feyzi), ikisi (Mahmut Kemal, Ayşe Sıddıka) 1986 yılında geçirdikleri bir trafik kazasında, bir kızını da (Hatice) 1995 yılında, bir oğulu da (Ahmet Şemseddin) hastalığı sebebiyle 2006 yılında vefat etmiştir. Şu an hayatta bulunan evlatları, Hamid Hamideddin Ateş (d. 1960) ve kızları Fatıma (d. 1947), Münife (d. 1951), Şefika (1956) hanımlardır.⁴²

1.1.3. Eğitimi ve Mesleği

Seyyidim sultânım Karîbullâh'ım

Mürşidim muînim refullâhım (R. 171, 368)

⁴⁰ Palakoğlu, age, s. 15-16.

⁴¹ Ahmet Şimşirgil, *Asırlara Hitap Eden Alim Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri*, Nasihat Yay., İstanbul, 2015, C. 2, s. 130.

⁴² Şimşirgil, age, C. 2, s. 177.

Osman Hulûsî Efendi ilk önce babası Hatip Hasan Efendi'den Kur'an-ı Kerim'i öğrenmekle tahsil hayatına başlamıştır. Hacılar Şeyhli Mahallesi Camii Medresesi'nde öğrenimine devam etmiş, Darende Dutluk Sıbyan Mektebi'ne bir müddet devam ettikten sonra yeni Türk alfabesinin okutulduğu ve 1923 yılında eğitim – öğretime açılan Cumhuriyet İlkokulu'nda resmî eğitimini 1928 – 29 eğitim – öğretim yılında tamamlamıştır.⁴³

Hulûsî Efendi'nin eğitimi, tedrisatı daha çok manen gerçekleşmiştir. Kendisi de bu durumu “bizde kitabî ilim geç olur ama hepsinin önüne geçer”⁴⁴ diyerek vurgulamıştır. Mürşidi, Sivaslı İhramcızade İsmail Hakkı Toprak'a intisabıyla birlikte manevi ilimlerde kemale ermiştir.

Osman Hulûsî Efendi, marangozluk, ciltçilik alanlarında da mahir bir ustadır. Bir dönem marangoz yanında çalışmış ve sonrasında imamı bulunduğu camiiin tavanını yapacak derecede ustalaşmıştır. Bunlarla birlikte ticaret ve ziraatle de meşgul olmuştur. Ticaret sebebiyle bir Cuma namazını kaçırmamasından sonra ticareti bırakmış ve bu zamanda en helal kazancın ziraatte olduğunu beyan etmiştir.⁴⁵ Gençliğinde güreş sporuyla ilgilendiği bilinmektedir.

Babasından Somuncu Baba'nın kabrinin de içinde bulunduğu Şeyh Hamid-i Veli Camii'nin imamlığını devralarak vefatından üç sene öncesine kadar (1945 – 1987) imamet mesleğinde karar kılmıştır.

1.1.4. Hizmet Faaliyetleri

Osman Hulûsî Efendi'nin hayatını incelediğimizde hayatının büyük bir bölümünü hayra hizmetle geçirdiği görülmektedir. Memleketini seven her insan gibi o da evvela memleketinin kalkınmasına vesile olmuştur.

Birçok eserin ihyasına vesile olmakla beraber Osman Hulûsî Efendi'nin topluma hizmetlerine birkaç misal olarak şunlar söylenebilir: Darende'ye Sümerbank

⁴³ Palakoğlu, age, s. 28.

⁴⁴ Şimşirgil, age, C. 1, s.313.

⁴⁵ Palakoğlu, age, s. 36.

fabrikasının kurulmasına gayret etmiştir. Sağlık ocağı ve devlet hastanesinin yapımına ve ihtiyaçlarının karşılanmasına vesile olmuştur.

İnönü Üniversitesi bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi'nin Darende'de kurulmasını sağlamıştır. İmam Hatip Okulu ve yurdu da Osman Hulûsî Efendi'nin gayretleriyle Darende'ye açılmıştır.

Hem maddî hem de manevî kalkınmaya önem veren Hulûsî Efendi 1986 yılında kendi adıyla kurulan Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı vesilesiyle hayrına vesile olduğu kurumların yaşatılmasını ve bu kurumlara hizmetin devam etmesini amaçlamıştır. 1990 yılında vefat ettikten sonra vakıf başkanlığını ve imamlık vazifesini oğlu Hamid Hamideddin Ateş devralmış ve hizmetlere devam etmektedir.

1.1.5. Vefatı

Osman Hulûsî Efendi, bel ağrısıyla gittiği hastanede 25 gün tedavi gördükten sonra 14 Haziran 1990 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁴⁶ Hemen sonrasında naaşı Darende'ye getirilerek imamet vazifesini yerine getirdiği Şeyh Hamid-i Veli Camii'nde cenaze namazı kılınmış ve cami bahçesindeki hazireye defnedilmiştir.

Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı, Osman Hulûsî Efendi adına onun hatırasını yaşatmak maksadıyla vefat ettiği tarihe yakın bir günde olacak şekilde sempozyumlar ve kültürel etkinlikler tertip etmektedir.

1.2. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.2.1. Mahlası

Osman Hulûsî Efendi, şiirlerinde daha ziyade “Hulûsî” mahlasını kullanmıştır. Bu mahlasla beraber nadiren, “Hatiboğlu”, “Hatiboğlu Hulûsî”, “bende-i Hakkî”, “Seyyid Hulûsî” mahlaslarını kullandığı şiirleri de vardır.

⁴⁶ Palakoğlu, age, s. 133.

Sen **Hatîboğlu** yürü yüzünü koy dost yoluna

Dostu rehber kıluban meclis-i cânâna eriş (G. 173, 121)

Ey **Hatîboğlu Hulûsî** bezl-i cân et dostuna

Gülme fânîde anın derdiyle gam-nâk olagör (G. 109, 79)

Ağart yüzünün karasın ey **bende-i Hakkî**

Ol bârgeh-i yâra yüzü kara varılmaz (G. 132, 94)

Seyyid Hulûsî nâmımız

Sabâh oldu akşamımız

Bugün kutlu bayramımız

Gelin dostlar bize gelin (G. 237, 162)

1.2.2. Şairliği

Osman Hulûsî Efendi kendi şiir anlayışını şu şekilde ifade etmektedir: “Herhangi bir şeyin en güzelini yapmaya çalışmak, o işin edebiyatı sayılır. Şiir yazar kimse en güzelini yapmış olmaz, çünkü o Allah vergisidir”.⁴⁷

Birçok tasavvuf erbabı gibi Osman Hulûsî Efendi de gönlüne gelen ilhamları şiirle ifade etmiştir. Şiirleri herhangi bir mecmuada yayımlanmamakla beraber daha çok müridleri etrafında okunan ve bilinen şiirlerdir. Bu sebeple ilk şiirini ne zaman yazdığına dair kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Takip edebildiğimiz kadarıyla mürşidine intisab ettikten sonra halvetteyken yazdığı şiirleri mürşidinin isteği üzerine okumuştur. Halvete ise ilk gençlik yaşlarında girdiği bilinmektedir. O

⁴⁷ Palakoğlu, age, s. 145.

günleri anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır: “O günlerde sâde ve külfetten âzâde bir hayat yaşıyordum. Ruhumda ilahi bir safvet ve rûhâni bir neşve hüküm-fermâ idi. Dîvân’ımın en güzîde şiirlerini o günlerde yazmışım.”⁴⁸

Türk-İslam edebiyatını meydana getiren eserlerin bir kısmı tasavvufî özellikler taşıyan, bir kısmı da doğrudan doğruya tasavvufî konuları ele alarak işleyen didaktik veya lirik eserlerdir. Bunlar genel olarak “Tasavvufî Edebiyat” daha yaygın bir ifade ile “Tekke Edebiyatı” ismiyle anılan ayrı bir grup meydana getirir. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* de bu edebiyatın mahsulleri içinde ele alınacak özelliklere ve değere sahiptir. Hemen her mutasavvıf şairde olduğu gibi Hulûsî Efendi’de de, şiir amaç değil araçtır. Bu nedenle aruzla birlikte heceyi de kullanmış; müntesiplerine ulaştırmak istediklerini, veznin ne olduğuna bakmaksızın, şiir yoluyla aktarmıştır.⁴⁹

Babasından aldığı ilim tahsilini daha da ilerleten Osman Hulûsî Efendi Arapça ve Farsça da öğrenmiştir. Bu sayede Divan şiirine ilgisi muazzamdır. Şiirlerinde yer yer Yunus Emre ve Niyazi Mısrî üslûbu görmek mümkündür.

Tasavvuf geleneğine bakıldığında Nakşî yolunu izleyen mutasavvıfların manzum eserleri pek bulunmamaktadır. Kadirîlik, Rufaîlik, Halvetîlik, Mevlevîlik yolunu izleyen şairlerin sayısı daha fazladır. Nakşîlerin edebî sahada daha az eser verdikleri bilinmektedir. Bu bakımdan Osman Hulûsî Efendi’nin *Divân*’ı bir nakşî müridinin eseri olarak ayrı bir ehemmiyet arz etmektedir.⁵⁰

Osman Hulûsî Efendi’nin *Divan*’ındaki eserleri kaleme aldığı en önemli yerlerden biri kendi evinin bahçesinde, Taceddin Veli Hazretleri’nin hazîresinin alt tarafında bulunan, Tohma Irmağı’nın üzerine doğru uzanmış, gül kokusunun, bülbül sesinin ve su şırıltısının iç içe olduğu “köşk” denilen sohbet kûşesidir. İşte bu köşte sabahın seher vaktinde tefekküre ve tezekküre dalan Osman Hulûsî Efendi, Allah u

⁴⁸ Osman Hulûsî Ateş, *Mektubât-ı Hulûsî*, 2. Baskı, Nasihat Yay., İstanbul, 2006, s. 7.

⁴⁹ Şimşirgil, age, C. 2, s. 11-12.

⁵⁰ Palakoğlu, age, s. 144.

Teâla'ya muhabbetle en güzel şiirlerini bu ortamda, bu makamda feyz ve ilhamla bülbül sesleri eşliğinde kaleme almıştır.⁵¹

Divan şiirinin unutulmaya yüz tuttuğu bir çağda Divan inşat ederek kadim şiir geleneğimizi yaşatmış ve şiir geleneğimizin bugünlere aktarılmasına vesile olmuştur. İlk baskısı 1986'da yapılan *Divan-ı Hulûsî-i Darende* ise bir kitap yayınlamaktan daha başka amaçlarla neşredilmiştir. Darende'ye yapılmakta olan devlet hastanesinin giderlerini karşılamak maksadıyla *Divan-ı Hulûsî-i Darende* basılmış ve bu vesileyle hastanenin ihtiyaçları giderilmiştir. Onun edebî kişiliğini anlamak bu misalle daha kolay olacaktır. İnsanların hastalıklarına şifa bulmak için geldiği hastaneye adeta *Divan*'ıyla şifa olmuştur.

Osman Hulûsî Efendi'nin mürşidi İsmail Hakkı Toprak da şiir yazması ve divan tertip etmesi noktasında Hulûsî Efendi'ye tavsiyelerde bulunmuş ve onun şiirlerinden övgüyle bahsetmiştir: "Gardaşlarım! Kitabullah müstesna, Resulullah'ın sözleri müstesna, sahabenin sözleri müstesna ondan sonra oğlumuz Hulûsî'nin sözleri gelir. Bu şiirler kâlden hale gelinerek yazılma değil, halden kâle gelindikten sonra yazıldı."⁵²

Şair ve mütefekkir Sezai Karakoç da 1958 yılında memuriyeti sebebiyle gerçekleştirdiği Darende ziyaretini hatıralarında anlatmış ve Hulûsî Efendi'den bahsetmiştir: "Hulûsî Efendi, Somuncu Baba ahfadından olup o zaman dahi tasavvufî şiirlerinin meydana getirdiği bir divana sahip bir zat idi."⁵³

Osman Hulûsî Efendi, şiirleri için "doğuş" tabirini kullanmıştır. Doğuş tabiri de tasavvuf ıstılahında vârid, vâridat anlamına gelir.⁵⁴ Vârid, gelen, tecelli, kulun çabası olmaksızın kalbine gelen iyi düşüncelerdir. Vârid, kalbe gelen her şey için kullanılır; kalbe gelen şey, feyiz veya ferah veya hüzün veya bast (:açılma) vâridi gibi manalar olabilir.⁵⁵

⁵¹ Palakoğlu, age, s. 380.

⁵² <https://www.milligazete.com.tr/haber/1197395/darendeli-osman-hulusi-efendi> (04.03.09).

⁵³ Sezai Karakoç, "Hatıralar LXXVII", *Diriliş Haftalık Düşünce Edebiyat ve Siyaset Dergisi*, Yıl: 30, Dönem; 7, S. 77, İstanbul, 1990, s. 7.

⁵⁴ Mahmut Erol Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar I*, Sufi Yay., İstanbul, 2016, s. 214.

⁵⁵ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, İz Yay., İstanbul, 2004, s. 576.

1.2.3. Nasirliği

Osman Hulûsî Efendi'nin nesirleri *Mektubat*'ında ve *Hutbeler*'inde derlenmiştir. *Mektubat-ı Hulûsî* ve *Şeyh Hamid-i Veli Minberinden Hutbeler* isimleriyle neşredilen eserlerinde hem süslü hem sade nesrin özelliklerini görmek mümkündür. Büyüklere hitaben yazdığı mektuplarında divan nesrinin özelliklerini gösterirken aile fertlerine yazdığı mektuplarda ise şefkat dolu ve samimi bir üslup kullanmıştır.

Hutbeleri ise mektuplarına nazaran daha sadedir. Hutbelerinde cami cemaatini iman, ibadet, ahlak gibi konularda uyaran ve bilgilendiren açık bir dil görülür.

1.3.TASAVVUFİ KİŞİLİĞİ

1.3.1. Tarikatı ve İntisâbı

Ne dersen de zâhid ser-â-pâ Nakş-bendî'yiz

Hâlimizdir buna şâhid o sırrın tâ ki kendiyiz (s. 386)

Osman Hulûsî Efendi, Nakşibendî tarikatının Halidî koluna mensup bir mutasavvıftır. Mürşidi, Sivaslı İhramcızade İsmail Hakkı Toprak'tır. Babası Hasan Feyzi Efendi de İhramcızade'ye intisâb etmiş bir mutasavvıftır.

Nakşibendiyye, İslam dünyasındaki en yaygın tarikatlardan biridir. Anavatani Orta Asya olmakla beraber bugün dünyanın her yerinde müridi bulunan bir tasavvuf ekolüdür. Bahaeddin Nakşibend'e izafeten Nakşibendiyye olarak anılsa da zaman içinde Ahrariyye, Müceddidiyye, Halidiyye gibi isimlerle de ifade edilmiştir. Bugün Anadolu'da süregelen Nakşî ekol, büyük oranda Mevlânâ Halid-i Bağdadî'nin halifeleri vasıtasıyla yayılmıştır. Tarikatın esasını, şeriata bağlılık, hâfî zikir ve halk içinde Hakk ile beraber olmak oluşturur.⁵⁶

Osman Hulûsî Efendi, daha çocuk yaşta iken Nakşibendî tarikatı meşâyihlerinden İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi'ye intisab etmiş ve daha küçük yaşta bu maneviyat üstadının hizmetinde bulunmuştur.⁵⁷ Bu yol Mevlânâ

⁵⁶ Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *DİA*, İstanbul, 2006, C. 32, s. 335 – 342.

⁵⁷ Palakoğlu, age, s. 35.

Halid-i Bağdadî'nin (ö. 1827) halifesi Abdullah-ı Mekkî tarîkiyle Çorumlu Mustafa Efendi ve İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi ile Anadolu'da hayatîyetini devam ettiren silsiledir.⁵⁸

Osman Hulûsî Efendi, tasavvuf anlayışını şu sözlerle dile getirmiştir: “Şeriat tarikatın kabıdır. Şeriatsız tarikat olmaz. Şeriatsız tarikat, elekle Tohma'dan su taşımaya benzer. Doldur, doldur boş çıkar.”⁵⁹

1.3.2. Mürşidi İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak

Reh-i aşkındayız gerçi anın âvâre bir sâlik

Cenâb-ı Pîr-i rûşen-dil Karîbu'llâh'ımız vardır (G. 121, 86)

İsmail Hakkı Toprak, Sivas'ın Sarışeyh (Nalbantlarbaşı) mahallesinde 1872'de doğmuştur. Babası adliye zabıt kâtibi Hüseyin Hüsnü Bey, annesi Medineli Ayşe Hanım'dır. Ailesinin Mısırlı olup oradan Anadolu'ya geldiği veya Mısır'dan Buhara'ya, oradan da Anadolu'ya göç eden Arap kabilelerinden olduğu tahmin edilmektedir. Kâbe örtüsünün bakımı ve değişimi görevini üstlendiği için ataları “İhramcılar” diye anılmış, kendisi de Ehrâmî, İhrâmîzâde, İhramcıoğlu, İhramcızâde gibi lakaplarla tanınmıştır. Çocukluğunda Kadirî şeyhlerinden Mûr Ali Baba'nın sohbetlerine katılan İsmail Hakkı, rüşdiyede okuduğu sırada Mekkelî Rifâî Şeyhi Seyyid Abdullah el-Hâşimî'ye intisap ederek beş ya da yedi yıl hizmetinde bulundu. Ardından şeyhinin izniyle Tokat'a gidip Nakşibendî-Hâlidî Şeyhi Mustafa Hâkî'ye mürid oldu. Tarikat silsilesi Mustafa Takî Sivâsî, Mustafa Hâkî Tokadî vasıtasıyla Nakşibendî-Hâlidîyye'nin kurucusu Hâlid-i Bağdâdî'ye ulaşır. İsmail Hakkı Efendi'nin kaleme aldığı tek eser olan *Yâre Yâdigâr* isimli mevlid, Şeyhi Mustafa Takî'nin *Târîh-i Nûr-i Muhammedî* adlı eserinin nazma çekilmiş biçimi olup 175 beyittir. İsmail Hakkı Efendi 1969 yılında vefat etmiştir.⁶⁰

İhramcızâde'nin Sivas ve çevresinde tesiri büyüktür. Aşık Veysel dahi Sivaslı Nakşî şeyhi İhramcızâde'nin huzurunda saz çalmış, deyiş söylemiş ve daha ötesi

⁵⁸ Palakoğlu, age, s. 74.

⁵⁹ Palakoğlu, age, s. 182.

⁶⁰ Reşat Öngören, “İsmail Hakkı Toprak”, *DİA*, İstanbul, 2012, C. 41, s. 264-265.

ondan “el almış” bir ozanımızdır. 19 yaşında gördüğü bir rüyada Niyazi Mısri tarafından bâde içirildikten sonra saz çalmaya başlayan Aşık Seyyid Yalçın da aynı zata, İhramcızâde'ye bağlı bir Nakşî'dir.⁶¹

1.4. ESERLERİ

1.4.1. Divan-ı Hulûsî-i Daredevî

Divan-ı Hulûsî-i Daredevî, Osman Hulûsî Efendi'nin hayattayken basılmış tek eseridir. 1986 yılında basılan eser önce H. Kemal Tütüncü tarafından eski harflerle yazılmış sonrasında latin alfabesine aktarılmıştır. Osman Hulûsî Efendi'nin şiirlerinin derlendiği bu eser son dönem Dinî Tasavvufî edebiyatımızın en önemlileri arasında yer alan nadide bir eserdir.

Prof. Dr. Mehmet Akkuş ve Prof. Dr. Ali Yılmaz tarafından XXX+455 sayfa olarak yayına hazırlanmıştır.

1.4.2. Mektubât-ı Hulûsî

Mektubât-ı Hulûsî, Osman Hulûsî Efendi'nin hayattayken ailesine, dostlarına yazdığı mektuplardan oluşan nesir türünde bir eserdir. Nesir parçaları yoğun olmakla beraber manzum mektuplar da bulunmaktadır.

Altmış altı mektup bulunan eserin sonunda rübailer, müfredat ve tarihler vardır. Prof. Dr. Mehmet Akkuş ve Prof. Dr. Ali Yılmaz tarafından XL+303 sayfa olarak yayına hazırlanmıştır.

1.4.3. Şeyh Hamid-i Veli Minberinden Hutbeler

Şeyh Hamid-i Veli Minberinden Hutbeler, Osman Hulûsî Efendi'nin imamlık yaptığı Şeyh Hamid-i Veli Camii'nde vermiş olduğu hutbelerin derlenmesiyle oluşmuş ve vefatından sonra neşredilmiştir. Hulûsî Efendi'nin dinî ahlakî öğütlerini içermektedir. İman, ibadet, ahlak, mübarek gün ve geceler, sosyal konular ve İslam büyüklerinden hutbeler şeklinde altı bölümden oluşmaktadır.

⁶¹ Mahmud Erol Kılıç, “Anadolu İrfanının Nakşi Damarı”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 27.11.2016, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/mahmuderolkilic/anadolu-irfaninin-naks-damari-2034412>

472 sayfa olarak Prof. Dr. Mehmet Akkuş ve Prof. Dr. Ali Yılmaz tarafından yayına hazırlanmıştır

Mezkûr eserlerin haricinde yazmak istediği fakat yazamadığı bir eserle ilgili Osman Hulûsî Efendi şöyle demiştir: “Bir menakıp kitabı yazacaktık fakat zamanımız olmadı.”⁶²

⁶² Palakoğlu, age, s. 132.

2. BÖLÜM

DİVAN-I HULÛSÎ-İ DARENDEVÎ'NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

2.1. TERTİP ŞEKLİ

Divan-ı Hulûsî-i Darendeî, 20. yüzyılda yayınlanmış (1986) bir divan olmakla beraber farklı yönleri de bulunan bir eserdir.

Osman Hulûsî Efendi'nin şiirlerini ihtiva ettiği için Divan olarak isimlendirilmiştir. Fakat klasik divan tertibi, *Divan-ı Hulûsî-i Darendeî*'de bulunmamaktadır. Klasik divan tertibinde şair konu bakımından önce en zirveyi teşkil eden uluhiyyet makamından başlayarak kendine doğru kademe kademe gelen bir sırayı takip eder. Bu sıralama şu şekilde gerçekleşir: Tevhid ve münâcât, na't ve miraciye, dört halife ve İslam büyüklerine methiye, en tepede hükümdar olacak şekilde devlet büyüklerine methiye, terci'-bend ve terki-bendler, küçük mesneviler, musammatlar, yer yer arz-ı hal veya hasbihal tarzında manzumeler, şarkılar ardından şairin esas alanı olan gazellerine sıra gelir. Gazeller, bir divanın olmazsa olmazıdır. Gazeller, kafiye sonu harflerine göre sıralanır. Gazellerden sonra rubailer, kıtalar, müfredler ve mısralar ile divan tertibi hitama erer.⁶³

Divan-ı Hulûsî-i Darendeî'nin tertibi ise şu sıraydadır: Gazeller, mesneviler, kıtalar, rubailer, müfredler ve mısralar. Ekler bölümünde ise Osman Hulûsî Efendi'nin kaleme aldığı Türkçe Silsile-i Nesebiyyesi, Farsça Silsile-i Şerîf ve Korkmaz Hafız'ın⁶⁴ Hulûsî Efendi'ye yazdığı bir şiir bulunmaktadır. Ardından bazı Arapça ve Farsça ifadelerin tanımlarının verildiği bölüm gelmektedir. Fihrist ve sözlükle *Divan* sona erer.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendeî, 1276 şiirden meydana gelmiştir. Bunlardan 462'si gazel, 18'i mesnevi, 40'ı kıta, 470'i müfred, 91'i mısra, 195'i rübaî olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵

⁶³ Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İSAM Yay., İstanbul, 2013, s. 56 – 57.

⁶⁴ Muhammed Seydi Korkmaz (ö. 1952), Hulûsî Efendi'nin dostu ve ihvanıdır.

⁶⁵ Şimşirgil, age, C. 2, s. 14.

2.2. NAZIM BİRİMLERİ

Divan-ı Hulûsî-i Darende'vi'de kullanılan nazım birimleri şu şekildedir.

Mısra'ın (dize) sözlük anlamı, “çift kapılı bir kapının bir tek kanadı”dır. Ölçülü ve anlamlı bir satırlık nazım parçasına denir.⁶⁶ En küçük nazım birimidir. *Divan*'ın son bölümünde 91 kez kullanılmıştır.

Beyit'in sözlük anlamı evdir. Aynı ölçüde ve anlamca birbirine bağlı iki dizeden (mısradan) oluşan nazma birimine denir. *Divan* şiirinde nazım birimi olması dolayısıyla *divan* şairlerinin *divan* ve *mesnevilerinin* oylumu beyit olarak gösterilir. Böyle olması da anlamın bir beyitte tamamlanma kuralıyla ilgilidir.⁶⁷ *Divan*'da en çok kullanılan nazım birimi beyittir. *Gazeller* bölümünde 394, *mesneviler* bölümünde 18, *kıta*lar bölümünde 39, *müfredler* bölümünde 470 şiir veya şiir parçası beyit nazım birimiyle kaleme alınmıştır.

Dörtlük, dört mısradan oluşan nazım birimidir. Halk şiirinde, modern şiirde itibar edilen, *divan* şiirinde kendine özel nazım biçimi bulunan bir şiir birimidir. Her dörtlüğün tıpkı beyit gibi kendi içinde anlam bütünlüğü taşıması gerekir.⁶⁸ *Divan*'da 195 şiirden mürekkep rübailer bölümü tamamen dörtlüklerden oluşur. Bunun haricinde *gazeller* bölümünde de dörtlük nazım birimiyle yazılmış 55 şiir, *kıta*lar bölümünde de 1 şiir bulunmaktadır.

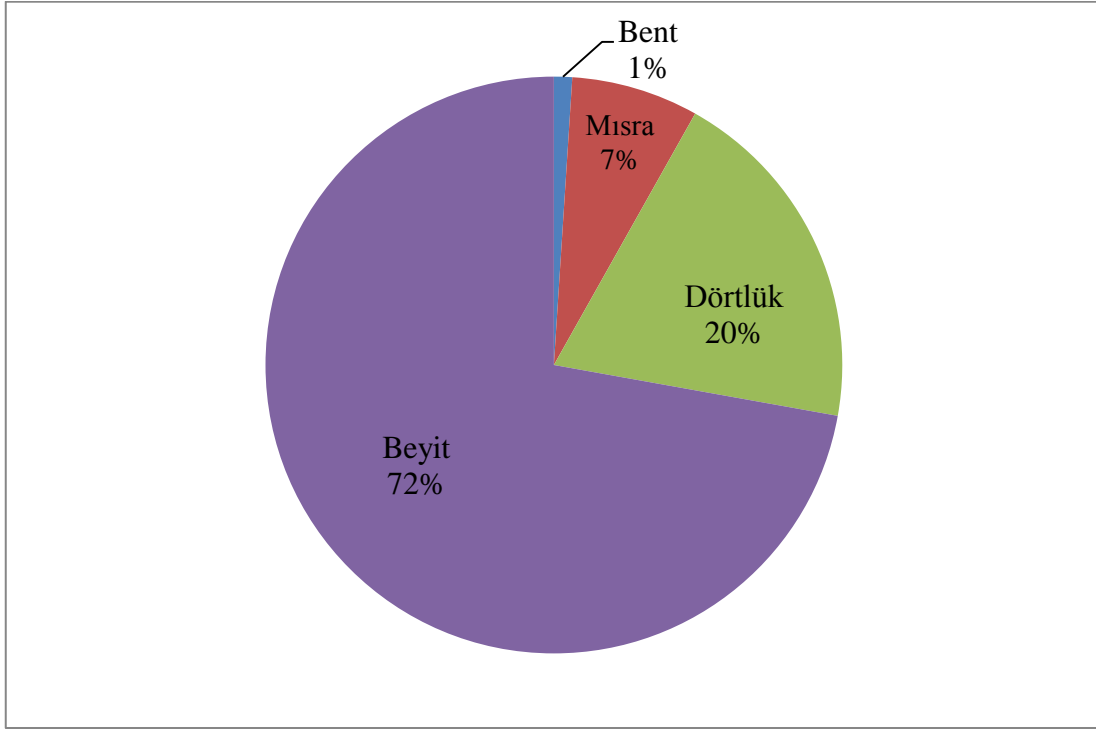
Bent, tamamı aynı aruz kalıbıyla yazılan birden çok dizeli veya beyitli şiir bölüklerine denir. *Musammatların* her bir parçasına da bent denir.⁶⁹ Genellikle dört veya dörtten fazla mısradan oluşan nazım birimlerine verilen genel addır. Eğer her bir bent beş mısradan oluşuyorsa beşli bent (muhammes) veya altı mısradan oluşuyorsa altılı bent (müseddes) nazım birimiyle isimlendirilir. Beş ve beşten fazla mısradan oluşan bent sayısı 13'tür.

⁶⁶ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 9. Baskı, TDK, Ankara, 2009, s. 99.

⁶⁷ Dilçin, age, s. 101.

⁶⁸ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Perşembe Kitapları Yay., İstanbul, 2001, s. 112.

⁶⁹ Karataş, age, s. 294.

Grafik 1: Nazım Birimlerinin Kullanım Oranları

2.3. NAZIM BİÇİMLERİ

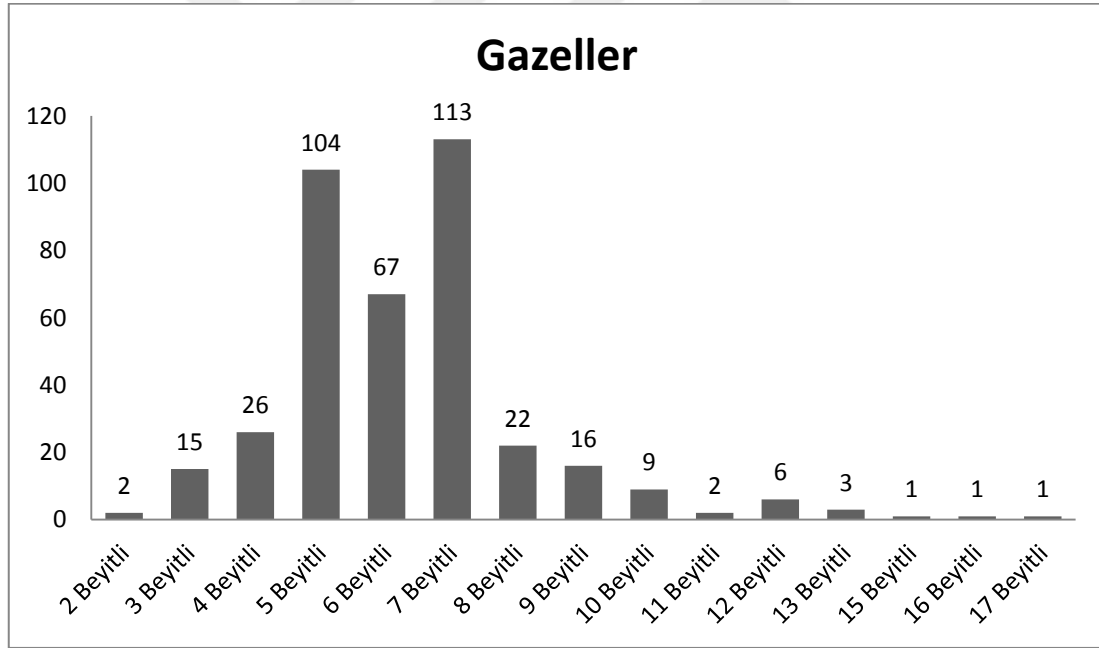
Divan-ı Hulûsî-i Darende, klasik divan tertibiyle tertip edilmediği için nazım biçimleri de belli bir sıralamayla verilememektedir. Divan; gazeller, mesneviler, kıtalar, müfredler, mısralar olmak üzere beş nazım biçimini ihtiva etse de bunlarla ilgili şekil özellikleri bazen başlıktaki nazım biçimiyle uyumlu olmayabilir. Bu husus, gazeller bölümünde açıkça ortaya çıkmaktadır.

Gazel, divan edebiyatının en yaygın şekillerinden biridir. Kelime anlamı olarak kadınlar için söylenen güzel ve aşk dolu sözdür. Arap edebiyatında kasidenin bir bölümü iken sonradan ayrı bir şekil olmuş ve gelişme göstermiştir. Beyit sayısı 5 veya 12 beyit arasındadır. 12 beyitten fazla olan gazellere müzeyyel veya mutavvel gazel denir. Lirik konusu, derli toplu yapısı, çekici şekli ile her divan şairinin özenle

işlediği bir şiirdir.⁷⁰ Türkler, Acemlerden aldıkları nazım şekilleri içinde bilhassa gazele ehemmiyet verdiler. Yakın zamana kadar bu ehemmiyeti muhafaza ettiler.⁷¹

Divan-ı Hulûsî-i Darende'de de en uzun bölüm gazellere aittir. Gazeller bölümünde numaralandırılmış 466 şiir bulunmaktadır. Klasik divan tertibinde olduğu gibi rediflerin son harfleriyle sıralanan gazeller bölümünde sekiz harf hariç (peltek se, hı, zel, zad, tı, zı, ayn, ğayn) geri kalan harflerle ilgili şiirler bulunmaktadır. En çok şiirin bulunduğu harf “rı” harfi (84 şiir) en az şiirin bulunduğu harfler ise birer şiir olacak şekilde cim, ha, sin, sad harfleridir.

Yalnız bu şiirlerin bazılarının gazel biçiminde olmadığını ifade etmek gerekir. Gazele esas olan nazım biriminin beyit olması durumuna göre beyitlerle yazılan gazellerin dökümü şu şekildedir.

Grafik 2: Beyit Sayılarına Göre Gazellerin Adedi

Görüleceği üzere beyit sayısı beşten az olan 43 gazel bulunmaktadır. 6 gazel de mutavvel gazel başlığı altına girmektedir. Gazellerin nazım birimleri, şair Hulûsî Efendi için büyük önem arz etmez, onun için aslolan gazelin manasıdır. Şiiri Allah

⁷⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 13. Baskı, Kapı Yay., İstanbul, 2004, s. 165.

⁷¹ Tahir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 48.

vergisî olarak gören şair, şiirin biçim kısmını değil; muhteva kısmını önemser. Hulûsî Efendi'nin gazelleri sohbetlerde de ezgili bir biçimde söylendiği için bestelenmeye uygun, musiki yönü kuvvetli gazellerdir. Bu gazellerin en meşhurlarından biri de 64 numaralı “vakt-i seher” redifli âşıkâne gazeldir.

Cûşa gelir dağ ile taş feryâd eder vakt-i seher

Her nesneyi kaplar telâş feryâd eder vakt-i seher

Ol demde gül handân olur bülbül görüp nâlân olur

Her ehl-i dil şâdân olur feryâd eder vakt-i seher

Ol demde diller zâr eder dil-ber arz-ı dîdâr eder

Her cân özün izhâr eder feryâd eder vakt-i seher

Ol demde eşcâr u nebât tâze bulurlar hep hayât

Ol demde cümle mümkinât feryâd eder vakt-i seher

Çağlar akar âb-ı revân yüz yere kor eyler figân

Ol demde zerrât-ı cihân feryâd eder vakt-i seher

Ol demde ins ile melek raksa gelir çarh-ı felek

Hû Hû deyü suda semek feryâd eder vakt-i seher

Ol demde Zât-ı Kibriyâ âşıklara eyler salâ

Olan bu sırra âşinâ feryâd eder vakt-i seher

Hulûsî âşıksan eğer dur yatma gel vakt-i seher

Bak gör ki âlem ser-te-ser feryâd eder vakt-i seher (s. 51)

“Örnek insan ol örnek” redifli 238 numaralı gazel de hâkimâne gazele güzel bir örnektir. Klasik gazelden farklı olarak bu gazelde mahlas kullanılmamıştır. Matla beyti de kendi arasında kafiyelenmemiştir.

Çalış tefeyyüz eyle yücel temeyyüz eyle

Fazilette sehâda örnek insan ol örnek

Doğruluk kârın olsun vefâ şîârın olsun

Sadâkatta vefâda örnek insan ol örnek

Şol müselsel turrene bend eylemiş tâ ezel

Tarîk-i Mustafâ'da örnek insan ol örnek

Neylesün yok kurtuluş gönlüm dîvâne olmuş

Hakk'a hamd ü senâda örnek insan ol örnek

İhlâs ile amel kıl hâlini mükemmel kıl

Keremde ve atâda örnek insan ol örnek

Allah'a itaat kıl her veçhile tâat kıl

Tevekkülde rızada örnek insan ol örnek (s. 163)

Müstezad, eklenmiş, artırılmış, bir uzun dize ile kurulu beyitlerden oluşan nazım şeklidir.⁷² Müstezad, gazelden türetilmiş bir nazım şeklidir. Gazelin uzun mısralarına birer kısa mısra eklemek suretiyle yazılır. Eklenen bu kısa dizelere ziyade denir. Ziyadelerin asıl dizenin anlamını tamamlar nitelikte olması gerekir. Belli bir ölçüsü vardır.⁷³ Divan-ı Hulûsî'de gazeller bölümündeki 12 numaralı şiir güzel bir müstezat örneğidir.

Men sâkin-i mey-hâne-i gam zâde-i aşkım

Vîrâneym ammâ

Sâkî bana mey sun bana üftâde-i aşkım

Dîvâneym ammâ

Men Rûz-ı Elest'in meyinin olalı mesti

Bir bâde-peresti

Ser-mest-i ezel câm-ı mey-i bâde-i aşkım

Mestâneym ammâ

Mecnûn'u kılıp bir nazar-ı ân ile Leylâ

Pâ-beste-i sevdâ

Bildim ki yanıp nârına bir sâde-i aşkım

Pervâneym ammâ

⁷² Pala, age, s. 343.

⁷³ Karataş, age, s. 303.

Ayrılmışım ol demde ki bu âlem-i ecsâm

Yok idi serencâm

Cân vermeğe dîdârına âmâde-i aşkım

Bîgâneym ammâ

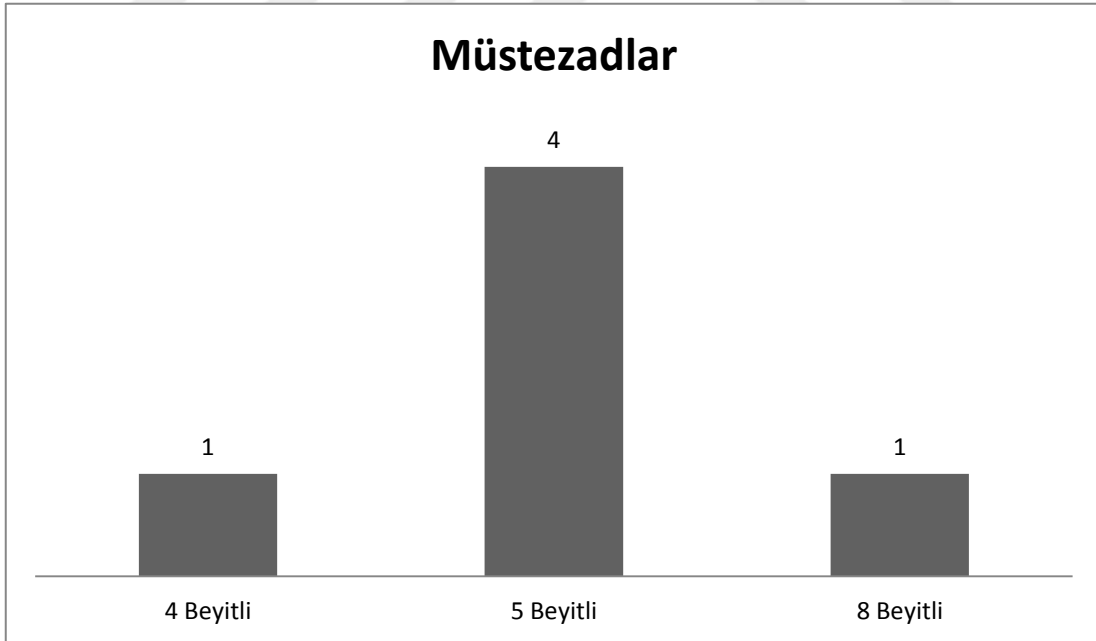
Hulûsî anın pâyına yüz koy da olup hâs

Deryâsına gavvâs

Dal bahr-ı muhîtime de âzâde-i aşkım

Dür-dâneym ammâ (s. 9)

Divan-ı Hulûsî-i Darendeî'nin gazeller bölümünde özel bir başlık ayrılmaksızın bulunan altı müstezadın dökümü şu şekildedir:

Grafik 3: Beyit Sayılarına Göre Müstezadların Adedi

Divan şiirinin esas nazım birimi beyit olmasına rağmen gazeller bölümünde dörtlükle yazılan şiirler de vardır. Bu şiirlerin bazıları murabba, bazıları ilahi

tarzındadır. Hem aruz ölçüsü hem hece ölçüsü ile yazılmış dörtlük nazım birimli şiirler bulunmaktadır. Gazeller bölümü 130 numaralı şiir, sekizli hece ölçüsü ile yazılmış, halk şiiri söyleyiş ve üslup özelliklerine de uygun düşen, halk edebiyatı nazım şekillerinden ilahi tarzında bir şiirdir:

Karanfiller tütsün dursun

Çiçeklerin başı güldür

Bülbülleri ötsün dursun

Gözlerimin yaşı güldür

Somuncu Baba'nın ili

Tâze açar gonca gülü

Bağında öter bülbülü

Kokar dağı taşı güldür

Hulûsî sulbümüz el-hak

Rasûl'ün âline mülhak

Altun silsilenin mutlak

Hep kavmi kardaşı güldür (s. 92)

Murabba tarzında yazılmış şiire de 295 numaralı şiir, güzel bir örnektir. Hulûsî Efendi'nin bazı şiirlerinde bulunan eksik mısralılık bu şiirde de vardır. Şiirin bir ilham olduğunu ifade eden şairin şiir anlayışından çıkarabileceğimiz üzere bu eksik mısralar ilhamın gelmediği veya söylenmek istenmeyen mısralardır, diyebiliriz.

Yâd edip dîdâr-ı yârı ağlarım âh ağlarım

Eyleyip feryâd u zârı ağlarım âh ağlarım

.....

Şöyle kim âşüfte-i şeydâ-yı tâlib-i gülüm

Düşmüşüm dâma esîr-i bend-i zülf ü kâkülüm

Şol gülistândan cüdâ düşmüş garîb bir bülbülüm

Özleyip gül-zâr-ı yârı ağlarım âh ağlarım

Bu cihânın mülk ü mâlî eglemez bu gönlümü

Zevk u şevki mâh ü sâlı eglemez bu gönlümü

Gayrıların hadd ü hâli eglemez bu gönlümü

Düşünüp ruhsâr-ı yârı ağlarım âh ağlarım

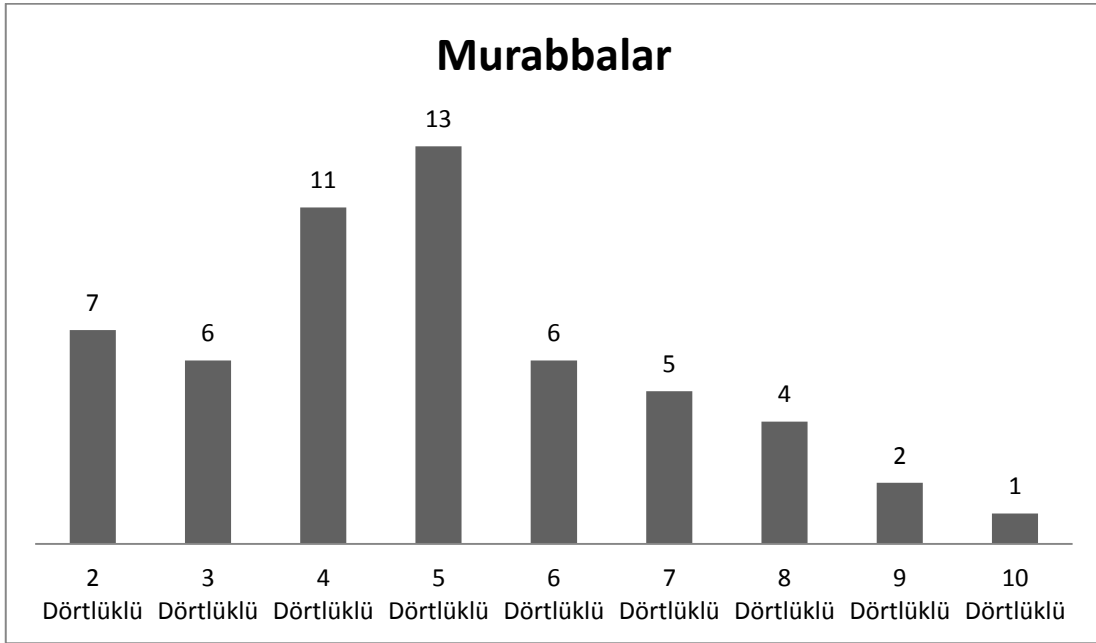
Hâlet-i aşkıyla kaldım hayrete daldım bugün

Varlığım yoklukla bahr-ı vahdete daldım bugün

Ey Hulûsî cânı yâra vaslına daldım bugün

Bulmağa vasl-ı nigârı ağlarım âh ağlarım (s. 202)

Gazeller bölümünde nazım birimi dörtlük olduğu halde bulunan şiirlerin dökümü de şu şekildedir:

Grafik 4: Murabbaların Dörtlük Sayılarına Göre Adedi

Musammat, divan şiirinde bentlerle kurulu nazım biçimlerinin genel adıdır. Her konuda yazılabilir. Bentlerin sonundaki dize veya beyitler, ilk bentte geçen şekliyle tekrar ediliyorsa “mütekerrir”, ilk bent ile yalnızca kafiyeye bakımından uyum gösteriyorsa müzdevic sıfatıyla anılır. Musammatta ilk bendin bütün dizeleri birbiriyle kafiyeli olur. Ancak sonraki bentlerde kafiyeye dizilişi musammattın türüne göre değişir.⁷⁴ Divan-ı Hulûsî’de de beşli (muhammes), altılı (müseddes) ve yedili (müsebba) bentlerle yazılmış şiirler bulunmaktadır. 340 numaralı şiir mütekerrir müseddes bir örnektir:

Bir vakt ola bu câm-ı gülistânı koyam ben

Bir vakt ola bu âlem-i devrânı koyam ben

Bir vakt ola bu nâliş-i sûzânı koyam ben

Bir vakt ola her yârı vü yârânı koyam ben

Talan ola varlık gide cân yâr ola cânân

⁷⁴ Pala, age, s. 336.

N'itdim n'ideyim n'oldu bakın âlem-i ebdân

Yıllarca süren senlik ü benlik yok olur yâ

Her nesnede bu âdet-i Hakk mutlak olur yâ

Kim yâda getirmez bugünü ahmak olur yâ

Vâlâ güher isen de yerin toprak olur yâ

Talan ola varlık gide cân yâr ola cânân

N'itdim n'ideyim n'oldu bakın âlem-i ebdân

Bir bülbül-i şeydâ-yı gülistân-ı cihânken

Bir Vâmık u Azrâ-yı nihân Yûsuf-ı cânken

Bir pâdişeh-i merd-i kavî sırr-ı nihânken

Heyhât dağla cem'-i cemâatin ayânken

Talan ola varlık gide cân yâr ola cânân

N'itdim n'ideyim n'oldu bakın âlem-i ebdân

Mihmân gide vîran ola bu hâne-i mihmân

Yâ mihnet ü yâ vuslat ola var ise yârân

Yâ derdine dermân ola ol yâr-ı azîz cân

Yâ yârene âteşler ura berzah u nîrân

Talan ola varlık gide cân yâr ola cânân

N'itdim n'ideyim n'oldu bakın âlem-i ebdân

Mecnûn Hulûsî'ye vefâ kim ede Leylâ

Mahzûn Hulûsî'ye cefâ kim ede Leylâ

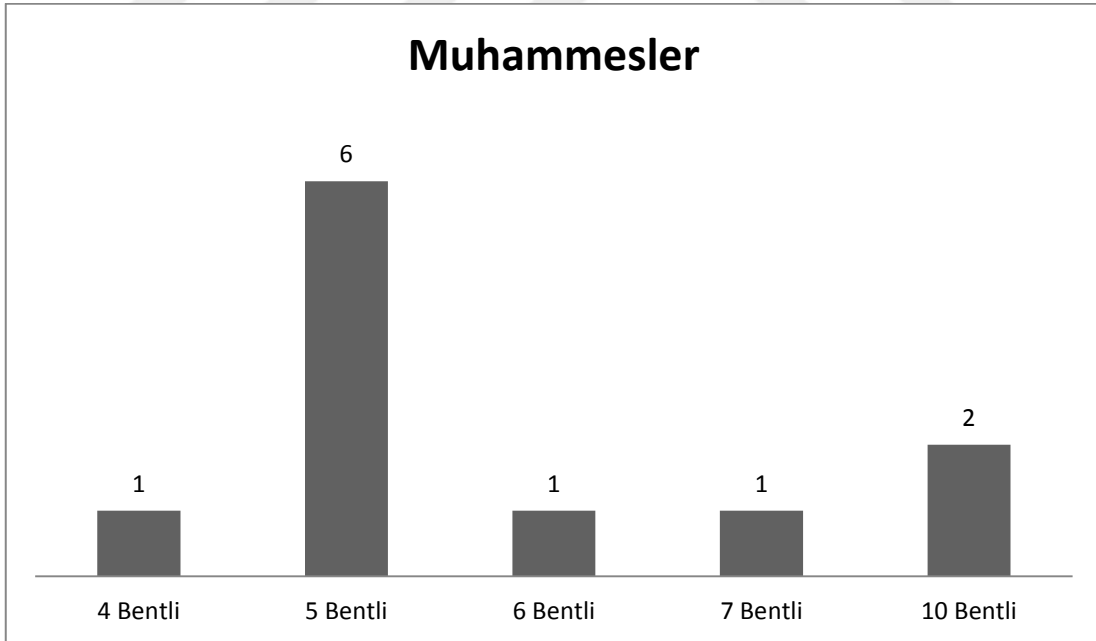
Medyûn Hulûsî'ye ezâ kim ede Leylâ

Mağbûn Hulûsî'ye safâ kim ede Leylâ

Talan ola varlık gide cân yâr ola cânân

N'itdim n'ideyim n'oldu bakın âlem-i ebdân (s. 229)

Bentlerle yazılan şiirlerin de bulunduğu gazeller bölümünde beşli ve altılı bentlerle yazılan şiirler bulunmaktadır. Beşli bentle yazılan şiirlerin dökümü şu şekildedir.

Grafik 5: Muhammeslerin Bent Sayılarına Göre Dağılımı

Altılı bentle yazılan şiirlerin dökümü de şu şekildedir: 5 bentli 1 şiir ve 7 bentli 1 şiir bulunmaktadır.

Mesnevi, her beyti birbiriyle kafiyeli olan manzumedir. Yani gazel gibi, kaside gibi her beytin sonunda aynı revî ile biten kafiye bulundurmak mecburiyeti yoktur. Bunun için nazım şekillerinin en kolay tanzim edilenidir. Bu kolaylık dolayısıyla da her mevzuya dair uzunca manzumeler, hatta manzum kitaplar mesnevi şekliyle yazılmıştır. İran’da İslamî edebiyatın zuhurundan sonra şüyu bulmuştur.⁷⁵ Aruzun kısa kalıplarıyla yazılır. Uzun manzume veya kitap halindeki mesneviler (Mesnevi-i Ma’nevî vb.) özel adlarla anılır.⁷⁶ Divan’ın mesneviler bölümünde en uzununu 37, en kısası 3 beyit olacak şekilde 18 mesnevi tarzında şiir bulunmaktadır. Uzun mesnevilerde (M. 1 ve M. 2) didaktik yön ağır basmaktadır.

Kıta, edebiyatımızda daha çok dört dizeli şiir bölükleri, iki beyitten meydana gelmiş nazım parçaları için kullanılmış bir terimdir.⁷⁷ Kıtaların iki beyitten fazla olanları da vardır ki onlara “kıta-i kebir” denilir. Birinci mısraı kafiyeli olanlara ise “nazm” tabir edilir.⁷⁸ Kıtalar bölümünde çoğu beyit nazım birimiyle yazılı 40 şiir bulunmaktadır. Şiirlerin çoğu yarım kalmış, bitmemiş havasındadır. Bazı şiirlerin daha önceki gazellerin devamı olduğu da düşünülebilir.

Bu bir yoldur köprü başı üstünden

Her demde bin yahşi kem gelir geçer

Güvenme dünyânın varı yoğuna

Sabr eyle mihnet ü gam gelir geçer

Ömür dedikleri bir rüyâ gibi

Göz alıp yumunca dem gelir geçer (K. 33, 336)

⁷⁵ Mevlevî, age, s. 99.

⁷⁶ Pala, age, s. 309.

⁷⁷ Karataş, age, s. 245.

⁷⁸ Mevlevî, age, s. 89.

Rübai, klasik edebiyatımızda tam bir anlam ifade eden kendine özgü bir ölçüsü olan dört dizelik nazım biçimidir. Halk edebiyatındaki maniye benzer. Rubainin kıta ve nazmdan farkı özel bir ölçüyle yazılmasıdır.⁷⁹ Rübai şeklini İran şairleri bulmuş, onlardan Araplara ve Türklere geçmiştir. Rübai vezniyle yazılan manzumeler dört mısradan fazla olmazken 17. Asırdaki divan şairlerimizden Şeyhülislam Yahya Efendi, rübai vezniyle bir gazel yazarak yenilik göstermiştir.⁸⁰ Şair, dünya görüşünü, felsefesini, tasavvufi düşüncelerini, maddi ve manevi aşkını en özlü biçimde ancak bu biçim içinde anlatabilir. Rübai, ince duygu ve düşüncelere, nükteli buluşlara çok uygun olduğundan, divan edebiyatı nazım biçimleri içerisinde günümüze kadar canlılığını yitirmeden yaşayabilmiş tek biçimdir.⁸¹

Divan-ı Hulûsî-i Darendeî'de rübailer başlığı altında 195 şiir bulunmaktadır; fakat klasik rübaide olduğu gibi ölçü hususunda kurala tam bağlı kalınmamıştır. Bununla birlikte sade dil fakat yoğun bir fikir Hulûsî Efendi'nin rübailerinin genel özelliğidir. Şeyh Galib'in "hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen" beyt-i meşhurunu hatırlatan şu rübai önemli bir örnektir.

Sen kâinâtın zübdesi bu sûretin ma'nâsısın

Sen şeş cihâtın kıblesi bu hayretin ferdâsısın

Görmek yüzünü her göze olmaz müyesser ey melek

Ancak görür ol kim seni sen ol gözün bînâsısın (R. 79, 353)

Müfred, klasik şiirimizde iki mısraı birbiriyle kafiyeli olmayan beyitlere verilen addır. Çoğulu, müfredâttır. Kimi divan şairlerinin hiçbir manzumenin içinde yer almayan bu tarzda yazdıkları beyitler, divanların sonlarında yer alır.⁸² *Divan-ı Hulûsî-i Darendeî*'de 470 müfred bulunmaktadır. Bunların bazıları kafiyeli, bazıları kafiyesizdir.

⁷⁹ Pala, age, s. 378.

⁸⁰ Mevlevî, age, s. 126 – 127.

⁸¹ Dilçin, age, s. 208.

⁸² Karataş, age, s. 297.

Bir onulmaz derde düş oldu gönül

Yâra arz-ı hâl etsek olmaz mı (Müf. 424, 416)

Katı doldur sâkî şarâbı kandır

Bezminde yârânı odlara yandır (Müf. 111, 385)

Mısra, dize, ölçülü ve çoğu zaman kendi içinde anlamlı bir satırlık nazım parçasıdır. Klasik şiirimizin en küçük birimi olan mısra, modern Türk şiirinde de temel birim olmuştur. Klasik şiirimizde sağlam kuruluşlu, gerek anlam gerekse ahenk bakımından güzel olan ve tek başına bile büyük bir kıymeti olan mısralara mısra-ı berceste denmiştir.⁸³

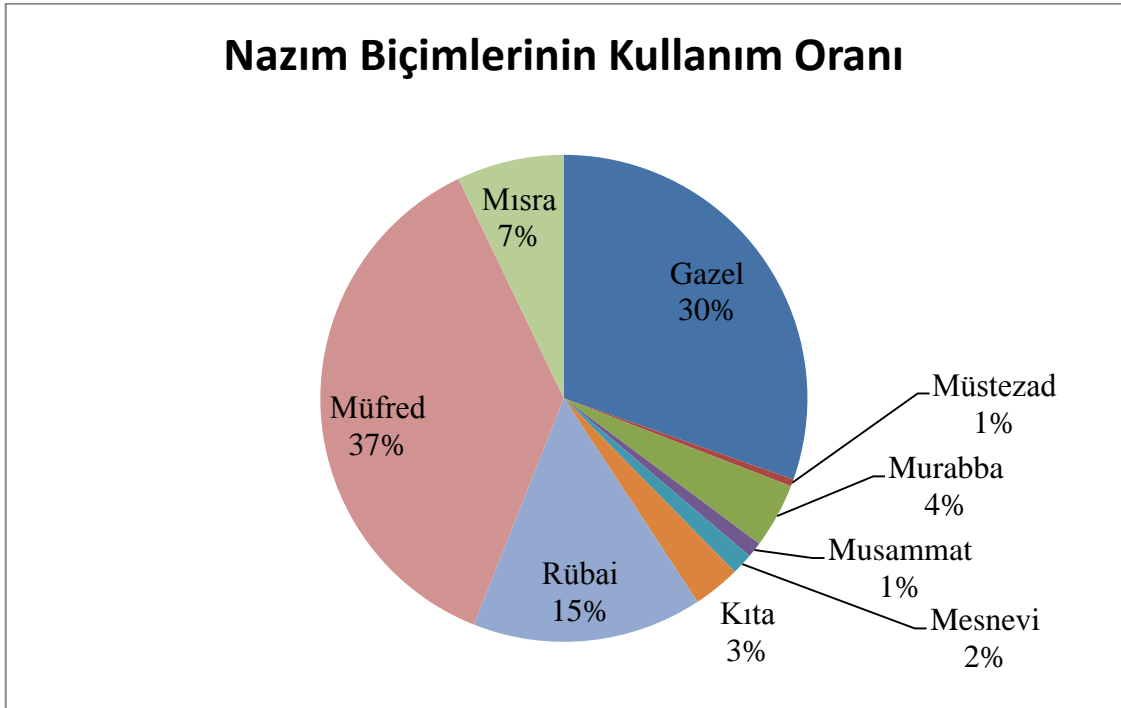
Divan-ı Hulûsî-i Darendevî'de 91 mısra bulunmaktadır. Bazen bir halin dışı vurumu bazen de bir hakikatin en özlü ifadesi şeklinde karşımıza çıkar.

Ben dost yüzün seyr etmişim seyrân benimdir bu gece (Mıs. 33, 424)

Yok olmak bulmak bulmak yok olmaktır (Mıs. 22, 423)

Bu bilgiler ışığında sayısal olarak nazım biçimlerinin sıralaması şu şekildedir: 388 tane Gazel, 6 tane Müstezad, 55 tane Murabba, 13 tane Musammat, 18 tane Mesnevi, 40 tane Kıta, 470 tane Müfred, 195 tane Rübai ve 91 tane Mısra vardır. Nazım biçimlerinin kullanım oranı ise şu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

⁸³ Karataş, age, s. 287

Grafik 6: Nazım biçimlerinin *Divan*'daki kullanım oranları

2.4. VEZİN ÖZELLİKLERİ

Türk şiirinde öteden beri iki vezin kullanılmagelmiştir. Bunların ilki ve en eskisi mısraların hecelerinin sayısal eşitliğine dayanan hece veznidir. İkinci vezin ise “hecelerin uzunluk ve kısalıkları temeline dayanan aruz veznidir”⁸⁴ Aruz, Arap sınıflamasına göre 19 bahir, 6 daire; İran ve Türk sınıflamasına göre 14 bahir 4 dairedir.

Divan-ı Hulûsî-i Darende'de kullanılan aruz kalıpları tespit edildiği kadarıyla şu şekildedir.

⁸⁴ Cem Dilçin, age, s. 3

Aruz Bahri	Aruz Kalıbı	Kullanım Sıklığı	Toplam
1. Bahr-i Hezec	mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün	79	119
	mef'ûlü/ mefâ'ilün/ mef'ûlü/ mefâ'ilün	5	
	mef'ûlü/ mefâ'ilü/ mefâ'ilü/ fa'ûlün	33	
	mef'ûlü/ mefa'ilün/ fa'ûlün	2	
2. Bahr-i Recez:	müstef'ilün/ müstef'ilün/ müstef'ilün/ müstef'ilün	29	49
	müstef'ilâtün/ müstef'ilâtün	12	
	müfte'ilün/ müfte'ilün/ müfte'ilün/ müfte'ilün	7	
	müstef'ilün/ müstef'ilün	1	
3. Bahr-i Remel:	fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün	83	83
4. Bahr-i Muzari	mef'ûlü/ fâ'ilâtün/ mef'ûlü/ fâ'ilâtün	16	16
5. Bahr-i Cedid	fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe'ilün	1	1
6. Bahr-i Mütekarib	fa'ûlün/ fa'ûlün/ fa'ûlün/ fa'ûlün	1	1

Tablo 1: Aruz kalıpları ve kullanım adetleri

2.5. REDİFLER

Redifin sözlük anlamı arkadan gelendir. Kafiyeden sonra gelen harf, ek, takı ve sözcüklere denir.⁸⁵ Redifte esas olan benzerlik değil, tekrardır.

Redif, simetrik tekerrürü ile şiiri belirli bir kavram veya bir konu etrafında toplayan, bir atmosfer yaratan mihver olmuştur. Ustaca kullanıldığında şiiri bir atmosfer içine alır, onu bir dizi çağrışıma açar. Redifin matladan itibaren peşinden getirdikleri ve manzumenin devamı boyunca üst üste hazırladığı sürprizler ile

⁸⁵ Dilçin, age, s. 68.

kendisine mahsus bir zevk yaratır. Redif, divan şiirinin yerli olduğu, başka bir deyişle yerliyi en iyi bulduğu bir cephesidir.⁸⁶

Divan'da hem ek halinde hem de kelime halinde redifler bulunmaktadır. *Divan*'ın redifleri incelendikçe Yunus Emre, Niyazi Mısrî, Şeyh Galib gibi mutasavvıf şairlerin şiirlerine nazire olarak yazıldığını düşünmemize sebep olacak şiirler bulunmaktadır.

Karşılaştırma yapmak için şu üç örneğe bakmak yeterlidir. Hulûsî Efendi'nin "olmaz" redifli gazeli ile Seyfullah Nizamoğlu'nun (ö. 1601) gazelinin matla beyitleri neredeyse aynıdır.

Bu aşk bir bahr-i ummandur buna hadd u kenar olmaz

Delilüm sırr-ı Kur'andur bunu bilende ar olmaz⁸⁷

Gönül bir bahr-ı ummândır ana hadd ü pâyân olmaz

Derûnu dürr ü cevherdir ki pinhândır ayân olmaz (G. 139, 98)

Bir başka benzerlik de Yunus Emre'nin "tanla seher vaktinde tur" redifli gazeliyle, Hulûsî Efendi'nin "vakt-i seher vakt-i seher" redifli gazeli arasındadır.

İşit sözimi ey gafil tanla seher vaktinde tur

Eyle buyurmuş ol kâmil tanla seher vaktinde tur⁸⁸

Kalk ey gönül feryada gel vakt-i seher vakt-i seher

Mahbûb-ı aşkı yâda gel vakt-i seher vakt-i seher (G. 65, 52)

⁸⁶ Akün, age, s. 75 – 76.

⁸⁷ İdris Söylemez, "Seyfullah Nizamoğlu Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)", *YLT*, İnönü Üniv., SBE, Malatya, 2013, s. 248.

⁸⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre (Risâlat-al Nushiyye ve Divan)*, Eskişehir Turizm ve Tanıtım Derneği Yay., İstanbul, 1965, s. 59.

Niyazi Mısrî'nin "derman arardım derdime" mısraıyla başlayan meşhur şiiriyle Hulûsî Efendi'nin aynı redifi kullandığı şiiri de hem anlam hem de şekil bakımından birbirine yakındır.

Anla hemân bir söz durur yokuş değildir düz durur

Âlem kamu bir yüz durur gören anı hayran imiş⁸⁹

Hulûsî'yi bî-çâreyim her derdlere men çâreyim

Ben seyrimin hayrânıyım seyrim bana hayrân imiş (G. 171, 119)

Muhammed Mustafâ redifli 465. Gazel küçük bir na't örneği⁹⁰ olarak da okunabilir.

Dürr-i şehvâr-ı risâletdir Muhammed Mustafâ

Tâc-ı Levlâk-ı hilâfetdir Muhammed Mustafâ

Perdedâr-ı harem-i hâsıdurur Cebrâil

Mazhar-ı nûr-ı nübüvvedir Muhammed Mustafâ

Zât-ı Hak Sultân-ı Kevneyn söylemişdir zâtına

Enbiyâ ser-hayline tâc-ı risâletdir Muhammed Mustafâ

⁸⁹ Niyazi-i Mısrî Halvetî, *Dîvan-ı İlâhiyât*, Hazırlayan: Mustafa Tatçı, 2. Baskı, DİB, Ankara, 2013, s. 444.

⁹⁰ Gazelin na't niyetiyle yazıldığı *Divan*'ın takdim bölümünde şu şekilde ifade edilmektedir: "Gece bir doğuş oldu. Bir Na't-ı Şerif yazdım. Rüyamda bir mücevherât yığınının başında duruyordum. Oradan bir parça alıp kime versem onda da inkişaf ediyor, bir mücevherat yığını oluşuyordu. Bu arada bu na'tı yazdım." (s. XII).

Mu'cizâtıdır zuhûrunun ser-â-ser kâinât

Mebde-i kevn ü mekân-ı tamâmetdir Muhammed Mustafâ

Çâr yârı çâr erkânı durur İslâm'ın

Sıdk u adl ü hilm ü re'fetdir Muhammed Mustafâ

Mâ-hasal dergâhının kemter Hulûsî bendesi

Redd kılmaz kimseyi kân-ı mürüvvetdir Muhammed Mustafâ (s. 307)

2.6. EDEBÎ SANATLAR

2.6.1. Mecazla İlgili Sanatlar

Mecaz-ı Mürsel, bir kelimeyi veya bir ibareyi gerçek anlamının dışında, benzetme kastı olmaksızın, başka bir anlamda, başka bir söz yerine çeşitli ilgiler kurarak kullanma sanatıdır.⁹¹ Mecaz-ı mürselin bir başka ismi de mecaz-ı lügavîdir. Alakası teşbihten başka olan mecaz demektir.⁹²

Ey şâhım lutfun ile eyle kerem

N'ola gül yüzünü bir dahi görem

Sensiz zindândır bana Bâğ-ı İrem

N'ideyim âh ile zâr oldu günüm

Âşıkım mihnet-i hâr oldu günüm (G. 318, 215)

Mezkûr şiirde Hulûsî Efendi şâhın yani mürşidin yüzünü bir kez daha görebilmeyi dilemektedir. Bu şiirde yüz ile ifade edilmek istenen mürşidin

⁹¹ Karataş, age, s. 279.

⁹² Mevlevî, age, s. 96.

kendisidir. Parça bütün ilişkisi kurularak mürşidin yüzü, mürşidin kendisi anlamında kullanılmıştır. Gün kelimesi de zamanın bir parçasını temsil etmesine rağmen zamanın tamamı anlamında kullanılmıştır.

Kapından gayrı bir bâba yönelmem ihtiyârıyla

Esîr-i zülfünüm hayretdeyim şevk-i visâlinle (G. 375, 255)

Kapı, bir evin sadece giriş yeridir. Şiirdeki kapı ise ev anlamındadır. Tasavvufî anlamda dergâh, ev demektir. Şair, dergâhın giriş yeri ve bir parçası olan kapıyı, dergâhın bütünü anlamında kullanmıştır.

Teşbih, sözü daha etkili bir duruma getirmek için aralarında türlü yönlerden ilgi bulunan iki şeyden benzerlik bakımından güçsüz durumda olanı nitelikçe daha üstün olana benzetmektir.⁹³ Hakiki ve mecazî teşbihler olarak ikiye ayrılır. Hakiki teşbihler, cisim, cevher, araz dolayısıyla yapılır. Mecazî teşbihler ise muhtelif şeyleri bir manada birleştirmek yani onları birbirine benzetmektir. Türkçe’de teşbih edatı “gibi” takısıdır. Bunun yanında “tek (teg), sanki, nitekim, çün, güya, gûne, mânend, kadar, sıfat, misal” kelimeleriyle “-casına, -cılâyın, -âsâ, -veş, -vâr” ekleri de kullanılmıştır⁹⁴ *Divan*’da sıkça kullanılan sanatlardandır.

Şakıyan bülbüller gibi

Lâleler sünbüller gibi

Tâze gonca güller gibi

Açıla gönül açıla

Şen ola gönül şen ola (G. 20, 14)

⁹³ Karataş, age, s. 427.

⁹⁴ Mevlevî, age, s. 169.

Şair, gönlün açılmasını gonca güllerin, lalelerin sümbüllerin açılmasına, bülbüllerin şakımasına benzetmiştir. Aynı zamanda gül, bülbül, lale kelimeleri arasında tenasüb de yapmıştır. Bu üç güzel unsurun bir araya geldiği vakit de seher vaktidir. Şair, gönlün açılması, feyizlenmesi için en uygun vaktin bu vakit olduğunu sezdirmektedir.

Yakdın firâka koydun merâka

Şol kuş misâli uçdum elinden (G. 331, 224)

Ayrılık ateşiyle yanan salık bir kuş gibi aniden uçup gitmiştir. Bununla birlikte salikin akı da kuşa benzetilmiş, akıl da baştan uçmuş gitmiştir.

İstiare, eğretileme; Sözlükte “ödünç istemek, ödünç almak” anlamına gelen istiareyi belâgat âlimleri, “bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisıyla ve bir karîneye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılması” şeklinde tarif etmişlerdir.⁹⁵ Yaygın olarak “bir kelimenin manasını geçici olarak bir diğer kelime hakkında kullanmak” şeklinde tanımlanır. Benzeyen veya benzetilenden biri eksik olan teşbihtir.⁹⁶

Bülbülüm seyr-i gülistân eyledim ammâ gülüm

Gonca ruhsârın gibi bir verd-i handân görmedim (G. 283, 195)

Şair, kendini bülbüle; maşukunu güle benzetmiştir. Benzetilenler vardır, benzeyen yoktur. Tasavvufi ıstılahta gül ile bülbülün hikayesi mürşid ile müridin hikayesine benzetilir. Bülbül güle, mürid mürşide aşıktır. O aşk, müridi öyle bir hale getirir ki mürşidden başkasını görmez.

⁹⁵ İskender Pala, İsmail Durmuş, “İstiare”, *DİA*, İstanbul, 2001, C. 23, s. 315- 318.

⁹⁶ Karataş, age, s. 220.

Gülistân bülbülüdür zâr-ı gönlüm

Anıp feryâd eder gül-zârı gönlüm (G. 319, 215)

Birçok şiirde ifade edilen gönlün feryad eylemesi, bu şiirde de bulunmaktadır. Gönül, bir insan gibi ayrılıktan doğan azaptan ötürü daha özelde ise günahsız, masum bir çocuk gibi, feryad etmektedir. Benzeyen verilmiş, benzetilen verilmemiştir. Benzetilenin insan olduğunu “feryad etmek” gibi bir insanî özellikten çıkarılmaktadır. Mezkûr gül ve bülbül istiaresine bir başka örnek de şu şiirdedir:

Yüzün yüzün yollarına

Varamadım illerine

Bülbül olup yâr gülünün

Konamadım dallarına (R. 121, 359)

Kinaye; dokundurma, değinmece demektir. Meramı mecaz vasıtasıyla dolaylı, kapalı ve dokunaklı şekilde anlatma sanatıdır. Bu çeşit bir söyleyişte sözün gerçek anlamı kastedilmiş olsa da itibar edilen daha ziyade mecaz anlamdır.⁹⁷ Kinayede dolaylı bir anlatım vardır. Söz sahibi gizlediği, örttüğü anlamı değil de dolaylı yoldan anlatmaya çalıştığı mananın anlaşılmasını ister. Kinayeli söz ucu açık bir ifadedir. Bir tarafı hakikate, diğer kapısı mecaza açılır.⁹⁸

Sana tâlib olan aklın yitirdi vaslına daldı

Anınçün başı açık sînesi uryândır aşkından (G: 322, 218)

⁹⁷ Karataş, age, s. 246.

⁹⁸ Turan Karataş, “Kinaye ve Tariz”, *Türk Dili Dergisi Dilin Perdeleri Özel Sayısı*, S. 767 - 768, Ankara, 2015, s. 224 – 225.

Aklı yitirmek, bir deyim olmakla birlikte, gerçek anlamda deliliği değil; Hakk aşkıyla başka bir âleme geçmeyi ifade eder. Başı açık, sinesi üryan, fakirliği ifade eden deyimlerken kinaye yoluyla Hakk katındaki acizliği anlatmak için kullanılmıştır.

Teşhis, kişileştirme; eşyaya şahsiyet vermektir.⁹⁹ Ruhsuz, kişilikten yoksun olan, konuşamayan varlıklara şahsiyet verme, bir insan kişiliğinde gösterme sanatına teşhis denir.¹⁰⁰

Ey gönül gel edelim tevbeler isyânımıza

Dahi bel bağlayalım sıdk ile sultanımıza (G. 369, 251)

Hulûsî Efendi, gönlüne hitap etmekte, adeta bir ders arkadaşıymış gibi beraberce tövbe etmeyi, sultana yani mürşide bağlanmayı gönülden istemektedir.

Sabâya geçse sözüm dinlese arz eylesem râzım

Esîr-i firkatim gonca dehânımdan haber verse (G. 379, 257)

Şair, sabah rüzgarına söz geçirememekten yakınmaktadır. Saba, sabah rüzgarı bir insan gibi söz dinlemekte, yâre haber ulaştırmamaktadır.

2.6.2. Mânâ ile İlgili Sanatlar

Tezat, bedî' tabirlerdendir. Manaca birbirine zıt olan kelimeleri bir arada kullanmaktır.¹⁰¹ Bir kelime veya ifadenin anlamının, zıddının kaydedilmesiyle daha açık biçimde ortaya çıkacağı, güzelliğin zıddıyla daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle zıtların bir arada anılması söz sanatlarından kabul edilmiştir.¹⁰²

⁹⁹ Mevlevî, age, s. 171.

¹⁰⁰ Karataş, age, s. 429.

¹⁰¹ Mevlevî, age, s. 173.

¹⁰² İsmail Durmuş, "Tezat", *DİA*, İstanbul, 2012, C.41, s. 58-60.

Bir şeyin birbirine karşıt görünen özelliklerini bulup çıkarmak da tezat sanatına girer. Yoksa soğuk – sıcak, kuru – yaş, uzun – kısa, büyük – küçük, gece – gündüz gibi dilbilgisi bakımından karşıt olan sözcükleri arka arkaya sıralamak tezat değildir. Tezat sanatı, divan edebiyatında tıbak, mutabakat, tatbik, tekafu adlarıyla da anılır.¹⁰³

Derdin beni ey sevdiğim dermâna muhtâc eylemez

Lutfun kapında kulları sultâna muhtâc eylemez (Müf. 412, 415)

Müfredde dert ve derman, kul ve sultan zıt anlamlı kelimeler olarak aynı mısradaki yer almaktadır. Şairin derdi öyle güzel bir derttir ki dermana ihtiyaç bırakmaz. Lütuf kapısındaki kullarsa dünyanın sultanlarına muhtaç değildir.

Seyre çık subh-ı visâlin şeb-i hicrân olmadan (Mıs. 72, 427)

Mısradaki visal ve hicran iki zıt kelime olarak, kavuşma ve ayrılık anlamında kullanılmıştır. Şair, kavuşmanın huzuru salikin kalbinden çıkmadan seyre çıkmasını, tarikat yolunda ilerlemesini ikaz etmektedir.

Mübalağa, bir şeyi tarif ve tasvir ederken ya olduğundan fazla yahut eksik göstermek, meşhur tabiriyle “habbeyi kubbe, kubbeyi habbe yapmak”tır.¹⁰⁴ Bir başka deyişle mübalağa, bir sözün etkisini güçlendirmek amacıyla bir şeyi ya olamayacağı biçimde anlatmak ya da olduğundan pek çok ve pek az göstermektir. Ancak bu aşırı anlatma soğuk olmamalı, nükteli ve zarif olmalıdır. Divan şairlerinin daha çok medhiye, fahriye ve hicviyelerde başvurdukları bir sanattır. Eskiler bir şairin hayalinin genişliğini ve gücünü göstermesi bakımından mübalağa sanatına çok önem vermişlerdir. Aşırılığının derecesine göre mübalağa sanatı tebliğ, iğrak ve gulüb adlarıyla üçe ayrılır. Tebliğ, akla ve göreneğe uygun olan mübalağadır. İğrak, akla

¹⁰³ Dilçin, age, s. 449.

¹⁰⁴ Mevlevî, age, s. 105.

uygun fakat göreneğe uygun olmayan mübalağadır. Gulüv, akla da göreneğe de uygun olmayan mübalağadır.¹⁰⁵

Şairin mübalağaya ihtiyaç duymasının sebeplerinden biri de şudur: En güzeli söylemek: Dikkati çekmek. Bir şey güzelse ona güzel demeniz sıradan insan olarak yeterken şiirde güzelin salt güzel olarak kalması sıradanlaşır. Güzeli en iyi şekilde söylemeye çalışan şair elbette olmadık şeyler peşine düşerek akıl dışı ancak rüya gerçekliğinde benzetmeler ve tamlamalarla güzeli güzel yapacaktır.¹⁰⁶

Divan'dan verilen örnekler tebliğ ve gulüv çeşidindeki mübalağalardır.

Sen ağla Hulûsî gece tâ subha varınca

Gâfil bu ne hâl afvına fermân mı erişdi (G. 462, 305)

Hulûsî, gaflette kalmamak için, affı için çaba göstermelidir. Bu çaba öyle bir çabadır ki geceden sabaha kadar ağlamayı gerektirir. Ağlamak akla uygun olmakla beraber sabaha kadar ağlamak göreneğe uygun değildir.

Âsîlerini gör ki eğip baş

Gönülleri pür-gam gözleridir yaş

Bir cân ile vaslını dilerler

Bin cân ile vaslına yelerler (M.1, 310)

Hakk yolunun yolcularının elbette günahları vardır ama şair bu günahı isyan boyutunda vererek mübalağa etmiştir. Gözler adeta göz değil yaş dolu pınardır. Canları ise bir tane değil binlercedir. Canın her zerresi can olmuş, vaslı dilemektedir.

¹⁰⁵ Dilçin, age, s. 447 – 448.

¹⁰⁶ Muhammet Safa, “Sanatsal Abartı: Mübalağa”, *Türk Dili Dergisi Dilin Perdeleri Özel Sayısı*, S. 767 -768, Ankara, 2015, s. 253.

Hem asi hem bin can ifadeleri akla ve göreneğe uygun düşmemektedir. Şair, kulluktaki eksikliğini asilikle ifade etmiştir. Kulluktaki eksik günahkârlıkla ifade edilmesi gerekirken bir adım daha öteye taşınarak küfrün karşılığı olan asiliğe geçilmiştir.

Tenasüb, manaca birbirine münasib kelimeleri bir arada zikretmektir.¹⁰⁷ Ancak bu kelimeler arasında karşıtlık ilgisi bulunmaması gerekir. Divan şairleri tenasüb sanatında türlü bilim terimlerini, mitoloji, tarih ve mesnevi kahramanlarını hayvan, bitki ve çiçek adlarını, bunların dışında çeşitli konularla ilgili sözcükleri şiirlerinde bol bol kullanmışlardır. Tenasüb sanatına, müraat-ı nazir, cemiyet, telfik, tevfiik, itilâf ve muavahâr da denir.¹⁰⁸

Makbûl-i dergâh-ı Hakk olmağa istersen rızâ

Bir mürşid-i kâmilin elindeki asâyı tut (G. 28, 24)

Şiirde kullanılan, dergâh, mürşid, asa birbiriyle uygunluk gösteren kelimelerdir. Hakk, rıza ve kâmil kelimeleri de başka bir uygunluğu içerir. Şairin nasihat maksadı güttüğü şiirde rıza ehli olmak isteyen salikin yapacağı şeyin mürşid-i kâmile intisap etmesi öğütlenmektedir.

Ol demde lâle sümbüle neş'e dolar cân u dile

Bülbül güle gül bülbüle hayrân olur vakt-i seher (G. 63, 51)

Lale, sümbül, gül ve bülbül birbirine münasip olan kelimelerdir. Can ve dil (gönül), dem ve vakit de bir başka uygunluğu ifade eder.

Tevriye, birden çok anlama gelen bir kelimenin, bir beyit veya mısra içinde, yakın anlamını söyleyip en uzak anlamını kastetme sanatıdır. Meramı gizli tutmak ve

¹⁰⁷ Mevlevî, age, s. 162.

¹⁰⁸ Dilçin, age, s. 431.

nükte yapmak amacıyla başvurulmuş bir edebi sanattır.¹⁰⁹ Hakikat yahut mecaz olmak üzere iki manası olan bir lafzın uzak manasını kastetmektir. Bir kelimenin herkesçe en evvel hatıra gelen meali: “mana-yı karib” (yakın mana), erbabınca anlaşılman mefhumu da “mana-yı baid” (uzak mana) olur.¹¹⁰

Tevriye ile kinayeyi karıştırmamak gerekir çünkü her ikisinde de çok anlamlılık vardır. Kinayede kastedilen mecaz anlamken tevriye de her iki anlam da anlaşılabilir, her iki anlam da ifade edilebilir.

Atşân-ı aşkın uyûnuna perde açıla

Gözler göreler yârını nem mi kalır (G. 91, 69)

Beytinin ikinci mısraındaki yârını kelimesi hem sevgili anlamına hem de yarınki gün anlamına geldiği için tevriye yapılmıştır.

Kul Hulûsî'nin özü pâk idi

Dost kapısında yüzü hâk idi

Derd ile bağı çâk çâk idi

Katresin bahra saldı bahr oklu

Zerresin mihre verdi mihr oldu (G. 457, 303)

Şiirin ikinci mısraında geçen hâk, hem toprak hem de hakikat anlamında kullanıldığı için tevriye yapılmıştır.

Hüsn-i Ta'lil, bir hadisenin vukuuna hayali ve şairane bir sebep göstermektir. Hakiki sebepler sadece ta'lil olur, hüsn-i ta'lil olmaz.¹¹¹ Hüsn-i ta'lilde herhangi bir gerçek olayın meydana gelmesini hayali ve güzel bir nedene bağlamak esastır. Ancak

¹⁰⁹ Karataş, age, s. 432.

¹¹⁰ Mevlevî, age, s. 159.

¹¹¹ Mevlevî, age, s. 56.

bu nedenin kesin bir yargıya dayanması gerekir. Hüsn-i ta'lilde de tecahül-i arifte olduğu gibi gerçek nedeni bilmezlenmek gibi bir durum vardır. Ancak hüsn-i ta'lil, tecahül-i ariften gerçekteki doğan sonucu hayali bir nedene bağlamak yönünden ayrılır.¹¹²

Şol şem'ine cemâlin girüben pervâneler

Cân atuban o nâra hep sûzâna gelmişler (G. 101, 74)

Ateşin etrafında bir sevk-i tabii ile dolaşan pervane böcekleri, şem'i ilahi bir güzellik addedip mumun etrafında dolaşır. Hakiki sebep ateşi görmeleri değil; ateşteki güzelliği görmektir.

Nûr u ziyâ dîdesine

Doldu safâ sînesine

Sırrının âyînesine

Açdı likâ gül gül gül

Gördü anı zâra düşüp

İnledi bülbül bülbül (G. 248, 171)

Şiirde güllerin açması ve bülbülün ötmesi mutad sebeplere değil; bermutat sebeplere bağlanmıştır. İlahi feyze mazhar olan gül bu sebeple açılmış, bülbül de bu feyz ile ötmeye başlamıştır.

Telmih, söz arasında meşhur bir vaka yahut maruf bir fikraya ve yahut mutata bir usule işaret etmektir.¹¹³ Çağrışıma dayanan bu sanatta hatırlatılan şey uzun uzun

¹¹² Dilçin, age, s. 443.

¹¹³ Mevlevî, age, s. 159.

açıklanmayıp bir iki sözcükle iktifa edilir. Genellikle temsil ve örneklendirme amacına yöneliktir.¹¹⁴

Telmih daha çok klasik edebiyatı çağrıştıran bir sanat olmasına rağmen bugün de gündemimizdedir. Zira edebiyat eleştirisi, metinlerarası ilişkilere ve etkilenmelere karşı uzunca süredir alaka göstermemektedir. Telmih, iki metin arasında ilgi kurmaya dayansa da metinlerarasılığı başat öge olarak kullanan postmodernistin örneklerden farklı biçimde yalnızca metin düzeyinde referanslarla nesnel dünyadan kopmayı teklif etmez. Tersine kültürel ve tarihsel köprüler/ kestirmeler kurarak geleneğe ve geçmişe ulaşma amacındadır.¹¹⁵

Osman Hulûsî Efendi'nin şiirlerindeki telmihler de ifade edildiği üzere gelenekle irtibat kurmaya yöneliktir. Telmihlerin menşesine inildikçe divan edebiyatının bilgi kaynaklarından olan dinî kişiler ve kişiliklere, kıssalara, halk hikâyelerine, mitolojik unsurlara rastlanacaktır.

Cemâlin seyrine yâ doymamış yâ görmemiş Mecnûn

Neden kim çöl-be-çöl Leylâ için nâlândır aşkından (G. 322, 218)

Efsanevî aşıklar Leyla ve Mecnun, *Divan*'da sık sık hatırlatılır. Mecnun, hak aşkı ile kendinden geçip mecnun olur, müridi çağrıştırır. Leyla ise müşid, peygamber veya Allah'ı (cc) çağrıştırmaktadır.

Gönül âyîne-i İskender-âsâ vechine mir'ât

Dem-â-dem ehl-i dillerdeki dil dil-dâra nâzırdır (K. 3, 328)

Ayine-i İskender, efsanevi bir aynadır. İran efsanelerine göre Aristo tarafından yapılp İskenderiyye'de yüksek bir yere konulmuş aynadır. Büyük

¹¹⁴ Pala, age, s. 446.

¹¹⁵ Mert Öksüz, "Telmih ya da Geçmişe Göz Ucuyla Bakma", *Türk Dili Dergisi Dilin Perdeleri Özel Sayısı*, S. 767 – 768, Ankara, 2015, s. 249.

İskender bu aynaya bakarak yüz fersah mesafede bulunan düşmanını görmüş.¹¹⁶
Bu kıtada gönlün ayine-i İskender'e benzetildiği de görülmektedir.

2.6.3. Lafızla İlgili Sanatlar

Alliterasyon, şiirde veya nesirde aynı harf ve hecelerin bir ahenk oluşturacak şekilde tekrar edilmesine denir. Bu sanat ile kelimeler arasında bir musiki oluşturulur, dizenin kulağa hoş gelişi sağlanmış olur.¹¹⁷

Bülbül gül gül oldu bülbül

Ammâ yine zikr-i gül eyler (K. 5, 329)

Şiirde gül ve bülbül üzerinden tekrar eden “l” sessizleri ahenk oluşturmaktadır.

Kırkları kırkladılar Üçler Yediler (Mıs. 43, 425)

Mısrada k, r ve l seslerinin tekrarıyla bir ahenk oluşmuştur. Bu küçük mısra ile ilgili düşünülebilecek Osman Hulûsî Efendi'nin şöyle bir izahı vardır: “Allah’ın halk içinde kalpleri Hz. Adem’in (as) kalbi (hal, ahlak ve gidişatı) üzerinde üç yüz, Hz. Musa’nın (as) kalbi üzerinde olan kırk, Hz. İbrahim’in (as) üzerinde olan yedi, Cebrail’in (as) kalbi üzerinde olan beş, Mikail’in (as) kalbi üzerinde olan üç, İsrail’in (as) kalbi üzerinde bir kulu vardır. Sonuncusu öldüğünde yerine üçlerden, üçlerden biri öldüğünde beşlerden, beşlerden biri öldüğünde yedilerden, yedilerden biri öldüğünde kırklardan, kırklardan biri öldüğünde üç yüzlerden, üç yüzlerden biri öldüğünde de halktan biri onun yerine geçer. Onların duaları sebebiyle Allah (cc)

¹¹⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 19. Baskı, Aydın Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 55.

¹¹⁷ Pala, age, s. 20.

mahlûkâtı diriltir, öldürür, yağmur yağdırır, bitkileri bitirir ve yeryüzüne gelmesi muhtemel belaları def eder.”¹¹⁸

Cinas, söylenişleri ve yazılışları bir, anlamları ayrı iki sözcüğü bir arada kullanmaktır. Buna tecnis de denir.¹¹⁹

Bir demet güldü görüp güldü yüzüm gül demedin

Ey gülüm sen gibi gördün de ana gül demedin

Bir demet güldü görüp güldü yüzüm gül gibiyim

Bana güldür diyene ben dahi bülbül gibiyim (R. 102, 356)

Şiirde gül kelimesi hem gülmek fiili ve hem de çiçek olan gül anlamında kullanılarak birinci ve ikinci mısralarda cinas yapılmıştır.

Sorma gönül derdimizi yârelidir yârelidir

Eyleyici ana devâ yâr elidir yâr elidir (Müf. 48, 378)

Şiirin mısralarının sonunda “yârelî” ve “yâr eli” kelimeleri arasında cinas görülmektedir.

2.7. ARAPÇA VE FARŞÇA LAFIZLAR

Divan-ı Hulûsî-i Daredevî, tasavvuf tesiriyle yazıldığı, dinî bir neşve taşıdığı için şiirlerde bazen bir kelime bazen de cümle halinde Arapça ve Farsça lafızlar bulunmaktadır. *Divan*'ın ekler bölümünde de bu lafızların izahları vardır.

Arapça ve Farsça lafızların izahında *Divan*'ın sonundaki bölümden de istifade edilmiştir.

¹¹⁸ Palakoğlu, age, s. 433.

¹¹⁹ Dilçin, age, s. 467.

Âh mine'l-aşk: “Ah aşkın elinden ve hallerinden, kalbimi hararetiyle yaktı.”¹²⁰
Bu meşhur beyit, Şeyh Galib’in kaleme aldığı bir beyittir.¹²¹

Zülf-i semen-sâyesinin gâyeti

Dikdi gönül ülkesine râyeti

Oldu o pîr-i meyin inâyeti

Yazdı gönül levhine bu âyeti

"Âh mine'l-aşk ve hâlâtihî

Ahraka kalbî bi-harârâtihi" (K. 29, 335)

Ahsen-i takvim: “En güzel biçim”. Tin Suresi 4. ayetinin mealinde şu şekilde geçmektedir: “Biz, insanı en güzel biçimde yaratmışızdır”.

İnsan, yaratıkların en güzeli ve en olgunudur. Bu güzelliği görünümünde değil, ruh yapısında, duygu, düşünce, mânâyı kavrama, yaratana tanıma, O'na kul olma ve O'nun ahlakıyla ahlâklanabilmesindedir. Bu özelliğini koruyanlar övülür, öbürleri yerilerek yedi kat yerin altına kakılırlar. Bu söz, insanda bulunan bu yaratılış özelliğini hatırlatmak, aksi davranışta bulunanları uyarmak amacıyla edebiyatımıza geçmiştir.¹²²

"Ahsen-i Takvîm"sin esfel yerin

Kadrini bil kâmil ol ekme yerin

¹²⁰ Hakan Yekbaş, “Ben Nâr-ı Aşk ile Yanıp Hâk ile Yeksan Olmuşam Şiiri Şerhi”, *Divan-ı Hulûsî-i Daredevî'den Şerhler*, Nasihat Yay., İstanbul, 2012, s.14.

¹²¹ Şeyh Galib, *Divan*, Haz. Naci Okçu, DİB, İstanbul, 2014, s. 211.

¹²² Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi İstanbul, 1992, s. 15 – 16.

Ölmeden a'lâya er âfil yerin

Sendedir Âdem demisin Âdem'in

Mazharısın sırr-ı "nefahtü" demin (G. 228, 158)

Alleme'l-esmâ: “İsimleri öğretti”. Bakara Suresi, 32. ayetin mealinde şu şekilde geçmektedir: “Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz Sen’sin”

Meleklerin bilmedikleri hikmetleri bilen Allah, Hz. Âdem'i yaratarak ona bütün eşyanın adlarını öğretir. Meleklerden bunların adlarını sorar. Cevaptan âciz kalan meleklerle Hz. Âdem'e secde etmelerini emreder. Şeytanların reisi İblis'ten başkası hemen secdeye kapanır. İblis, dayatır, kibirlenir, küfrünü ortaya kor. İlk insan, ilk peygamber Hz. Âdem, dolayısıyla insan yeryüzünde Allah'ın halifesi kılınır, meleklerden üstün tutulur, özellikle din konularını işleyen Tasavvuf Edebiyatı'nda, Rabb'in sıfatlarının mazharı olarak yaratılan insanın bu yaratılış gayesine çok yer verilir.¹²³

Bil "alleme'l-esmâ" nedir esmâ vü müsemmâ nedir

Hem tâc-ı "kerremnâ" nedir anı giyen muhtâr ola (G. 6, 6)

Belâ: “Elbette öyle” anlamında tasdik ifadesidir. Araf Suresi, 172. ayetin mealinde şu şekilde geçmektedir: “Rabbin Ademoğulları’ndan -onların sırtlarından-zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkında şu sözleşmeye tabi tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Elbette öyle! Tanıklık ederiz dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz.

Bir diğer kullanımıyla belâ, tasavvuf ıstılahında, türlü türlü meşakkat, hastalık ve dertlerle dostlarının bedenlerini imtihan etmesini de kastederler. Çünkü üzerindeki bela ne kadar güçlü olursa, kulun Allah'a yakınlığı o kadar artar. Çünkü bela, velilerin elbisesi, asfiyanın beşiği ve nebilerin gıdasıdır.¹²⁴

¹²³ M. Yılmaz, age, s. 20.

¹²⁴ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay., İstanbul, 2006, s. 149

Belâ balın yiyen fark etmedi vasl ile hicrânı

Tahammül eyle yârin cevrine mahz-ı inâyet bil (G. 257, 177)

Elestü bi-Rabbiküm: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” Araf Suresi 172. ayette mealen şu şekilde geçmektedir: “Rabbin Ademoğulları’ndan –onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkında şu sözleşmeye tabi tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Elbette öyle! Tanıklık ederiz dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz.

Yüce Tanrı, ruhlar âlemini yaratır ve onlara: "elestü bi-rabbiküm" (Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?), buyurur. Ruhlar, bu soruya "kâlû belâ" (Elbette Rabb'imizsin!) dediler.¹²⁵

El-va'dü ke'd-deyn: “Söz vermek, borç vermek gibidir.”¹²⁶ (Hadis)

Buyurdu Rasûl-i Fahr-i Kevneyn

Bu vak'ada "el-va'dü ke'd-deyn" (M. 6, 318)

Ene'l-Hak: “Ben Hakk’ım”. Hallac-ı Mansur tarafından söylenmiştir. Onun bu sözü Hakk’tan rivayeten söylediği kaydedilmekle birlikte fena halindeyken söylediği veya kendisinin batıl olmadığını ifade etmek için serdettiği de nakledilir.¹²⁷

Geçdik esrâr-ı "Ene'l-Hak"dan o Hallâc değiliz

Hızr'ın âbına hayâtına da muhtâc değiliz (G. 135, 96)

Kemend-i zülfüne bağlansa idi başı Mansûr'un

"Ene'l-Hakk" râzını yâd eylemezdi hâl ü şânınçün (G. 326, 221)

¹²⁵ M. Yılmaz, age, s. 28.

¹²⁶ Ahmet Sevgi, “Molla Câmi’nin “Erbain”i ve Türkçe Manzumeleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6. Sayı, Konya, 1999 Güz s. 55.

¹²⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Anka Yay., İstanbul, 2004, s. 191.

Bir bâdeyi iç ki anın mesti "Ene'l- Hak" söylesin

Sâkî odur kim mey sunan desti "Ene'l- Hak" söylesin (Müf. 294, 403)

İsra: “Gece yolculuğu”.¹²⁸ İsra Suresi 1. Ayette mealen şu şekilde geçmektedir: “Bir gece kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren Allah eksiklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir”.

Mü'minin mi'râcıdır kalbî huzûr ile namâz

Kıl huzûr ile namâzın sırr-ı "esrâ" andadır (G. 117, 83)

Ev ednâ: “Daha yakın”. Necm Suresi, 8., 9. ve 10. Ayetler mealen şu şekildedir: “Sonra yaklaştıkça yaklaştı. Bir yay kadar hatta daha yakın oldu. Böylece Allah, kuluna vahyini iletti”.

Bu makamın batını makam-ı ev edna (daha da yakın) başka bir ifadeyle zikredilen kab-ı kavseyin makamından daha yakın olan makamdır ve o, daha önce belirtilen ilk taayyündür. Burada birlik ve mutlak birliğin kesiştiği dairede bir çokluk ve farklılık söz konusu değildir.¹²⁹

Kim dâmenini tutmadı esrârını bilmez

Tâliblerine sırr-ı "ev ednâ" nazarındır (G. 70, 55)

El-fakru fahrî: “Fakirlik benim övüncümdür.” Fakirlik konusu, özellikle Tasavvuf Edebiyatı'nda Tanrı'ya muhtaç olma, tam olarak O'na bağlanma, dünya ve âhiret endişesinden uzak bulunma olarak telakki edilmiştir.¹³⁰

Huve'llâhu'l-Kadîm: “O Allah ki Kadîmdir”.

Gönlünün yâdı olup dâim "Huve'llâhu'l-Kadîm"

Dilinin viridi budur kim "kul Huve'llâhu Ehad" (G. 45, 39)

¹²⁸ M. Yılmaz, age, 86.

¹²⁹ Kâşânî, age, s. 449.

¹³⁰ M. Yılmaz, age, s. 49.

İnnî ene'r-Rahmân: “Muhakkak ki ben Rahman’ım”.¹³¹ Hz. Mûsâ, Medyen'den Mısır'a dönerken Tur Dağı'nda gözüne bir ateş ilişir. Ailesine beklemelelerini söyler. Ona yaklaşınca bir ses işitir ve kendisine Taha Suresi 12. ayet mealinde olduğu gibi şöyle seslenilir: “Şüphe yok ki, ben senin Rabb’inim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın.”

Kamudan söylenir "innî ene'r-Rahmân" şecer- âsâ

Velâkin her kul ol Tûr-ı Tecellî'de Kelîm olmaz (G. 141, 99)

Kâbe kavseyn: “İki yayın arası kadar”. Birlik ve çokluk veya zorunluluk ve imkân veya etkenlik ve edilgenlik uçları kadar olan yakınlık makamıdır. Bu öylesine bir yakınlıktır ki her ikisini birleştirir ve aradaki uzaklığı giderir. Böylece birlik ve çokluk, zorunluluk ve imkân, etkenlik ve edilgenlik bir araya gelir. Bu bir araya geliş, kesintisiz bir daire oluşturur; fakat aralarında gizli bir çokluk ve ayırım kalmaya devam eder.¹³²

Necm Suresi, 8., 9. ve 10. ayetler mealen şu şekildedir: “Sonra yaklaştıkça yaklaştı. Bir yay kadar hatta daha yakın oldu. Böylece Allah, kuluna vahyini iletti”.

Ey sırr-ı serîr-i "kâbe kavseyn"

Ey bedr-i münîr-i tâb-ı kevneyn (M. 1, 310)

Keremnâ: “Şerefli kıldık”. İnsan, eski bir tâbirle "eşref-i mahlûkât (yaratıkların en şerefli) tır. Bu şeref, Yüce Tanrı'nın insanı kendisine halîfe (vekil, temsilci, hüküm yürütücü) kılmasından kaynaklanır.¹³³

İsra Suresi, 70. ayetin meali şu şekildedir: “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık”.

Tâc-ı "kerremnâ" başının tâcıdır

¹³¹ M. Yılmaz, age, s. 85

¹³² Kâşânî, age, s. 449

¹³³ M. Yılmaz, age, s. 92

Gayrılar hep kadrinin muhtâcıdır

Arşı A'lâ rûhunun mi'râcıdır

Sendedir Âdem demisin Âdem'in

Mazharısın sırr-ı "nefahtü" demin (G. 228, 157)

Kul Huve'llâhu Ehad: İhlas Suresi, 1. Ayet mealî şu şekildedir.: “De ki! O, Allah tektir”¹³⁴

Gönlünün yâdı olup dâim "Huve'llâhu'l-Kadîm"

Dilinin virdi budur kim "kul Huve'llâhu Ehad" (G. 45, 39)

Küntü kenz: Gizli hazine.¹³⁵ Gaybın künhü, ezeli hüviyetin bâtını ve zâtın en mukaddes mutlaklığı. Kutsî bir hadiste Hz. Peygamber Rabbinden şöyle haber vermiştir. “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim”.

Kenz, gizli, görünmeyen, saklı olan; korunmuş, gizlenmiş ve pek kıymetli cevherleri içeren şey demektir. Bu cevherler isimlerin en yüceleri olan zât isimleridir. Onlardan Hakk'ın kendi katına ayırdıklarını Allah'tan başkası bilemez; bir kısmını ise şereflendirdiği bazı kimselere bildirmiştir.¹³⁶

O "küntü kenz"-i esrâr-ı hafînin

Hulûsî sırr-ı demsâzı gönüldür (G. 87, 67)

Lâ-havf: “Korku yoktur”. Çok sayıda ayette, İslâm dininin emir ve yasaklarına sınımsız bağlı olarak yaşayıp ölenler için, her iki dünyada korkacakları ve üzülecekleri hiç bir şey olmadığı ifade edilmektedir.¹³⁷ Yunus Suresi 62. Ayet mealinde şu şekilde geçmektedir: “Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de”.

Dil oldur ki geçe havf u recâdan

¹³⁴ M. Yılmaz, age, s. 94.

¹³⁵ M. Yılmaz, age, s. 98.

¹³⁶ Kâşânî, age, s. 467.

¹³⁷ M. Yılmaz, age, s. 100.

Giyip tâc-ı "lâ-havf" hüzn ü safâdan (M. 3, 316)

Lâ taknetû: “Ümidinizi kesmeyin”. Lâ-taknetû, kunût (umut kesme) kökünden, çokluk, olumsuz emir çekimidir (nehiy, hâzır, cemi müzekker). Bu ibarenin alındığı ayet, günahla aşırı giden, bu günahla Allah beni bağışlamaz kanaatine varanların, bu kanaatlerinin yanlış olduğunu, umut kesmenin İslâm dininde yeri bulunmadığını, en günahkâr kimselerin bile, tövbe ettikleri takdirde affedileceğini ifade etmektedir. Bu ayet, Hz. Hamza'nın katili Vahşî veya Ayyaş b. Ebî Rebfa, Velid b. Velid gibi birkaç kişi ya da puta tapan, adam öldüren, büyük günah işleyen, bu yüzden Allah'ın kendilerini affetmeyeceği inancıyla umut kesen Mekkeliler hakkında indirilmiş, umutsuzluklarının yersiz olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸

Zümer Suresi, 52. ayet meali şu şekildedir: “De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

"Lâ taknetû" sırrından

Kesmez ümîd Hulûsî

Âsîler gürûhunu

Rahmetin kurtaracak (G. 194, 135)

Lebbeyk: “Buyrunuz, emir sizindir”.¹³⁹ Bu söze telbiye denir, haccın sıhhatinin şartlarındandır.¹⁴⁰

Etsen ki "yâ Rabbim" Hudâ "lebbeyk" deyü eyler nidâ

Dur yatma kalk yalvar ana vakt-i seher vakt-i seher (G. 65, 52)

Lem takdîrhâ... : “Elde edemediğiniz”. Fetih Suresi 21. ayetten alınan bir lafızdır. Ayetin aslı “**Lem takdirû aleyhâ**” şeklindedir, meali ise şöyledir: “Henüz

¹³⁸ M. Yılmaz, age, s. 104.

¹³⁹ Devellioğlu, age, s. 545.

¹⁴⁰ M. Yılmaz, age, s. 109.

elde edemediğiniz, fakat Allah'ın, ilmiyle kuşattığı başka (kazançlar) da vardır. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir”.

"Lem takdîrhâ ev teş'irhâ

Len tübsırahâ ketm-i lehâ mâk" (K. 14, 331)

Lemhatü'l-epsâr: “Göz açıp kapayınca kadar, pek az bir zamanda”.¹⁴¹

Yeter bir "lemhatü'l-epsâr" olan çeşmin nigâhı tek

Bana ilm-i edeb erkân okut aşkın kitabından (G. 339, 228)

Levvâhatün-li'l-beşer aleynâ tis'ate aşer: Müddesir Suresi, 29-30. ayetlerde geçen ifadenin meali şu şekildedir: “Derileri kavurur. Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır”.

Dinle ey cânım püser

Budur tahkîk ber-haber

"Levvâhatün-li'l-beşer

Aleyhâ tis'ate aşer" (R. 178, 369)

Li-meni'l-mülk: “Mülk kimindir?”. Allah, mülkün (kâinatın) mutlak sahibidir. Mülkünde ortağı yoktur. O, dilediğini dilediği gibi yapar; yaptığından sorumlu değildir.¹⁴² Mümin Suresi 16. ayetin mealinde şu şekilde geçmektedir: “O gün onlar ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün mülk (hükümlerlik) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır”.

Bahr-ı vahdetde fenâ eyle vücûdun fülkûn

"Li-meni'l-mülk" şuhûdındaki eyyâmı getir (G. 89, 68)

¹⁴¹ Devellioğlu, age, s. 547.

¹⁴² M. Yılmaz, age, s. 116.

Mâ-zağa'l-basar: "Gördüğüne şaşmadı". İsrâ ve Mi'râc olayında, Hz. Muhammed'i "Sidretü'l-Müntehâ'da (son ağaç, varlıklar âleminin son noktası), yolculuk arkadaşı olan Cebrail bırakmak zorunda kalır. Bir parmak ucu daha öteye gidemeyeceğini bildirir. Buradan ötesinde Hz. Peygamber'in durumu, baş ve gönül gözüyle gördükleri şöyle anlatılır: "Sidre'yi kaplayan kaplamıştır (onu kaplayan şeyin iç yüzünü akıllar anlayamaz.). (Muhammed'in) gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı. And olsun, Rabb'inin ayetlerinden en büyüğünü gördü." (Necm, 53/16-18).¹⁴³

Kılmadı âfâka nazar

Oldu "mâ-zâğa'l-basar"

Geldiği dem vakt-i seher

Açdı likâ gül gül gül

Gördü anı zâra düşüp

İnledi bülbül bülbül (G. 248, 171)

"Mâ-zâğa'l-basar"dır gözün

Kelâm-ı cân-fezâ sözün

Manzarım olmazsa yüzün

Gülüm n'idem n'idem n'idem (G. 289, 199)

Men aref: "Kim kendini bilirse". "Kendini bilen Rabbini bilir" (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II/ 262)¹⁴⁴ Nevevî, "Lafzı hadis değil, fakat mânâsı sabittir." dedikten sonra şöyle bir açıklama yapar: "Kendi cehaletini bilen, Allah'ın ilmini, kendisinin fânî olduğunu bilen Allah'ın bâkî olduğunu, kendisinin âciz ve zaîf olduğunu bilen, Rabb'inin kuvvet ve kudretini anlamış olur." İbn-i Garas, bu sözün tasavvuf

¹⁴³ M. Yılmaz, age, s. 121.

¹⁴⁴ Enbiya Yıldırım, "Divan-ı Hulûsî-i Darenevî ve Hadis İlişkisi", *Somuncu Baba ve Hulûsî Efendi Sempozyum Bildirileri*, Nasihat Yay., Ankara, 2011, s. 170.

kitaplarında hadis olarak yer aldığını, Şeyh Muhyiddin Arabî tarafından, rivayet yoluyla sahih olması bile, keşif yoluyla hadis kabul edildiğini aktarıyor. Mâverdî, "Rabb'ini en iyi bilen kimdir?" sorusuna, Hz. Peygamber tarafından: "Kendini en iyi bilendir." şeklinde cevap verildiğini Hz. Âişe' den naklederek, bu sözün mana yönünden doğruluğunu kabul ediyor.¹⁴⁵

Okumaksa murâdın ilm-i Hakk'ı

Rumûz-ı "men aref" sırrı edak gel (G. 245, 169)

Mûtû kable en temûtû: "Ölmeden önce ölünüz". (Sehavî, Mekâsıd, s. 682; Aclûnî Keşfu'l-Hafâ, II/ 290)¹⁴⁶ Bu söz, mutasavvıflarca; "Fena fi'llâh" (Allah'ın varlığı içinde yok olma) denilen makama işaret edilen bir hadistir. "İrci'î" (dön) emri ulaşmadan önce, bütün dünya isteklerinden ölü gibi sıyrılmak, Hakk'a teslim olmak, O'nun emirlerine sımsıkı sarılmaktır. Nefse uymamak, onu alt etmek, suretiyle benlikten sıyrılmak, böylece, "Fenâ-yı asgar"a (küçük yokluk) ulaşmak mutasavvıfların en önemli özellikleridir. Çünkü kalbin hayatı nefsin ölümüyle hasıl olur.¹⁴⁷

"Mûtû kable en temûtû" dan dilersen bir haber

Cânını terk eyleyip bir özge cân tut ey gönül (K. 17, 332)

Nefahtü: "Ruhumdan üfledim." Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili bir ayetin bölümüdür.¹⁴⁸ Hicr Suresi, 29. ayette şu şekilde geçmektedir: "Bir zaman Rabb'in meleklere demişti: Ben kupkuru çamurdan, değişken balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenle(yip insan şekline koydu)ğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın!".

Sendedir hüküm-i Süleymân hâtemin

¹⁴⁵ M. Yılmaz, age, s. 122-123.

¹⁴⁶ Yıldırım, agm, s. 166.

¹⁴⁷ M. Yılmaz, age, s. 128.

¹⁴⁸ M. Yılmaz, age, s. 131.

Sendedir âb-ı hayât ayn-ı demin

Hızır ü İlyâs sende Mesîhâ demin

Sendedir Âdem demisin Âdem'in

Mazharısın sırr-ı "nefahtü" demin (G. 228, 157)

Seyyid'ül-kavmi hâdimuhum: "Bir kavmin efendisi onlara hizmet edendir".
(Hût, Esne'l Metâlib, s. 161-2)¹⁴⁹

Var ehl-i Hakk'a hizmet et bî-taleb ü bî-garaz

"Seyyidü'l-kavmi hâdimuhum" emr-i Habîb-i Kibriyâ'yı tut (G. 28, 24)

Sekâhum Rabbuhum: "Rab'leri, (onlara tertemiz bir içki) içirmiştir." Cennetliklere verilecek mükâfatlardan bir kısmının anlatıldığı ayetlerden birinden alınmadır. "(Cennet ehlinin) üstlerinde yeşil ipekten ince ve kalın giysiler var. Gümüşten bilezikler takınmışlardır. Rab'leri, onlara tertemiz bir içki içirmiştir." (İnsan Suresi, 76/21).¹⁵⁰

"Sekâhum Rabbuhum"dan şerbet-i ihyâ zuhûr edip

Bu kutlu fâl ile hoş geldi uşşâka bu mâh u sâl (K. 15, 331)

Sıbgatu'llâh: "Allah'ın boyası". Hristiyanlar, çocuklarını doğumunun yedinci gününde vaftiz (Hristiyan dininde, ilk günahı silmek ve Hristiyanlaştırmak amacıyla yapılan kutsal işlem) denilen, sarı renkli bir suya batırırlar. Böylece onun koyu bir Hristiyan olduğu kanaatine varırlar. Onların bu gülünç âdetlerine Kur'an'da şöyle değinilir: "Allah'ın boyası (dini ile boyan). Allah'ın boyasından (dininden) daha güzel boyası (dini) olan kimdir? Biz ancak O'na kulluk ederiz." (Bakara, 2/138).¹⁵¹

Yönelip Kâ'betu'llâh'a

Sücûd et Hazretu'llâh'a

¹⁴⁹ Yıldırım, agm, s. 168.

¹⁵⁰ M. Yılmaz, age, s. 140-141.

¹⁵¹ M. Yılmaz, age, s. 144.

Ser-â-ser sıbgatu'llâha

Boyan artık boyan artık (G. 193, 134)

Şey'en li'llâh: Arapça, “Allah rızası için bir şey” anlamındadır. Çok az bir tasavvuf erbabı, nefis terbiyesi için müritlerini geçici bir süre bir şeyler toplamaya yollarlardı. Onlar da “şey'en li'llah” diyerek keşkülleriyle dolaşır, topladıklarını fakirlere dağıtırlardı.¹⁵²

Sâkî şu câmı

Doldur müdâmı

Koy özge kâmı

Sun şey'en li'llâh (G. 410, 275)

Ulü'l-ebşâr: “Görüş kabiliyetinde olan kimseler”.¹⁵³ "Ulü'l-ebşâr" sözüyle özellikle kalp gözü açık olanlar, akıl sâhipleri, önceden görebilen ve sezebilenler kastedilir. Bu tamlama daha çok ibret kelimesinden sonra gelir.¹⁵⁴ Bu ifade Kur'an'da çeşitli ayetlerde geçer. Nur Suresi 44. ayette mealen şu şekilde geçmektedir: “Allah, geceyi ve gündüzü döndürüp duruyor. Şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır”.

Kudretin izhâr eder sun'-ı "ulü'l-ebşâr" için

Çeşm-i im'ân ile seyr et kim temâşâ andadır (G. 117, 84)

Ve'd-duhâ: "Kuşluk vaktine and olsun." Duhâ, güneşin parlayıp yükselmeğe başladığı kuşluk vaktidir. Bu sözün başında bulunan vav yemin vavıdır (vâv-ı kasem). Ayette, kuşluk vaktine yemin edildiği için sureye "Duhâ" adı verilmiştir. Sahih rivayetlere göre Hz. Peygamber'e bir süre vahiy gelmez. Bunu duyan ve fırsat

¹⁵² Cebecioğlu, age, s. 609.

¹⁵³ Devellioğlu, age, s. 1119.

¹⁵⁴ M. Yılmaz, age, s. 156.

bilen müşrikler, "Rabb'i onu bıraktı, ona darıldı." derler, inananlar arasında fitne çıkarmağa çalışırlar. Bunun üzerine bu sure indirilir.¹⁵⁵

"Ve'd-duhâ" hüsnüne denildi ey şâh

Ahsente ahsente hoş bâreke'llâh

"Ve'l-leyl" zülfüne okundu ey mâh

Ahsente ahsente hoş bâreke'llâh (G. 413, 277)

Ve'l-leyl: "Geceye and olsun".¹⁵⁶ Leyl Suresi ilk ayetinin mealinde şu şekilde geçmektedir: "Ortalığı bürüdüğü zaman geceye andolsun".

Zülfe "ve'l- leyl" dedin vechine "ve'ş-şems" okudun

Bu ne teşbîh-i hatâ âyet-i Kur'ân'a gönül (G. 250, 173)

Ve'ş-şemsi: "Güneşe and olsun".¹⁵⁷ Şems Suresi ilk ayet mealinde şu şekildedir: "Güneşe ve onun aydınlığına and olsun".

"Ve'ş-şemsi" cemâlinin ermiş dem-i vaslına

Hulûsî dil ü cânın derdiyle devâlanmış (G. 175, 122)

Yedullah: "Allah'ın eli". Kur'an-ı Kerim'de dört yerde geçen (Âl-i İmran/ 73, Mâide/ 64, Feth/ 10, Hadîd/ 29) bu tabir Allah'ın kudreti manasındadır.¹⁵⁸ Fetih Suresi, 10. Ayette şu şekilde geçmektedir: "Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir".

Divan' da Arapça ve Farsça deyimler, lafızlarla birlikte Arapça ve Farsça yazılan şiirler de bulunmaktadır.

¹⁵⁵ M. Yılmaz, age, s. 164.

¹⁵⁶ M. Yılmaz, age, s. 169.

¹⁵⁷ M. Yılmaz, age, s. 175.

¹⁵⁸ Cebecioğlu, age, s. 712.

277 numaralı gazel, buna bir örnektir.

Yüz döndüremez kimse senin nûr yüzünden

"Kad terfa'u vecheke ahsene't-takvîm temîmü"

"Yüzünü kaldırdığında sanki ahsen-i takvimi tanımlıyor"

Pâk olmayacak olmadı dil sırrına mahrem

"Ve't-ta'arrufu's-sırra mine'l-kalbi selîmü"

"Sırrını tanımak ve bilmek ancak kalb-i selimle oluyor"

Her kim ki sana meylini verdiyse yok oldu

"Lâ tezharu ismuhû ve mine'l-cismi adîmü"

"Adı okunmuyor, cismi kalmıyor, benlikten kurtuluyor"

Meydâna düşürdün beni sevdâ-yı gamınla

"Min ba'di âni'l-hevli ve ehvâke azîmü"

"Gücünden kurtulduktan sonra aşkın büyüyor"

Yüzümü sürem hâke düşem zâr ile giryân

"An-mâin cârîin ani'l-hükmi halîmü"

"Akıp da hükmümü götüren sudan sonra halim bir şekilde"

Vaslında gönül n'ola olur ise ferah-nâk

"Ve't-taharruku min hicrike âni'n-nârı cahîmü"

"Senden ayrılmak cehennem ateşi gibi yakıyor"

Sa'y eyle reh-i Hakk'a Hulûsî sefer et gel

"Ve'l-abdu zeliflün leke bi'l-hayri nedîmü"

"Hayır işlemediği için kul pişman ve zelil kalıyor"¹⁵⁹

2 numaralı mesnevinin de ilk beş beyti Farsça kaleme alınmıştır.¹⁶⁰

1. Ey sâkî-i hûn piyâle bâyed

1. Ey şarabın sâkîsi, kadeh gerekir.

Sertîz nigehest kâle bâyed

Okun ucu bekler, kale gerekir.

2. Evc-i feleğe zînet-âver

2. Feleğin baş ucunu süsler

Peymâne-i sâkî-i semâ-ver

Sâkînin kadehi gökyüzüne sahip olur.

3. Der sohbet-i hayret vuhûş mâr u mûr

3. Hayret veren bir sohbededir yılan ve karınca

İnsiyyet-i ins ü melek ü hûr

İnsanın, meleğin ve güneşin insanlığı.

4. Der sohbet-i müdâm mezâk-ı yârân

4. Şarabın sohbeti dostların zevkidir

Hep arz-ı tecelliyât-ı cânân

Hep can yansımalarının yeridir.

¹⁵⁹ Tercüme: Doğan Koç (Doğan Koç ile kişisel görüşme, 10. 06. 2019).

¹⁶⁰ Tercüme: Semih Balaban (Semih Balaban ile kişisel görüşme, 18. 09. 2019).

5. Yek lahza mürûr-ı rûz-ı sohbet

5. Bir an sohbet gününün geçip gitmesi

Ser tâ-kadem âlem-i muhabbet

Baştan ayağa muhabbet âlemidir

2.8.MAZMUNLAR

Mazmunun lügatlerde birçok anlamı bulunmaktadır. Bir kısmını ifade etmek gerekirse anlamları şu şekildedir:

Mazmun; ödenmesi lazım gelen şey, kavram, nükteli ve sanatlı ince söz anlamına gelmektedir.¹⁶¹

Mazmun; edebiyatta bazı özel kavram ve düşüncelerin ifadesinde kullanılan klişeleşmiş söz ve anlatımlara denir. Bir şeyi özelliklerini çağrıştırarak kelime içinde gizlemektir.¹⁶² Söz konusu sanat veya söylem tarzlarının ortak tarafı, düz anlatımın yetersiz kaldığı veya imkânsız olduğu noktada anlatılmak istenenin, bir başka varlık, eylemle ilişkilendirilerek veya görüntüye dönüştürülerek ifade edilmesidir.¹⁶³

Hem Klasik Edebiyat hem Dinî Tasavvufî Edebiyat hem de bu sahaları içine alan Türk İslam Edebiyatı'nda sembolün yeri büyüktür. Bu edebiyat geleneklerinde sembole, mazmun ismi verilir. Sembolün ferdî, bireysel olma vaziyetine karşın mazmun cem'î, ortak bir değer ifade eder. Mazmunun nasıl bir ortak sembol olduğunu ifade etmek için şunu söyleyebiliriz: Osmanlı coğrafyasının bir ucunda bulunan Bağdat ile diğer ucunda bulunan Sofya'da yazılan şiirlerde kullanılan mazmunlar aynı anlamı karşılamaktadır. Mekândaki bu anlam ortaklığı zamanda da bulunmaktadır. 16. Yüzyıl şairi Fuzûlî ile 18. Yüzyıl şairi Şeyh Galip aynı mazmunlarla eser vermişlerdir. Bu da mazmun vesilesiyle geniş bir coğrafyada ortak bir kültürün gelişmesine vesile olmuştur. Edebiyatın milleti var eden en önemli amillerden biri olduğuna büyük bir misaldir.

¹⁶¹ Devellioğlu, age, s. 590.

¹⁶² Pala, age, s. 298.

¹⁶³ İsmail Çetişli, *Şiirimizde Peygamber ve Gül (1860 -2011)*, 1. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2012, s. 79.

Mazmunu ortaya çıkaran alan ise İslam Sanatı'dır. Din dışı kabul edilenler de dahil, bütün İslam sanatlarının temelinde, tasavvufî anlamda bir arayış geriliminin yani "aşk"ın var olduğu görülecektir.¹⁶⁴ Bu husus, İslam sanatlarının "tenevvü" (çeşitleme, çeşitlilik) üzerinde yoğunlaşmasını beraber getirir. Bir başka ifadeyle İslam sanatları güzelliğin yaratılmasını değil, keşfini esas alır. (...) İslam sanatları dış dünya karşısında "taklit"e değil "tecrid"e dayanır.¹⁶⁵ Böylece klasik şiir, ilim – temelli, aşkınlık – yönelişli iken, modern şiir, his – temelli, süblimite – yönelişlidir. Klasik şiir, belli bir ilmî ve ahlakî disiplin gerektirirken modern şiir, insanı "zincirlerini kırmaya" zorlar.¹⁶⁶

Mazmun kelimenin kendi dışında karşıladığı şeydir. Kelimenin gerçek anlamıyla değil mecaz anlamıyla yeniden var edilmesidir. Klasik şiirimizi anlamak için mazmunların ne anlama geldiklerini bilmek elzemdir. Yoksa çok farklı anlamlara kapı açılır ki bu da bizi şairlerin şahsiyetlerini tahfife, şiirlerini de terzile götürür.

Mazmun, aynı zamanda tasavvufun ortaya koyduğu güzellik anlayışını şiirde ifade etmeye yaramaktadır. Misalen, divan şiirinde sevgilinin çok defa erkek hüviyetinde görülmesinin asıl sebebi tasavvufun aşk ve güzellik anlayışından kaynaklanır. Bu anlayışa göre Tanrı kendi güzelliğini insanda ve güzel insan çehresinde aksettirmiştir. Bu güzelliğe karşı duyulacak en saf ve en gerçek aşk, şehvî duygular ve ten hazlarından uzak platonik aşktır. Bu platonik yani ilahi aşk şiirde her biri tasavvufî mana taşıyan remizlerle anlatılmaktadır.¹⁶⁷

Divan-ı Hulûsî-i Darendevî de tasavvuf ile yoğrulmuş bir eserdir. Geleneğin asırlardır kullandığı mazmunlar ve duyular *Divan*'da kendine yer bulmuştur. *Divan*'da geçen belli başlı mazmunlar ve ilgili şiir örnekleri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Gül: Simgesel bakış açısıyla gül, divan şiirinde sevgilidir. Divan şiirindeki sevgili istiaresi, çok yönlüdür. Divan şiirinde sevgili; güzel, Allah veya Resulü, padişah veya devlet erkânından biri, toplumun ileri gelenlerinden bir zat, makam şan

¹⁶⁴ Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, 6. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 2000, s. 36.

¹⁶⁵ Çetişli, age, s. 81.

¹⁶⁶ Bedri Gencer, *Modernliğin Hikmetinden Sual*, 1. Baskı, Kadim Yay., İstanbul, 2016, s. 41.

¹⁶⁷ Akün, age, s. 145 – 147 .

– şöhret, para, dünyalık, mutluluk, dost, arkadaş gibi çok değişik cepheleriyle işlenmiştir. Tabiatıyla sevgiliyi temsil eden gül, bir beyitte güzel, bir beyitte Peygamber, başka birinde dost, bir arkadaş olarak karşımıza çıkabilir.¹⁶⁸

Gül âşinâlık arz eder vechine karşı açılıp

Gül gibi dostun yüzünün handânı olmuştur gönül (G. 243, 168)

Birçok mısrada maşuğu karşılayan gül, bu beyitte aşığı karşılamaktadır. Çünkü onun da kendini tanıtmak istediği bir veçhe vardır. Ya Hak veçhesi yahut Peygamber ya da mürşid veçhesine doğrulan gül, onların aşığıdır.

Toprak gibi ol her ayağın altına yüz koy

Devlet ki Hulûsî sana yüz göstere ol gülden içindir (G. 85, 66)

Osman Hulûsî Efendi şiirin taç-beytinde iki mahlası anmaktadır. Biri kendi mahlası biri de mürşidi İsmail Hakkı Efendi'nin Toprak mahlasıdır. Mürşidini bu vesile ile güle teşbih etmektedir.

Men gülistân-ı bekânın gülleri hayrânıyım

Şol bekâsız güllere yüz döndürüp zâr eylemem (G. 275, 190)

Beyitte gül, hem cennet nimeti hem de dünya nimeti olarak geçmektedir. Gülistan-ı beka ise ebedi saadet yurdu cennettir. İstenen gül gibi nimetler, ebedi gülistandadır.

Bülbül: Gül ile bülbül arasındaki münasebet, yüzyıllar boyunca genişleyerek nesilden nesile anlatılabilmiş bir efsanedir. Bu efsane divan şiirinde büyük rağbet

¹⁶⁸ Yavuz Bayram, “Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansımaları İle Anlam Çerçevesi”, *DT*, 19 Mayıs Üniv. SBE, Samsun, 2001, s. 120.

görmüştür. Gül – bülbül münasebetini şiirlerinde işlemeyen divan şairi yoktur. Gül – bülbül arasındaki münasebetin ortak paydası aşktır. Bülbül ile ilişkisinde gül, efsaneye uygun olarak genellikle merhametsiz – ilgisiz bir çizgide ele alınmıştır. Bülbülün bütün feryad u figanına karşın gül, adeta hiç oralı olmamaktadır.¹⁶⁹

Yâ Rabb ne olur derd-i dili yâra ulaştır

Bu bülbül-i nâlânı o gül-zâra ulaştır (G. 72, 56)

Tamamı bir dua niteliğinde olan şiirde şair kendini bülbül-i nâlâna teşbih ederek gül-zara ulaşmayı murad etmektedir. Şiirin ilerleyen mısralarında gül-zarın Ahmed-i Muhtâr Efendimiz (sav) olduğu anlaşılır.

Bâde: Şarap, içki. Şarap, divan edebiyatında en çok kullanılan içecek maddesidir. Bazen cam, sagar, ayak, kadeh, piyale, peymane, ratl gibi unsurlarla da mecaz-ı mürsel yoluyla bâdeden bahsedilir. Rengi dolayısıyla dudağa, kana, gözyaşına, yanağa benzetilir. Lezzeti ve sarhoş edici özelliği ile de teşbihlere konu olur. Bezm ve meclislerin vazgeçilmez unsurudur.

Divan edebiyatında olduğu kadar halk edebiyatında ve tasavvuf edebiyatında da kullanılır. Aşk, Allah'a ulaşma yolu kabul eden tasavvuf ehli, bâdeyi de ruh coşkunuğu için bir araç olarak görür.¹⁷⁰

Şarapla mum, irfan nurunun zevkidir. Şaraptan murat sırça kandildir, mumdan murat da ışık. Can şarabıyla can mumu, isrâ gecesinin nurudur.¹⁷¹

Zâhidi gör bâde içmez mübtelâsın men' eder

Ârifi gör çağırır gelin helâl için helâl (G. 242, 168)

¹⁶⁹ Bayram, agt. s. 372.

¹⁷⁰ Pala, age, s. 52.

¹⁷¹ Mahmûd-ı Şebüsterî, *Gülşen-i Râz (Metni ve Şerhi)*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011, s. 161.

Beyitte bâde üzerinde zahid ve arif çatışması verilmektedir. Zahid ruh coşkunuğunu tanımaz, bilmez ve bu coşkunuğun sebeplerini günah sayarken arif ruhu tekâmüle erdirecek bâdeyi hem kendi içmekte hem de başkalarını içmeye çağırmaktadır.

Ezelden yazıldı kitâb-ı aşkın

Sundu âşıklara şarâb-ı aşkın

Nûş edüben oldum harâb-ı aşkın

Bin cân ile râzî oldum kurbâna (G. 382, 260)

Şarabın verdiği sarhoşluğun menşei elest bezmi kabul edilir. Ruhlar bir araya gelip Allah'ın (cc) "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim!" hitabına muhatap olunca kendilerinden geçer. Bu hitabın karşılığı da şarap olarak verilmiştir. Şarap, aşkın şarabıdır; şarabı var eden Allah'ın (cc) ruhlara hitabıdır. Bu mesele hem divan şiirinin genelinde hem de Osman Hulûsî Efendi'nin şiirlerinde kendine yer bulmaktadır.

Sâkiyâ bâdeyi insâf ile doldur katı ver

Yitirip kendini yârânı şarâba katıver

Artırıp zevkini bezmindeki rindânelerin

Hırka-i zühdü metâ'-ı aklı şarâba satıver (R. 26, 344)

Şaraptan bahsedilirken yine bir zahid iğnelemesi bulunmaktadır. Çünkü şarap, ilk anlamıyla kötü ve çirkin görülmektedir. İdraki ilk anlamdan öteye geçemeyenler şarabı hemen kötülemektedir. Buradaki zahitlik hırkası anlam derinliğine inildikçe terk edilmesi gereken bir hırkadır. Bu hırkanın şarap için yani ilahi aşk için satıverilmesi gerekir.

Harâbât: Harabeler, viraneler. Divan şairleri kelimeyi “meyhane” anlamında kullanır. Sevgilinin kırmızı şarabı andıran tatlı dudakları bir harâbâttir. Meyhanenin toprağı aşğın gözüne sürme olur. Orada sırlar ortaya dökülür. Eskiden meyhanelerin izbe, rutubetli, mahzen ve bodrum katları gibi ve gizli işletilen yerler olması da çok zaman söz konusu edilir. Divan şairi mest olduğu için meyhane üzerinde çok durmuştur.

Mutasavvıflar harâbâtı bir tekke olarak ele alırlar ve orada ilahi aşk şarabının içilip sarhoş olunduğunu söylerler. Böylece harâbât bir neşe ve feyz kaynağı, gerçeğe ulaşılan yer olur ki tekke mukabili kullanılır. Pîr-i harâbât ve pîr-i mugân da o tekkenin şeyhidir. Meyhane bir can kiblesidir ki oraya varan üzüntülerinden kurtulur. İçeri bir defa giren artık çok zor çıkar.¹⁷²

Meyhaneye düşkünlük ve sarhoşluk, kendinde geçme, kurtulmadır, adam zahid bile olsa benlik küfürdür. Meyhane, eşi örneği olmayan âlemden bir numunedir; hiçbir şeye aldırış etmeyen aşıkların durağıdır. Meyhane can kuşunun yuvasıdır. Meyhane eri olmak, tamamıyla harap olmak, mahvolmaktır.¹⁷³

Bi-hamdi'llâh düşürdün râhımı semt-i harâbâta

Velî yoksa ne mümkün sâlik-i mey-hânen olmazdım (G. 293, 201)

Çok şükür ki yolum meyhanelerin bulunduğu yere düşmüştür yoksa o yolun tâbisi olmak ne mümkündür. Beyitte ifade edilen harâbât ve meyhane salikin huzur bulduğu ve ilahi aşkı öğrendiği tekke anlamında kullanılmıştır.

Sâkiler sâfi sunup sûfi selâmet buldu

Girdi mey-hânede pîr-i mugânın mezhebine (G. 392, 266)

¹⁷² Pala, age, s. 192.

¹⁷³ Şebüsterî, age, s. 163.

Meyhane, beyitte açıkça teşbih edildiği üzere tekkedir. Sufiler, dağıtılan aşk şarabıyla selamet bulup şeyhin yoluna girmişlerdir.

Sâkî: Kadeh sunan, içki veren. Divan şiirinde bezm aleminin en önemli unsurlarından biridir. Meclise neşe ve canlılık verir. Ortada dolaşarak içki dağıtmak onun görevidir. Bütün bu hallerde sâkî mutlak güzelliğiyle dikkat çeker. Hatta aşık içkiden değil; sâkînin güzelliğinden sarhoş olmalıdır. O, Hızır'a benzer ve bereket dağıtıp herkesin gönlünü yapar, hazırlar, içki sunar, meclise neşe ve parlaklık sunar, şarkı söyler...¹⁷⁴ Sâkî, mürşidi temsil eder.¹⁷⁵

Men sâkin-i mey-hâne-i gam zâde-i aşkım

Vîrâneyim ammâ

Sâkî bana mey sun bana üftâde-i aşkım

Dîvâneyim ammâ (G.12, 9)

Bu şiirde birçok mazmun bir arada görülmektedir. Meyhaneden kasıt dergâhtır ve şair dergâhın sakini olarak kendini anlatmaktadır, viranedir, divanedir. Halinden şikayet etmeyen aşık, sakiden yani mürşidden mey yani himmet istemektedir.

Girip mey-hâneye pîr-i meye ol bende-i sâdık

Sunar sâkî sana mey-hânede peymâne lâyıksa (G. 394, 267)

Tekke adabının mazmun diliyle bir anlatımı olarak anlaşılacak bir beyittir, bu beyit. Meyhaneye girmek, meyhanenin üstadına köle olmak gerekir ki o veya onun bir halifesi sana layıksa şarabını yani dersini versin.

Hadd: Yanak. Sevgilinin yanağı. “Ruh, ruhsâr ve ârız” şekilleriyle yüz yerine kullanılan kelimelerin çoğunda aslında yanak kastedilmektedir. Yüzün en geniş kısmını kaplaması dolayısıyla yanak, en fazla üzerinde durulan güzellik

¹⁷⁴ Pala, age, s. 387.

¹⁷⁵ Karataş, age, s. 359.

unsurlarından biridir. Aşık ile zahid yan yana gelince sevgilinin yanağı iman olur.¹⁷⁶
Ruh (yanak), mahrû, çehre-i gülğün, Allah'ın tecelli nurlarının belirmesi¹⁷⁷
anlamında da kullanılır.

Aşka düşesin desem hadden aşasın desem

Yârın lebin öpmeğe gönül yaşasın desem (Müf. 420, 416)

Fenafillah olmanın basamakları mazmunlar üzerinden verilmektedir. Önce aşka düşülür. Sonra yanak yani Allah'ın tecelli nurları belirir ve aşık tarafından aşılır. Ardından mutlak güzellik sahibi yar, Allah'ın varlığında fena bulunur. Gönül bu sayede beka sırrına mazhar olup gerçekten yaşar.

Kâkül olsun zülûf olsun yanak u hadd ü hâl olsun

Öpdüre koklada her biri bir ihsâna gönül (G. 250, 173)

Beyitte yüzün güzelliği ile ilgili geçen ifadelerin hepsi birer mazmundur. Kastedilen ilahi tecellilerdir. Bu tecellilere mazhar olmak da ihsanla olur.

Saç: Divan şiirinde en çok kullanılan güzellik unsuru sayılabilir. Mû, gîsû, zülf gibi adlar altında ve birçok yönden ele alınan saç, sayısız teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Şekli, kokusu, rengi vb yönlerden birçok beyte anlam verir.¹⁷⁸ Allah'ın birlik sıfatını, esrar-ı ilahiyi ifade eder.¹⁷⁹

Saçların büklüm büklüm bükülüp

Aşkına cân evi dipden sökölüp (K. 35, 336)

¹⁷⁶ Pala, age, s. 182.

¹⁷⁷ Akün, age, s. 147.

¹⁷⁸ Pala, age, s. 384.

¹⁷⁹ Akün, age, s. 147.

Saçlar, *Divan*'da büküm büküm olması ve sümbüle benzemesiyle çok defa ifade edilir. Bu beyitteki bükülme perdelerin açılması, saçları ifade eden ilahi sırların ortaya dökülmesi şeklindedir. Aşığın can evi bu sırlarla muhatap olduğunda adeta canı çekilir.

Öpmedim zülfünden özge kâkülün altında yüz

Yüz nasîhat etdiler yüz dönmedim yüzden yana (Müf. 2, 374)

Beyitte, yüz ekseninde kullanılan mazmunlar birlikte görülmektedir. Zülf, kâkül ve yüz birbirini tamamlayan mazmunlardır. Yüz, mutlak güzelliği ifade ederken yüzün üstüne yayılan zülf ve kâkül, ilahi tecellileri ve sırları ifade eder. Onları öpmek, tecelli ve sırları görüp idrak ederek mutlak güzelliğe erişmektir. Mutlak güzelliğe erişen oradan yüz çevirmez.

Çeşm: Farsça'da “göz; tavla zarlarında sayıları belirleyen siyah noktalar; vav (و), kaf (ك) ve fâ (ف) gibi harflerin başlarında bulunan yuvarlak içindeki beyaz kısım”, mecazen “ümit, özlem; yakınlık, ön; aziz” anlamlarına gelir. Tasavvufta Allah'ın basar (görme) ve cemâl sıfatlarına ve bütün ahvali tamamlayan sâlike gizli hiçbir şeyin kalmaması haline de çeşm denir. Sâlikin kendisinde bulunduğu bilincine vardığı sırr-ı ilâhîye “çeşm-i mest”, kemal ehlinin bilip de sâlikin diğer sâliklerden gizlediği ahvale “çeşm-i pür-humâr”, Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği, kemal ehlinin gizlediği yüksek mertebelere “çeşm-i nergisî” adı verilir. Sûfiler genellikle gözü, “sülûk sonucunda elde edilen mânevî (bâtınî) görüş” veya “bir mürşidin irşadıyla Hakk'ı her yerde müşahede etme makamına ulaşma” anlamında sır, dil, cihân-bîn, lâhûtî, mârifet, yakın gibi kelimelerle tamlama halinde (çeşm-i sır, çeşm-i dil, çeşm-i lâhûtî...) kullanmışlardır.¹⁸⁰

Karîbu'llâh Hakkı'nın ayağı tozunu sürme

Kim edindiyse çeşmine o göz hakka'l-yakîn olmuş (G. 172, 120)

¹⁸⁰ Tahsin Yazıcı, “Çeşm”, *DİA*, İstanbul, 1993, C. 8, s. 276.

Karîbu'llah, Osman Hulûsî Efendi'nin mürşidi İhramcızâde İsmail Hakkı'nın mahlasıdır. Şeyhin "çeşm" haliyle ifade edilen ilahi sırları bilmesi ve salike göstermesiyle salikin yakîni artar.

Yeter bir "lemhatü'l-epsâr" olan çeşmin nigâhı tek

Bana ilm-i edeb erkân okut aşkın kitabından (G. 339, 229)

Çeşm, bu beyitte basiret sahibinin gözü olarak ifade edilmiştir. Basiret sahibi olmak açısından en yakın mertebede mürşid, en kâmil mertebede ise Hz. Peygamber (sav) vardır. O'nun (sav) bakışı gibi bakan mürşidden edeb ilmi talep edilir.

Cilve: "Gelinin gerdek gecesi damada ilk defa görünmesi, damadın da ona yüz görümlüğü vermesi" anlamına gelen Arapça cilve (cilvet) veya celvet kelimesi genellikle hoş giden veya gitmeyen sürpriz davranışlar manasında da kullanılmıştır. İnsanların, hakkında bilgi sahibi olmadıkları kaderin bu âlemde tecelli edip gerçekleşmesine cilve-i rabbâniyye, ilâhî cilve, kaderin ve talihin cilvesi denir. İlâhî nurların sülûk halindeki ârifin kalbini aydınlatıp onu şaşkın ve sermest vaziyette bırakmasına ve müridin halvetten çıkmasına da cilve adı verilmiştir. Mutasavvıflara göre bütün âlem Hakk'ın nurlarının cilveleridir. Bu âlemde çeşitli şekillerde görünen varlıklar bu nurların ışıklarından ve parıltılarından hâsıl olmuştur. Şu halde âlem ilâhî hükmün ve kaderin cilvegâhı yani zuhur ve tecellî mahallidir. Tasavvufta kaderin tecellisi, dilberlerin gönül fetheden işvelerine ve cilvelerine benzetilir. Kaderin insanı sevindiren tecellilerine de üzen tecellilerine de cilve denir.¹⁸¹

Dedim servi boyun reftâr u işven cân giriftârı

Dedi pervâneler şem' çevresinde dâir olmuşdur (G. 97, 72)

Görünüş özellikleri diyebileceğimiz boy, saç, yanak gibi unsurlar mutlak güzelliğe atfen kullanılmaktadır. İşve de ilahi işleyişi ifade ederek rıza makamındaki

¹⁸¹ Süleyman Uludağ, "Cilve", *DİA*, İstanbul, 1993, C. 8, s. 1.

salikin canını kendine çeker. Çünkü Allah'ın nuru etrafında pervaneler gibi toplanan sevgili kullar vardır.

Pâdişâh-ı hüsn ü aşkın cilve-gâhı sendedir

Sen o hüsnün pâdişâhıyla mekân tut ey gönül (G. 17, 332)

Aşk ve güzellik padişahı olan Allah'ın ilahi cezbelerinin bulunduğu yer Hz. Muhammed'in (sav) gönlüdür. Salik, o gönül sahibine gönlünü vermeli, onun gönlüne yakın mekân tutmalıdır.

Divan'da belli başlı mazmunları verilmek suretiyle iktifa edilen bölüme daha başka mazmunlar da eklemek mümkündür.

3. BÖLÜM

DİVAN-I HULÛSÎ-İ DARENDEVÎ'DE DİNÎ TASAVVUFÎ MUHTEVA

Din, divan şiirinin en önemli kaynaklarından biridir. Eski edebiyatımızın temelinde, kaynağını Kur'an ve hadislerden alan dinî inançlarla tasavvufun bulunduğunu unutmamız mümkün değildir.¹⁸² Dinin manevi bir yorumu olan tasavvuf da bir gelenek halinde asırlardır inancımızı şekillerden amillerdendir. Edebiyat tarihimiz incelendiğinde de din ve tasavvuf tesirini neredeyse bütün eserlerimizde görmek mümkündür.

Divan-ı Hulûsî-i Darendeî, dînî tasavvufî bir neşve içinde yazılmıştır. Bu bölümde *Divan*'ın dinî ve tasavvufî açıdan incelemesi yapılacaktır. Öncelikle *Divan*'daki dinî unsurlar iman ve ibadet başlıkları altında incelenmiştir. Ardından tasavvufî inceleme, tasavvuf kavramları esas alınarak yapılmıştır. Ancak bilinmelidir ki tasavvuf kavramları pek çok ve dağınıktır. *Divan*'da yer alan tasavvufî kavramlar incelemede kolaylık olması açısından şu şekilde tasnif edilmiştir:

A. Tahalluk Kavramları

I. İbadet ve Ahlakla İlgili Olanlar: Takvâ, Zühd, Tevbe, Zikir, İhlas, Sabır, Şükür, Sıdk, İstikamet, Şefkat.

II. Seyr u Sülûk (eğitim)'a Dair Bulunanlar: Şeyh ve Mürşid, Mürid, İntisab, Sohbet, Halvet.

B. Tahakkuk Kavramları

I. Kalbî ve Vicdanî Olanlar: Aşk, Cezbe, Huzur, Havf u Recâ, Kabz u Bast.

II. Marifet ve Bilgiye Dair Bulunanlar: İkan ve Yakîn, Keşf, İlham, Tecelli, Vâridât.¹⁸³

¹⁸² Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi – Metinler*, 4. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s. 18.

¹⁸³ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 21. Baskı, Ensar Yay., İstanbul, 2016, s. 155.

3.1. İMAN

Ben Müslümanım el-hamdü li'llâh

Ehl-i imânım el-hamdü li'llâh (G. 421, 281)

Sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen iman “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” demektir. “Sağlamlaştırarak, kesin karar vermek, tasdik etmek” manasındaki akd kökünden türeyen i'tikâd da “iman” karşılığında kullanılır. Terim olarak iman genellikle “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” diye tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mü'min, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de müslim denir. Ayrıca Türkçe'de müslim kelimesinin Farsça kurala göre çoğulu olan müslüman da (müslimân) bu anlamda kullanılmaktadır.¹⁸⁴

Osman Hulûsi Efendi, iman ile ilgili şöyle demektedir: “İman, yalnız insanın kendi nefesine faydası olan ve faydası başka kimselere dokunmayan sıfat ve hikmetlerden ibaret olmayıp böyle fayda ve menfaati başka kimselere de dokunan içtimaî ve ma'şerî sıfat ve hasletleri de câmîdir.”¹⁸⁵

3.1.1. Allah

Allah birdir haktır Nebîsi

Yoktur gümânım el-hamdü li'llâh (G. 421, 282)

Allah, kâinatın yegâne yaratıcısının zat ismi olan, ism-i celaldir. Cenab-ı Allah, kendisini doksan dokuz kadar isimle kullarına tanıtmıştır. Yaratıcıdır, rızık vericidir, her şeye kadirdir, en büyüktür, şifa verendir...¹⁸⁶

Tasavvuf ıstılahında Allah ise mutlak sevgilidir. Allah düşüncesi ve korkusu ve Allah sevgisi insanı daima doğru yola götürür, kötülükten alıkoyar, gönlünden Allah düşüncesi çıkmayan insan birgün gelip de Allah'ın huzurunda sorguya

¹⁸⁴ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, İstanbul, 2000, C. 22, s. 212 – 214.

¹⁸⁵ Osman Hulûsi Ateş, *Şeyh Hamîd-i Velî Minberinden Hutbeler*, 2. Baskı, Nasihat Yay., İstanbul, 2006, s. 25.

¹⁸⁶ Cebecioğlu, age, s. 50 -55.

çekileceğini bilir ve dünyada işlerini ona göre tutar, kimseye kötülük yapmaz, kimsenin hakkını yemez. Sözü özüne uygun olur.¹⁸⁷

Osman Hulûsî Efendi, şiirlerinde lafza-i celali kullandığı gibi Esmâ-i Hüsnâ'dan başka isimler de kullanmıştır. *Divan*'da müstakil birer şiir olarak tevhid veya münacat bulunmamaktadır. Binaenaleyh Allah aşkı eserin her mısraında doğrudan veya dolaylı olarak ifade edilmektedir.

Tek var olan Vücûd-ı Lâ-yezâlî

Yok özgeye tarz-ı beyân-ı aşk (G. 192, 134)

Cenab-ı Hakk'ın sonsuz varlığına işaret olarak kullanılan **Vücûd-ı Lâ-yezâlî**, tek var olan kabul edilmiştir. Aşkın ilan edileceği tek makam da bu makamdır.

Ey kerâmetlü yüzün envâr-ı vech-i Zü'l-Celâl

Ey saâdetli gözün hüsnüdür sihr-i helâl (G. 240, 166)

Cenab-ı Hakk'ın "**Zü'l Celal**" ismi, celal sahibi, büyüklük sahibi anlamlarına gelir. Allah'ın yarattıklarında tecelli eden büyüklük de bu ismin bir tecellisidir ki bakan gözde tesirli bir iz bırakır.

İşit aşıkların sırrını ta'n eyleme ey ihvân

Veren aşk u muhabbeti değil mi Hazret-i Sübhân (G. 332, 225)

Bütün eksik ve noksan sıfatlardan Allah'ı tenzih etmek maksadıyla kullanılan **Sübhân** ismi, aynı zamanda aşıklara eksiksiz, noksansız ve sırlı bir aşk u muhabbet de verir. Bu sırrı işitmek her ihvanın harcı olmamakla beraber ehline malumdur.

¹⁸⁷ Ateş, age, s. 20-21.

Tecellî eder ol Mevlâ cemâl-i yârdan âşıka

Görünen ol gören oldur hemân âşıklara her an (G. 332, 225)

Dost anlamına gelen **Mevlâ**, çokça kullanılan ism-i ilahidendir. Hakiki dostun tecellisi kendini sevenlerde görülür, bu âşıkları seyreden Cenab-ı Mevlâ'dan başkasını görmez.

Hulûsî gedâ kıtmîrindir kapında

Şükr-i bî-nihâye o Perverdigâr'a (G. 391, 266)

Perverdigâr, Er-Rezzak isminin Farsça şeklidir. Rızıklandırıcı anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁸ Hulûsî, manevi feyizlerle nasiplendiği ve kölesi olduğu kapının rızık dağıtıcısına sonsuz şükreder.

Her var u yok her az u çok teşvîşini dilden gider

Maksûd-ı mutlak bildiğin ol Kâdir-i Cebbâr ise (G. 401, 271)

Cenab-ı Hakk'a iman eden, O'nun her şeye kadir olduğuna da iman eder. Her şey **Kadir-i Cebbar**'ın tasarrufundaysa dildeki ve haldeki karışıklıkları gidermek gerekir.

İki âlemde bizi haşr ede Hallâk-ı Kerîm

Yanağı gül saçı sünbül lebi Kevserler ile (G. 415, 279)

¹⁸⁸ Devellioğlu, age, s. 862

En güzel isimler O'nundur, ayeti veçhiyle dua eden şair, yegâne yaratıcı **Hallâk-ı Kerîm**'den Kevser havuzunun başında sevdikleriyle birlikte olmak, orada yaratılmak için dua etmektedir.

Yüzümü tutmuşum yâ Rab bana eyle inâyâtı

Habîbin nûru hakkîçün kabûl et bu münâcâtı (G. 433, 290)

Rab, terbiye eden, doyuran, yetiştiren anlamlarına gelen zatî, rububî isimlerdendir.¹⁸⁹ Kulu terbiye eden usullerin başında gelen duaya da çoğu kez Rab ismiyle başlanır. Rabb'in yardımını isteyen şair güzel bir vesile olarak da araya Hz. Muhammed'i (sav) koymaktadır.

Ayıbların Settâr'ısın mücrimlerin Gaffâr'ısın

Âlemlerin Hünkâr'ısın yâ Rabbenâ va'ğfir lenâ (G. 5, 5)

Settâr, örten; **Gaffâr**, affeden anlamlarına gelen ism-i ilahilerdir. Kul, ayıplarının örtülmesi ve günahlarının bağışlanması için alemlerin Rabb'ine dua eder. Bu isimler yanında hükümdar, sultan anlamında da **Hünkâr** ismi kullanılmıştır.

Hor hakîr bakma günâhkâr âdemoğluna beğim

Afv olur elbette bir gün Tanrı'nın gufrânı var (G. 124, 88)

Esmâ-i Hüsna'nın yanında Farsça isimler de kullanan şair, Türkçe'de ilah anlamına gelen **Tanrı** kelimesini de Cenab-ı Allah için kullanmıştır.

Allah (cc) için kullanılan bu isimlerden başka yar, sevgili, şah gibi mecazi yolla Cenab-ı Hakk'ı ifade eden birçok hitap bulunmaktadır.

¹⁸⁹ Cebecioğlu, age, s. 506.

3.1.2. Melekler

Haktır melekler haktır kitaplar

Budur beyânım el-hamdü li'llâh (G. 421, 281)

“Farklı sûretlere girebilen ve duyularla algılanamayan nûrânî varlıklar” şeklinde tarif edilen melek, Kur’ân-ı Kerîm’de (Bakara 2/285; Nisâ 4/136) ve tevâtür derecesine ulaşan hadislerde (Buhârî, “Îmân”, 37; Müslim, “Îmân”, 1) inanç esasları arasında sayılmaktadır. Naslarda meleklerin hem özellik ve yetenekleri hem de görevleri hakkında bilgi verilmiştir. İnsanlar ve cinlerden farklı olarak nurdan yaratıldıkları nakledilen meleklerin Âdem’in yaratılışından önce mevcut buldukları da Kur’an’da ifade edilmektedir.¹⁹⁰

Divan’da birçok şiirde meleklerden bahsedilmektedir. Bu bahsedişte iki özellik göze çarpar. Melekler de varlık âleminde buldukları için insanla, cinle, tabiatla birlikte anılır. İkinci özellikse meleklerin günahsız olması sebebiyle benzetme unsuru olarak kullanılmasıdır. Genellikle peygamber veya mürşid simalarıyla, günahattan çekinmeleriyle, meleğe teşbih edilir.

Arz u semâ ins ü melek tuyûr u vuhş suda semek

Senden dilerler hep dilek yâ Rabbenâ va'ğfir lenâ (G. 5, 5)

Yer ve gök, insanlar ve melekler, kuşlar ve yabani hayvanlar, suda balıklar yani bütün varlık Rablerinden bağışlanma diler.

Ben figân-ı aşkın Mecnûn'u oldum

Sen melek-sîmânın meftûnu oldum (G. 279, 193)

Beyitte geçen melek-sîmâ başka şiirlerde de geçmektedir. Mürşidin siması meleğin yaratıldığı nur gibidir. Bu sîmâ aşığı kendine meftun eder.

¹⁹⁰ M. Sait Özervarlı, “Melek”, *DİA*, İstanbul, 2004, C. 29, s. 40-42.

Divan'da ismi anılan melekler de vardır. Bunlardan ilki Cebrail'dir (as). Cebrail, ruh'ul-kuds isimleriyle ifade edilmiştir. Cebrâil, dört büyük melekten biri olup vahiyle görevlidir. Tasavvufta akli ve akl-ı Muhammedî'yi temsil eder.¹⁹¹

Perdedâr-ı harem-i hâsıdurur Cebrâil

Mazhar-ı nûr-ı nübüvvedir Muhammed Mustafâ (G. 465, 306)

Nübüvvet nurlarına mazhar olan Hz. Muhammed'in (sav) kapısının bekçiliğini Cebrâil (as) yapmaktadır.

Azrail (as), dört büyük melekten can almakla görevli olan melektir. Kur'an'da "ölüm meleği" olarak geçer. Kur'an'da ölüm meleğinin can almakla görevli olduğu açıkça belirtilmekle birlikte (Secde 32/11) bu fiil, her işin gerçek faili olan Allah'a da nisbet edilir (Zümer 39/42).¹⁹²

Azrail (as), *Divan*'da melekü'l-mevt ve peyk-i ecel şeklinde geçer.

Sen başıma gel peyk-i ecel gelmeden önce

Al cânımı kurtar beni sultânım elinden (G. 346, 233)

Şair, peyk-i ecel olarak ifade ettiği Azrail'den sığınmak için Azrail'in de Halık'ı olan Cenab-ı Allah'tan meded istemektedir.

Melekü'l-Mevte bile cânımı teslîm etmem

Ecelim gelse alır cânımı yâрім uyumaz (G. 134, 96)

¹⁹¹ Cebecioğlu, age, s. 119.

¹⁹² Ahmet Saim Kılavuz, "Azrail", *DİA*, İstanbul, 1991, C. 4, s. 350.

Beyitte aşkta gelinen cezbe hali ifade edilmektedir. Aşık, maşukuna o kadar bağlı ve o kadar hayrandır ki ölüm meleğine canını vermez, doğrudan yârine yani Allah'a (cc) canını teslim etmek ister.

3.1.3. Kur'an-ı Kerîm

Bî-çâre hâfız gönlümüz

Ayîne-i Rahmân bizim

Bilsen ser-â-pâ sînemiz

Hep menşed-i Kur'ân bizim (G. 320, 215)

Cenab-ı Hakk'ın peygamberimiz Hz. Muhammed'e (sav) vahyettiği en yüce ve son kitap olan Kur'an aynı zamanda insan-ı kâmile ve insan-ı kâmil olan Hz. Muhammed'e işaret etmektedir.¹⁹³

Sufilere göre Kur'an ayrılığı cem gözüyle görmektir. Allah ehli Hakk'ın bu yüce Peygamber'e (sav) indirmiş olduğu kitabı Kur'an diye isimlendirdiğinde şunu anlamıştır: Allah, kitabını bu isimle isimlendirdiğine göre onun bütün kitaplardan daha kıymetli olduğuna dikkat çektiği gibi bu kitabın indirildiği Hz. Muhammed (sav) de kitap indirilmiş bütün peygamberlerin en değerlisidir. Sufilerin Kur'an'ı tefrikayı cem gözüyle görmek anlamında kullanmış olmalarının delili şudur: Böyle görmek, marifet makamlarının en yetkinidir. Çünkü tefrikayı cemin dışında bir gözle görmek, yaratıklar nedeniyle Hakk'tan perdelenmiş kimselerin halidir; avam mümin ve kâfirlerin durumu böyledir.¹⁹⁴

Divan'da Kur'an hem insan-ı kâmil anlamında hem "bağlanılacak en sağlam ip" anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte Kur'an, kâmil insanların simasını ifade etmek için de kullanılır.

¹⁹³ Cebecioğlu, age, s. 383.

¹⁹⁴ Kâşânî, age, s. 453.

Envâr-ı zât ola yüzün

Esrâr-ı zât dola özün

Âyât-ı zât ola sözün

Mağz-ı Kur'ân olsan gerek (G.198, 140)

Hz. Muhammed'in (sav) "Kur'an-ı Nâtık" olma vasfını taşımasına vurgu yapılarak velilerin özellikleri ifade edilmektedir. Yüz, ilahi nurların toplandığı; öz, ilahi sırların doldurduğu, söz, Kur'an ayetlerinin kurduğu unsurlardır, bir veli için.

Kitâbu'llâh Hulûsî dost yüzüdür

Oku var ol sebakdan bir varak gel (G. 245, 169)

Hulûsî Efendi, Allah'ın kitabını iki kapak arasına koyup kuru kuru okuyanlardan değildir. Onun için, dostun yani Hakk dostunun yüzü de Allah'ın kitabından bir ayettir.

Yüz dört kitâbın sırrını yârın yüzünden okuyup

Ol mushaf-ı hüsn ile dolmuş mağz-ı Kur'an olmuşum (G. 266, 184)

Dostun yüzünden ayetler okuyan Hulûsî Efendi, kitapların anası olan Kur'an gibi peygamberlerin en büyüğü olan Hz. Muhammed'in (sav) güzelliğinden okuyup Kur'an'ın özü olduğunu ifade etmektedir.

3.1.4. Peygamberler

Allah'tan vahiy yoluyla aldığı bilgileri ve emirleri tebliğ etmek, muhataplarını hak dine çağırmakla görevlendirilen yüksek vasıflı kimseye peygamber denir. Peygamber (peygām-ber/ peyâm-ber) kelimesi Farsça olup sözlükte "haber getiren" demektir. Eski Türkçe karşılığı yalvaçtır (yalavaç), ancak peygamber kelimesi erken dönemde Türkçe'ye geçip yerleşmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de

peygamber karşılığında nebî, resûl ve mürsel kelimeleri, peygamber göndermeyi ifade etmek için irsâl, ictibâ, istifâ ve ba's kökünden fiiller kullanılır. Nebî sözlükte “haber veren; mertebesi yüksek olan; açık seçik yol” anlamlarına gelir. Resul ve mürsel kelimeleri de “gönderilmiş kişi” manasındadır. Gerek nebî gerek resul Kur'an'da “Allah'ın buyruklarını ve öğütlerini muhataplara bildirmek üzere seçtiği elçi” anlamında, resul ayrıca Allah ile peygamberleri veya diğer bazı yaratılmışlar arasında elçilik yapan melekler hakkında kullanılır.

Kur'an'da kendilerinden nebî veya resul diye bahsedilen kişiler şunlardır: Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhim, İsmâil, İshak, Yakub, Yusuf, Lût, Hûd, Sâlih, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Elyesa, Yûnus, Eyyûb, Dâvûd, Süleyman, Zekeriyâ, Yahyâ, Îsâ ve Muhammed. Bunlardan Nûh, İbrâhim, İsmâil, Mûsâ, Hârûn, Îsâ ve Muhammed hem resul hem nebî olarak nitelendirilmiş, böylece nebî ile resul arasında bir farkın bulunmadığına işaret edilmiştir.¹⁹⁵

Divan'da, aşağıda zikredilecek altı peygambere dair beyitler bulunmaktadır. Hz. Muhammed (sav) ile ilgili beyitler hariç diğer peygamberlerle ilgili beyitlerde daha çok yaşadıkları döneme dair olaylar konu edilir. Öne çıkan vasıflarına vurgu yapılır.

3.1.4.1.Hz. Muhammed

İnsan-ı kâmil, Hz. Muhammed'den (sav) ibarettir. İnsan-ı kâmil Hakk'a ve halka mukabildir. Mahlûkat ve Hâlık-ı mahlûkat indinde Hz. Muhammed'e (sav) mahsus olan fezâil bir kâmilde mevcut değildir.¹⁹⁶ Sûfiler, insân-ı kâmil olarak gördükleri ve Allah'a giden yolda rehber edindikleri Hz. Peygamber'in sîretine, sünnetine, her türlü tutum ve davranışına büyük önem vermiş, her vesile ile ona olan bağlılıklarının mutlak ve tam olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹⁷

Her mümin, muvahhid insan Allah Teala'ya ve onun Rasul-i Ekrem'ine zahiren ve batınen itaat etmekle mükelleftir. Bir insanın diyaneti, dinine muahbbeti, manevi terakkisi ancak bu itaatle mütenasiptir. Rasul-i Ekrem'e ittiba ise onun

¹⁹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *DİA*, İstanbul, 2007, C. 34 s. 257-262.

¹⁹⁶ Abdülkerim el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, 4. Baskı, İz Yay., İstanbul, 2015, s. 372-373.

¹⁹⁷ Süleyman Uludağ, “Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 2005, C. 30. s. 448-450.

mübarek sünnetlerine riayet etmekle onun adab ve ahlakıyla ittisafa çalışmakla kabil olabilir.¹⁹⁸

Bir peygamber aşığı olan Hulûsî Efendi, naat boyutunda bir kaside yazmamıştır ama küçük naat diyebileceğimiz Hz. Peygamber’i (sav) öven gazeller yazmıştır. “Muhammed Mustafa” redifli 465 numaralı gazel, “Rasûlullah” redifli 396 ve 418 numaralı gazeller, “ulaşdır” redifli 72 numaralı gazeller bu duruma misaldir.

Kapında bir zelîl-i hâk-sârım yâ Rasûlallâh

Garîb ü bî-kes-i bî-i'tibârım yâ Rasûlallâh

Ser-â-ser defter-i a'mâlim isyân ile memlûdur

Huzûr-ı hazretinde şerm-sârım yâ Rasûlallâh

Kabûl etsen Hulûsî kemteri dergâh-ı lutfunda

Civârında n'ola olsa mezârım yâ Rasûlallâh (G. 418, 280)

Senin kapının eşiğinde topraklara batmış, sefaletе düşmüşüm ey Allah’ın Rasûlü, garibim, kimsesizim, itibarımı da yitirdim. Amel defterim baştan başa isyan ile doludur; mübarek huzurunda utanarak bulunuyorum ey Allah’ın Rasûlü. İtibarı kalmamış, iyice kötüleşmiş Hulûsî’yi cömertlik gösterdiğin dergâhına alsan da yanı başımda hiç değilse bir mezarım olsa ey Allah’ın Rasûlü!

Zülfün senindir ey perî îmânımız ikrârımız

Uyduk sana kim Ahmed-i Muhtâr'dan geldi deyü (G. 356, 240)

¹⁹⁸Ateş, age, s. 13.

Öncelikle peygamber, bir delildir. Mürşide intisabın hak olması için Rasulullah'tan gelmesi gerekir. Hulûsî Efendi de mürşidini Hz. Muhammed'in (sav) bir vârisi saymaktadır.

Elvedâ yâ Seyyide'l- Kevneyn Rasûle's-Sakaleyn

Elvedâ yâ Cedde's- Sıbteyn İmâme'l- Haremeyn

Hâk-i ravzan tûtiyâ-yı çeşm-i cümle enbiyâ

Nûr-ı aynsın cihânın cânısın ey nûr-ı ayn (R. 161, 366)

Büyük ihtimalle bir hac veya umre ziyaretinde veya bu ziyaretin dönüşünde yazıldığını hissettiren şu beyitler, Hz. Muhammed'e (sav) övgünün ve hasretin aşıkta açtığı gönül yaralarını gözler önüne sermektedir.

Bunlarla birlikte gül, yâr, dürr-i yetim, şâh, efendi gibi mazmunlar ve ifadelerle Hz. Muhammed (sav) anlatılmaktadır.

3.1.4.2.Hz. İsa

Hz. İsa Kur'ân-ı Kerîm'de İsa, İbn Meryem ve Mesîh şeklinde zikredilen, kendisine İncil'in verildiği, Hz. Muhammed'i müjdelediği bildirilen, "Allah'tan bir ruh ve kelime" olarak tavsif edilen, ancak kul olduğu vurgulanan peygamberdir.¹⁹⁹

Divan edebiyatında Hz. İsa ile ilgili olarak zikredilen mazmunların büyük bir kısmı beşerî planda ele alınmış ve onun çeşitli vasıfları sevgiliyi, dudağını, nefesini ve sözlerini, şairin övdüğü kişileri daha iyi anlatmak için kullanılmıştır.²⁰⁰

Hz. İsa, *Divan*'da daha çok mucizeleri ile anılan bir peygamberdir. Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi, ölüleri diriltmesi gibi mucizeleri hatırlatılmaktadır.

¹⁹⁹ Ömer Faruk Harman, "İsa", *DİA*, İstanbul, 2000, C. 22, s. 465-472.

²⁰⁰ Mustafa Uzun, "İsa", *DİA*, İstanbul, 2000, C. 22, s. 473-475.

O bir meydır ki Hızır'ın âbı İsa'nın dem-i rûhu

O bir haydır ki rûh-ı âlemin ihyâsıdır gönlüm (G. 287, 197)

Aşkın lezzetinin nasıl bî-nihaye olduğunu anlatmak için şair Hızır'ı (as) ölümsüz yapan iksire, İsa'yı (as) göğe çeken ve uzun süre yaşatan ruha bakmak gerektiğini ifade eder.

Leb-i la'linden içip âb-ı hayât-ı ebedî

Ebedî ölmemeğe Hızır ile İsa olagör (G. 110, 80)

Ölümsüzlük suyunu içip Hızır ve İsa gibi ebedi hayatta kalmak için o dudağın şarabından içmek gerekir. Dudak ve şarap mazmun olarak kullanılmıştır. Şarap, ilahi aşkın şarabıdır.

3.1.4.3.Hz. Musa

Hz. Musa, İsrâiloğulları'na gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen peygamberdir. Hem Yahudilik ve Hıristiyanlığa hem de İslâm'a göre büyük bir peygamber ve İsrâiloğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir liderdir.²⁰¹

Edebiyatta Hz. Musa'nın, Allah ile konuşması, Firavun'un sihirbazlarını âciz bırakması, ejderha olabilen, denizi yaran âsâsı, yed-i beyzâ'sı, Firavun'la mücadelesi ve onu suda boğması gibi mucizevi yönleriyle ele alınır.²⁰²

Hz. Musa, *Divan*'da Allah'ın kelimesi olması sıfatıyla anılmıştır. Bununla birlikte Hz. Musa ve onun döneminde mücadele ettiği isimler olan Firavun, Karun gibi zalimlere de değinilmiştir.

²⁰¹ Ömer Faruk Harman, "Hz. Musa", *DİA*, İstanbul, 2006, C. 31, s. 207-213.

²⁰² Adnan Uzun, "Divan Şiirinde Hz. Musa", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Karabük, 2016, s. 68.

Nefs-i Fir'avn'ına râm olma Kelîmü'l-vakt ol

Da'vet et Hakk'a anı kadr ile Mûsâ olagör (G.110, 79)

Hulûsî Efendi, nefsi Firavun'a benzeterek nefsin bu halden kurtulması gerektiğini ifade eder ve Musa (as) gibi nefsin hayra davet edilmesi gerektiğini anlatır.

Kamudan söylenir "innî ene'r-Rahmân" şecer- âsâ

Velâkin her kul ol Tûr-ı Tecellî'de Kelîm olmaz (G. 141, 99)

Hiz. Musa'nın (as) Tur Dağı'nda yaşadığı mucize Kur'an'da şu şekilde geçmektedir: "Mûsâ, ateşin yanına gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.". (Kasas, 28/ 30) Tur, bir makama işaret etmekte ve ilahi mesaja muhatap olmak için bu makamda olmak gerekmektedir. Tur dağındaki ağaca Allah (cc) tecelli edip konuşurmuştur fakat hakikatte bütün mahlûkat onun izniyle konuşmaktadır.

3.1.4.4.Hiz. Yakup ve Hiz. Yusuf

Hiz. Yakup, İbrahim peygamberin torunu ve İshak peygamberin oğludur. Oğulları içinde Yusuf ile Bünyamin aynı anneden doğmuşlardır. Babası İshak'ın vefatından sonra Kenan ilinde kalıp onun yerine geçmiştir.²⁰³

Hiz. Yusuf, Yakup peygamberin oğludur. Kur'an'ın en güzel kıssasında (Yusuf /12) başından geçenler anlatılır. Emsalsiz bir güzelliği olması hasebiyle ayrıca anılmıştır.

Edebiyatımızda Yakup ve Yusuf peygamberler genellikle birlikte anılır. Yakup'un (as) evladı Yusuf'tan (as) ayrılması, ağlamaktan gözlerinin kör olması, Yusuf'un (as) kuyuya atılması, köle olup satılması, zindana düşmesi, rüya tabirleri ve

²⁰³ Pala, age, s. 478.

başından geçen olaylar edebiyatımızda sıkça anlatılır. Divan şiirindeki sevgilinin güzelliği Yusuf'un (as) güzelliğine benzetilir.²⁰⁴

Hız. Yakup, *Divan*'da oğlu Yusuf (as) ile yaşadığı ayrılıktan dolayı hatırlatılır. Adeta bir bülbüldür. Gül güzelliğinde oğlu Yusuf için inler, zâr eder. Hakk yolunun salikleri de bu cefa açısından Yakup'a (as) benzer. Osman Hulûsî Efendi de evlatlarını toprağa vermiş bir babadır, bu açıdan Yakup'un (as) hatırlatıldığı şiirlerde şairin de yaşadığı evlat acısının ah u eninleri görülür.

Satanlar Yûsuf'u ne aldılar kadrince ol tıflın

Alanlar cân verip Yûsuf bahâsın buldular cânâ (Müf. 18, 375)

Yusuf'u satanlar ne sattıklarını bilmiyordu, alanlar da ne aldıklarını bilmiyordu. Ama alanlar zamanla gördüler ki alınan şeyin değeri onları ta en başta satın almıştır.

Gönülden çıkdı âlem dîdeden gayra nazar gelmez

Perîşân oldu Ya'kûb Yûsuf'undan bir haber gelmez (G. 153, 106)

Nasıl ki evladını kaybeden Yakup'un gözüne bir şey gözükmedi ve perişan ettiyse âlem de gönülden ve gözden çıktı, gözleri açacak bir Yusuf'tan da haber gelmiyor.

Hezârân Yûsuf'u çâha düşürür dâne-i hâlin

Nice Ya'kûb yüzüne karşı arz-ı intizâr eyler (G.94, 71)

Hız. Yusuf'un (as) güzelliği, Hız. Muhammed'in (sav) güzelliğini anlatmak için de kullanılmıştır. Hız. Muhammed'in (sav) güzelliği binlerce Yusuf'tan daha üstündür.

²⁰⁴ Pala, age, s. 484.

3.1.4.5.Hz. Âdem

Hiz. Âdem, semavî dinlere göre Allah'ın yarattığı ilk insan ve peygamberdir. Kuru çamurdan şekil verilmiş bir balçıktan yaratılan Âdem'in toprağı yeryüzündeki her cins topraktan alınarak oluşturulmuştur.

Âdem, insanlığın babası olduğu için kelime olarak insan anlamında da kullanılır. Mutlak insan anlamıyla da karşımıza çıkar. Yaratılması, isimleri öğrenmesi, şeytanın secde etmemesi, cennetten kovulması gibi konular edebiyatımızda sıkça işlenmiş konulardır.²⁰⁵

Hiz. Âdem, hepimizin babası olması yönüyle *Divan*'da anılmıştır. Daha çok insan anlamında kullanılan “Âdem” lafzı, Hiz. Âdem'in bütün insanlığın mufassal ilk örneğı olması açısından sıkça tekrar edilir.

Âlem âdem olamaz

Âdem on sekiz bin âlemi câmi'dir (Müf. 56, 379)

Ahsen-i takvim üzere yaratılmanın tanımı insanda gizlidir. İnsanda yani Âdem'de. Çünkü o bütün esmayı bilir, on sekiz bin alem Âdem'de toplanır.

Sücûd et Âdem'e tarh-ı suver kıl anda şekk etme

Ki vech-i Hakk'ın Âdem pertev-i aks-i cemâlidir (G. 71, 56)

Kaşın mihrâbına secde etmezse salât etmez

Sücûd etmeğın emrin Âdem'e zât-ı Hudâ vermiş (G. 174, 121)

²⁰⁵ Pala, age, s. 6-7.

Cennet'in kasrında bin yıl beklesen İblîs gibi

Secde etmezsen Âdem'e merdûd olursun âkıbet (Müf. 39, 377)

Yukarıdaki beyitlerde işlenen konu, secde etmekle ilgilidir. Şair, nefesine seslenerek Âdem'e secde etmesini emreder. Âdem'de secde edilen şey Hakk'ın sonsuz ilmi ve güzelliğidir.

Kimi maymundan türer zann eyler asl-ı âdemi

Kimi Âdem'den türer maymun tabiatlar gelir (G. 126, 89)

Hoş bir tarzde de bulunan Hulûsî Efendi, insanın maymundan evrimleştiğini söyleyenlere nükteli bir cevap verir. Kimisi âdemoğlunu maymundan geliyor zanneder kimi tabiatlar de âdemoğludur ama maymun gibidir.

3.1.5. Kader ve Kazâ

Kazâ vü kader hem hayr ile şer

Haktan hümânım el-hamdü li'llâh (G. 421, 282)

Kader, yüce Allah'ın ezelden ebede kadar olacak bütün şeylerin zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini ezelf ilmiyle bilip sınırlaması ve takdir etmesi demektir. Kazâ ise Cenab-ı Hakk'ın ezelde irade ettiği ve takdir buyurduğu şeylerin zamanı gelince her birisini ezelf ilim, irade ve takdirine uygun biçimde meydana getirmesi ve yaratmasıdır.

Kader ve kazâyâ iman yüce Allah'ın ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatlarına inanmak demektir. Bir başka deyişle bu sıfatlara inanan kimse, kader ve kazâyâ inanmış olur. Bu durumda kader ve kazâyâ inanmak demek, hayır ve şer, iyi ve kötü, acı ve tatlı, canlı ve cansız, faydalı ve faydasız her ne varsa hepsinin Allah'ın

bilmesi, dilemesi, kudreti, takdiri ve yaratması ile olduğuna, Allah'tan başka yaratıcı bulunmadığına inanmak demektir.²⁰⁶

Divan'da kader ve kazâya iman tam bir teslimiyetle ele alınmıştır. Kazâ ve kaderin anıldığı yerde sabır ve şükrü görmek de mümkündür.

Hudâ'dır mâni' vü mu'tî ki hükmünde hilâf olmaz

Ne takdîr eylese haktır buna lâf u güzâf olmaz (Müf. 139, 387)

Kaderlerin hepsi Allah'ın bilgisindedir. Hakikat ehli bir mümine de kadere razı olmak yakışır, geri kalan boş laftır.

Her belânın sabrını verdi belâ ihsân eden dostlar belâ ihsan eden

Her kazâya biz rızâyı yârdan öğrendik dostlar yârdan öğrendik (G. 196, 139)

Her ibtilâyâ dil verip dil-dârdan geldi deyü

Her bir kazâya râzîyız ol yârdan geldi deyü (G. 356, 240)

Sabr edip Hak'tan gelen cümle belâyâ râzı ol

Dosttan ihsândır deyüben ehl-i idrâk olagör (G. 109, 79)

Kazâ ve kaderle birlikte sabır ve rıza makamları da hatırlatılır. Rıza makamında bulunan bir derviş de belanın ne olduğuna, nasıl geldiğine değil; onu yaratan ve kaza eden Allah'a bakar. Başa gelenleri şekavetle değil Hakk'tan geldiği için memnuniyetle karşılamak gerekir. Çünkü hepsi dosttan yani Hakk'tan gelmektedir.

²⁰⁶ *İlmihal I İman ve İbadetler*, TDV, Ankara, 2014, s. 132- 133.

3.1.6. Ahiret ve Kıyamet

Var yevm-i âhir ba'se inanır

Kalb-i lisânım el-hamdü li'llâh (G. 421, 282)

Ahiret, sözlükte son, sonra olan ve son gün anlamlarına gelir. Terim olarak ahiret, İsrâfil'in (as) Allah'ın emriyle kıyametin kopması için sûra ilk defa üflemesiyle başlayacak olan ebedî hayata denilir. Ahirete iman, iman esaslarından olup genellikle Kur'an'da "el-yevmü'l-âhir" (son gün) şeklinde, Allah'a imanla yan yana zikredilmiştir.²⁰⁷

Müslümanlığın esas temellerinden biri ahirete, hesap gününe inamaktır. Ahiret gününe imanı olmayan bir adam mümin değildir. Ahirete iman, dinin, dünyanın büsbütün değişeceği, bütün insanların yeni baştan dirilecekleri ve bambaşka bir hayata kavuşacakları, burada yaptıklarından dolayı herkesin hesaba çekileceği bir güne inanmak demektir. Böyle bir günün muhakkak surette vuku bulacağı ve burada yaptıklarından dolayı herkesin orada hesaba çekileceğini, yaptığımız iyiliklerin mükâfatını, kötülüğün de ağır cezalarını göreceğimizi Allahu Teâla Kur'an'da haber vermiştir.²⁰⁸

Divan'da ahiret konusu hesap günü şeklinde ele alınır. Ahirette emin olmak için dünya hayatında hazırlanmak gerektiği ifade edilir. Dünya hayatındaki hazırlıkların tanımı ise tasavvuf tabirleriyle yapılmıştır. Havf, idrak, aşk ile kişi kendini ahirete hazırlamalıdır.

Ey gönül havf-ı İlâhî ile dağla kalbini

Bil ki Tanrı'nın yarın ol Mahşer-i Kübrâ'sı var (G. 123, 87)

Allah korkusuyla kalbini yak ey gönül; unutma ki Tanrı'nın yarın insanları yeniden haşr edeceği Mahşer-i Kübrâ'sı var.

²⁰⁷ *İlmihal*, s.117-118.

²⁰⁸ Ateş, age, s. 43.

Kendin idrâk etmeyen dâr-ı fenâda zerrece

Ahirette görmeği anın cezâdır ey gönül (G.241, 167)

Dünya hayatında kendini bir an dahi olsun idrak etmeyenin, ahirette hak ettiği cezadır, ey gönül.

Yak cânını aşk oduna tâ ki yanakalsın

Ferdâya anı yakmağa şol nâra götürme (G. 360, 245)

Bir dervişin başka bir dervişe veya salike söyleyebileceği güzel bir ahiret beyitidir. “Ölmeden önce ölünüz” hadisini “yanmadan önce yanınız” şeklinde ifade etmenin mümkün olduğu görülmektedir. Dünyada iken canını aşkın ateşine at ki o can cehennem ateşine layık değildir; canını ateşe götürme yarın bir gün.

Değiştirme bu eşkâl ile haşr et Yevm-i Mahşer'de

Beni rüsvâ-yı âlem eyleme Rûz-ı Cezâ yâ Rab (G. 25, 21)

Ahiret gününün dehşetinde bazı suretlerin değişeceği belirtildiği için Hulûsî Efendi, ahsen-i takvim üzere yaratılan insan suretinin değiştirilmemesi için Allah’a yalvarmaktadır.

3.2.İBADET

İbadet, Allah'a gönülden isteyerek yönelmek, tapmak, boyun eğmek ve itaat etmek demektir. Türkçe'mizde kullanılan kulluk etmek deyiimi de aynı anlamı karşılamaktadır. İbadet, yaratıcı kudret karşısında boyun bükmenin zirvesi ve O'na olan sevginin sonucu ve göstergesi olarak değerlendirilmiş ve sırf Allah için yapılması ve sadece Allah'a tahsis edilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁰⁹

İbadetler İslam'ın beş şartı olarak ifade edilen şartlar etrafında toplanır. Bunun sebebi de Cibrîl hadisi olarak bilinen hadis-i şeriftir:

“Ömer İbn Hattâb (ra) şöyle demiştir: Birgün Rasûlullah'ın (sav) yanında bulunduğumuz sırada elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, üzerinde yolculuk belirtisi olmayan ve kimsenin de tanımadığı bir adam çıkageldi. Rasûlullah'ın (sav) karşısına oturdu. Dizlerini Rasûlullah'ın (sav) dizlerine dayadı, ellerini uyluklarına koydu ve şöyle dedi: “Ey Muhammed, bana İslam'dan haber ver?”. Rasûlullah (sav) cevap olarak şöyle dedi: “İslam; Allah'tan başka gerçek ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman, gücün yeterse hacetmendir.”. Adam, doğru söyledin dedi. (...)”²¹⁰

Osman Hulûsî Efendi, hutbelerinde ibadetin kuru kuru yapılmaması gerektiğini, ibadetin ahlakla sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu ifade etmiştir: Allah'ın (cc) insanlara ilk emri şüphe yok ki ibadettir. Her insan Allah'ına (cc) ibadet etmekle mükelleftir. İnsanın yaratılışındaki gaye de budur. Lakin namaz ve oruç gibi halis ibadetlerin farz olduğunu bildiren ayetlerden anlaşılıyor ki bunlardan maksat sadece yatıp kalkmak değil; belki bu suretle Allah'ın (cc) büyüklüğünü kalbine yerleştirip nefesine hâkim olmak ve ahlaken yükselmek ve Mevlâ'sına yaklaşmaktır.²¹¹

Divan-ı Hulûsî-i Darende'de ibadetlerle ilgili şiirler didaktik yönü ağır basan şiirler olarak karşımıza çıkar.

²⁰⁹ *İlmihal*, s. 217.

²¹⁰ İmam Nevevî, *Riyaz'üs-Salihîn*, Haz. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya, 2005, s. 42.

²¹¹ Ateş, age, s. 79.

3.2.1. Kelime-i Şehâdet

Kelime-i şehâdet (kelimetü'ş-şehâde) İslâm dininin beş temel esasından birincisi olup “tanıklık etme ifadesi” demektir. Dinî bir terim olarak, “Allah’tan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna gönülden inanır, sözle de ifade ederim” anlamına gelen “Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh” cümlesinin yerine kullanılır. Aynı veya benzer muhteva ile metinlerde bunun yerine “kelime-i tayyibe, kavî-i sâbit, el-urvetü'l-vüskâ” terkipleri de geçer.²¹²

İman ağacının yetişmiş bu kadar dalı ve kolu var imiş ki bu dalların ve kolların en yükseği “La ilahe illallah” kelime-i şerifesi imiş. İmanın en yüksek noktası ve en esaslı kökü bu mübarek kelimeyi dilimizle söylemek ve içimizin en derin noktasıyla tasdik eylemektir. Bu kelime-i mübareke insanı bir nefeste cehennemden cennete karanlıktan aydınlığa çıkarır. Cennetin anahtarı bu mübarek kelimedir. Bu mübarek kelime mümine safa, kalbe cila verir.²¹³

Hudâ'ya bin şükür bir mü'miniz Allâh'ımız vardır

Şehâdet eyleriz ancak Rasûlu'llâh'ımız vardır (G. 121, 86)

Hulûsî Efendi kelime-i şehadeti de şiir şeklinde terennüm etmiştir. Şehadetten dolayı da yine Hakk’a şükretmektedir.

Erişse yokluk ile menzilin ma'nâ-yı tevhîde

Yok olup varlığından yâr olan "illâ"ya "lâ" olsan (G. 208, 147)

Tevhid makamına ermek için yokluk menziline ulaşmak, dünya varlığından sıyrılmak gerekir. Ancak bu şekilde “illâ”ya, yani Allah’tan başka şeylere “lâ” yani hayır denir.

²¹² İlyas Çelebi, “Kelime-i Şehâdet”, *DİA*, İstanbul, 2016, C. Ek-2, s. 36-37.

²¹³ Ateş, age, s. 24.

3.2.2. Namaz

Her din, yaratıcı kudret karşısında boyun eğmek ve kutsal ile bağlantı kurmak temeli üzerine kurulur ve her dinde bunu sağlamak üzere öngörülen merasimler bulunur. İslam dininde yüce yaratıcı Allah'a yaklaşmanın yolu, ona yükselmenin basamağı ve bu bakımdan en parlak ve en önemli ibadet, namaz ibadetidir.²¹⁴

Namaz, pek ulvi bir ibadettir. Namaz, müminlerin miracıdır. Kurbiyyet-i maneviyyeye vesiledir. İnsan namaz sayesinde ruhen yükselir, kalben münşerih olur, kendisinde pek güzel duygular husule gelir.²¹⁵

Namazın, müminin miracı olması, müminin mertebesini yükseltici yönleri *Divan* 'da ifade edilmektedir.

Nefsin başı hoş olur gerçi bî-namâz ile

Sen namâzı bırakma mi'râc et namâz ile (G. 414, 278)

Mü'minin mi'râcıdır kalbî huzûr ile namâz

Kıl huzûr ile namâzın sırr-ı "isrâ" andadır (G. 117, 83)

Sufi, mananın peşinde olduğu için şekle bakmaz; öze bakar. Hulûsî Efendi de namazdan söz açınca eğilip kalkmaya değil; göğe yükselip miraca çıkmaya niyet etmekte, namazdan bu manaları anlamaktadır. Namaz için de kalp huzuru gerekir ki bu, namazın miraca çıkarıcı sırrıdır.

3.2.3. Oruç

Oruç, Farsça'daki rûze kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. Arapçası savm ve sıyâmdır. Savm kelimesi Arapça'da "bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek anlamında kullanılır. Fıkıh terimi olarak ise imsak vaktinden

²¹⁴ *İlmihal*, s. 220.

²¹⁵ Ateş, age, s. 64.

iftar vaktine kadar, bir amaç uğruna ve bilinçli olarak, yeme içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak demektir.²¹⁶

İslam'da oruç, ifrat ile tefritten azade ilahî bir adl ve insana bir itidal olarak Allah ile kul arasındaki ibadettir. Oruçla hayvanî arzular terk edilerek insanî arzular kuvvetlendirilir. Nefse hâkimiyet sağlanarak Allah yoluna tevessül edilir.²¹⁷

Âşık aç susuz gerek

Her dem uykusuz gerek

Gamsız kaygusuz gerek

Gönül yâra yar olur (G. 113, 81)

Oruç, aynı zamanda ehli tasavvufun riyazetinde önemli bir rol oynar. Kırk günlük halvete, çileye alınan mürid, az yemekle terbiye olur. Yediği azıcık şey ise nebati gıdalardandır. Böylece nefsin şehvi arzularından uzak kalır. Aşıklık yolunun ilk duraklarından biri açlık yani oruçtur.

3.2.4. Zekât

Zekât, temizlik, çokluk, feyz ve bereket manalarına gelir. Kulların kullukta sadakatlerine delalet ettiği için zekâta, sadaka da denir. Zekât, malın temizlenip bereketlenmesine, mal sahibinin de ruhen, kalben temizlenmesine, yükselmesine sebeptir. Mallar zekâtla muhafaza edilir, zekâtı verilmeyen mal, telef olur.²¹⁸

Divan'da zekâtın fıkıhtaki, malın kırkta birinin Allah rızası için verilmesi, anlamı bulunmamaktadır. Fakat ihtiyacı olana gönülden yardım etmek ile ilgili bölümler bulunmaktadır.

²¹⁶ *İlmihal*, s. 381.

²¹⁷ Ateş, age, s. 72.

²¹⁸ Ateş, age, s. 81-82.

Ârı dilerlerse ver

Varı dilerlerse ver

Cânı dilerlerse ver

Yâr ola gel gel yâr ola gel gel (G. 247, 170)

Tasavvuf yolunun yolcusu dünyalık neyi varsa ardında bırakmalıdır. Kınayanların kınamasından korkmamalı, elinde ne var isı vermeli, gerekirse canından bile geçmelidir. Bu sayede yâre ulaşılır.

Ver sâili redd etme kapından ne dilerse

Hak râzî olur sâile ihsânı görünce (G. 389, 264)

Kapına bir dilenci geldiğinde ne istiyorsa ver. Allah, bu ihsanı görünce kulundan razı olur. O (cc) da kulunun isteğine cevap verir. Çünkü gerçek anlamda mülk sahibi sadece Allah'tır.

3.2.5. Hac

Hac, sözlükte “kastetmek, yönelmek” anlamına gelen bir kelimedir. Fıkıh terimi olarak ise hac, Mekke şehrindeki Kâbe'yi ve civarındaki kutsal sayılan özel yerleri, özel vakit içinde, usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menâsiki yerine getirmek, demektir. Gücü yeten, yani sağlık ve servet yönünden haccetme imkânına sahip olan Müslümanların ömründe bir defa haccetmeleri farzdır.²¹⁹

Hulûsi Efendi on bir defa hacca, iki defa da umre ziyaretine gitmiştir.²²⁰ Hac, seyahat ister, güç kuvvet ister. Hulûsî Efendi, Kâbe'de etrafını halka biçiminde çeviren dostlarıyla sohbet ederken bazı dostlarının Kâbe'ye arkalarının dönük olması bir kişiye dert olur ve bu kişi sohbet halkasındakilere “Kâbe'ye arka dönülmez.” der.

²¹⁹ *İlmihal*, s. 515.

²²⁰ Palakoğlu, age, s. 225.

Hulûsî Efendi de kendilerini uyararak bu kişiye “Âdem’e arka dönmeyin de nereye dönerseniz dönün” şeklinde cevap vermiştir.²²¹ Bu durumun bir benzerini Osman Hulûsî Efendi’nin tasavvuf silsilesinde bulunan ve Halidiyye kolunun kurucusu Mevlânâ Halid-i Bağdâdî de yaşamıştır.²²² Bu hatıra sufilerin âdeme verdikleri önem açısından mühimdir. Kâbe, dünya üzerindeki en mübarek yerdir fakat ahsen-i takvim üzere yaratılan insanın kıymeti ondan da yücedir.

Secde kıl dost kaşı mihrâbına mihrâbı unut

Taşa tapma sâcid-i Ka'be-i Ulyâ olagör (G. 110, 80)

Az önce ifade edilen hatıraları bu beyit şiirleştirmektedir. Esas olan taş toprak veya onların etrafında dönmek değil; Kâbe’nin ve Âlemler Serveri’nin manası etrafında dönmek, onları idrak etmektir.

Yüzler sürem ol hadrâ-i Firdevs-i berîne

Cânım verem ol Hazret-i Kuddûs-ı Emîn'e

Bu sâyede ererse gönül hadd-i yakîne

Cân ola fedâ Ka'be-i vasl-ı Hameyn'e (R. 124, 360)

Çâr umre vâhid hacc etdi Rasûl

Böyledir cümle sikâtdan menkul (Müf. 428, 416)

²²¹ Palakoğlu, age, s. 229.

²²² Mevlânâ Halid-i Bağdâdî, *Halidiyye Risalesi*, Tercüme: A. Suat Demirtaş, 3. Baskı, Semerkand Yay., İstanbul, 2013, s. 12-15.

3.3.TASAVVUFÎ MUHVETÂ

3.3.1. Ahlak

Ahlak, lügatlerde, yaratılış, tabiat, huyun çoğulu; insanda bulunan iyi veya kötü huylar; insanı mânen yükselten iyi tabiatlar;²²³ bir toplumun içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri;²²⁴ insanda bulunan ruhî ve zihnî haller, iyilik etmek ve fenalıktan çekinmek için takibi lazım gelen usul ve kaideleri öğreten ilimdir.²²⁵

Tasavvufta ise güzel ahlak, kulun övünülecek vasıflarının en faziletlisidir. Onunla insanların cevherleri açığa çıkar. İnsan yaradılışı itibariyle gizli, ahlakı itibariyle meşhurdur. Tasavvuf, ahlaktan ibarettir. Ahlaken üstün olan kişi tasavvufî olarak da üstündür.²²⁶

Tasavvuf ahlaktır. Ahlakı konusunda senden üstün olan, tasavvuftaki derecesi bakımından da senden üstün olur. Ahlakın esası, iyilik yapmak ve ezaya katlanmaktır. İlk adım, huluk makamını bilmek; ikincisi kuldan olan her şeyin özrü, Rabb'den olan her şeyin de şükrü gerektirdiğini bilerek Hakk'la olan ahlakı güzelleştirmek; üçüncüsü ise halkı tasfiye ederek ahlaklanmak, marifete doğru yükselmek, sonra bunu da aşarak ahlaklanmaktır.²²⁷

Tevekkül-i tâm ol ihlâs ile teslîm olup yâra

Şükr-i bî-nihâye kıl Hakk'a hamd ü senâyı tut (G.28, 24)

Salikin ahlakını Hulûsî Efendi yukarıdaki beyitte bütün yönleriyle özetler. Önce teslimiyet lazımdır, sonra ihlas ardından tevekkül. Bu sayede şükre çıkılır. Salike lazım olan hasletler de bu hasletlerdir.

²²³ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2010, s. 23.

²²⁴ *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 2019.

²²⁵ Devellioğlu, age, s. 17.

²²⁶ Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, Tercüme: Mehmet Günyüzlü, 1. Baskı, Yasin Yay., İstanbul, 2003, s. 331.

²²⁷ Erginli, age, s. 75.

Sakın nefesine uyup bir cân incitmeyesin

Hüsn ü edebi koyup bir cân incitmeyesin (G. 235, 161)

Şefkat hususunda çok dikkatli davranan Hulûsî Efendi, güzel ahlakın bir şartı olarak incitmemeyi ifade etmiştir. Güzel ahlakın en önemli göstergesi nefse uymamak ve kimseyi incitmemektir.

Gözet âdâb-ı Hakkı âşinâ-yı Hakk olandan ol

Budur âlemde hoş hulk u edeb insâna lâyıkça (G. 394, 267)

İnsana lazım olan edeb, Hakk'ın hatrını yüksek tutmak ve bu hatrı yüksek tutanlarla birlikte olmaktır. Aşina-yı Hakk ifadesindeki Hakk kelimesinde tevriye yapılarak mürşidin mahlası Hakkî'ye atıf yapılmıştır.

Yeter bir "lemhatü'l-ebâr" olan çeşmin nigâhı tek

Bana ilm-i edeb erkân okut aşkın kitabından (G. 339, 228)

Anlayış sahibi kişiler için yârin bir göz süzmesi yeterlidir. Yani Hakk'ın bir tecellisi Hakk'ı idrake kâfidir. Saliki anlayış sahibi yapacak iksir ise aşkın kitabından edeb, ahlak ilmini okumaktır. Ahlakın kaynağı aşk kitabıdır.

Ne temizlik ne fezâil ne edeb

Gidiyor cümlesi bir mektebe hep (Müf. 23, 376)

Ahlakın, temizliğin bir bir gitmesi de şairi üzmektedir. İnsanın ahlakını bozan mektepler ve ekoller, temizliği, fazileti ve edebi bir bir yok etmektedir.

3.3.1.1.Takvâ

Takvâ, kelime anlamı olarak Allah'tan korkma, Allah korkusuyla dinin yasak ettiği şeyden kaçınmadır.²²⁸ Önce şirkten, sonra da gûnahtan, gûnah ve haram olması ihtimali bulunan şüpheli durumlardan, gereksiz şeylerden korunma, sakınmadır.²²⁹

Takvâ, bütün iyilikleri kendinde toplayan bir haslettir. Takvânın hakikati Allah'a ibadet ederek gazabından sakınmaktır. Takvânın aslı şirkten sakınmaktır. Kötülüklerden, gûnahlardan, şüpheli şeylerden kaçınmak sonra lüzumsuz söz ve amel gibi şeyleri terk etmektir.²³⁰ Takvâ yalnız sükûn ve zevk halini görmektir, Allah'tan başkasını terk etmektir.²³¹ Takvâ, Allah'tan alıkoyacağı endişesiyle helalden bile sakınmaktır. Yakinin hakikati, kalplerin keşfiyle (açılmasıyla ya da kalbin keşfetmesiyle) gaybı müşahede etmek ve fikirlerin hitabıyla sırları düşünmektir.²³²

Divan'da takvâ, Allah korkusu olarak ele alınmıştır. Fakat bu korku salt korkudan uzak, içinde korkulana duyulan aşkı da barındıran bir korkudur. Bu korkunun varlığı, kulun dikkatli yaşamasına ve tevazu sahibi olmasına yaramaktadır.

Ey gönül havf-ı İlâhî ile dağla kalbini

Bil ki Tanrı'nın yarım ol Mahşer-i Kübrâ'sı var (G. 123, 87)

Havf-ı ilahi, Allah'tan korkmak hem uyarıcı hem de müjdeleyici bir korkudur. Kişiyi gûnaha düşmekten korur. Allah'a kavuşmanın bir habercisi olduğu için de müjdeli bir yönü vardır.

Havf-ı Rabbânî düşüp yaksın ol dâğ ile içini

Elif-i zîbâ iken servi boyu dâl ol (G. 263, 181)

²²⁸ Devellioğlu, age, s. 1028.

²²⁹ Ayverdi, age, s. 1195.

²³⁰ Kuşeyrî, age, s. 159.

²³¹ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul, 1992, s. 148.

²³² Erginli, age, s. 1001.

Allah korkusu, kişinin içine düştüğü vakit dünyalık neşeleri ve zevkleri eritir, bitirir. Dünyalık zevklerden olan kibir, gururlanmak takvâ ile baş eğmeye, itaat kılmaya vesile olur.

3.3.1.2.Zühd

Sana döndür başımı gayrılardan yüz çevirtirip

Yolunda ola cân u başım hep fedâ yâ Rab (G. 25, 20)

Zühd, lügatlerde, her türlü zevke karşı koyarak kendini ibadete verme,²³³ nefisini her türlü zevkten alıkoyup ibadet yolunu seçme, perhizkârlık²³⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Takvâ ile aynı anlamda kullanıldığı da olmuştur.

Zühd, Allah'tan başka her şeyi gönülden çıkarmak, Allah ile ganî, Allah ile aziz olmaktır. Tasavvufun ilk dönemi de zühd olarak isimlendirilmiştir. Bu dönem Asr-ı Saadet'le başlayan, tabiîn ve tebe-i tabiîn ve ilk iki asrını içine alan, tasavvuf kavramının zuhuruna kadar olan dönemdir.²³⁵

Zühd, herhangi bir şeyden vazgeçip onun yerine daha iyi ve daha güzeline dönmek demektir. Bununla beraber yüz çevirdiği şeyin de heves edilecek bir yönünün bulunması şarttır. Çünkü heves edilir bir tarafı bulunmayan taş, toprak ve kum gibi şeyleri terk edene zahid denmez. Zahid, altın ve gümüş gibi rağbet ve heves edilen şeyleri terk edene denir. Zühd, dünyadan rağbetini kesip ahirete yönelmek veya her ikisinden rağbetini kesip Hz. Allah'a yönelmektir ki en üstün derece budur.²³⁶

Hadîste, “Eğer dünyanın Allah indinde bir sineğin kanadı kadar değeri bulunsaydı, Allah kâfire bir yudum su içirmezdi.” buyurulmaktadır. İnsan kendisine

²³³ Devellioğlu, age, s. 1193.

²³⁴ Ayverdi, age, s. 1394.

²³⁵ K. Yılmaz, age, s. 179.

²³⁶ İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din Tercümesi*, Tercüme: Ahmet Serdaroğlu, Erkam Yay., İstanbul, 2016, C. 7, s. 663-665.

ait olmayan bir şeye rağbet edemez. Geriye sadece dünyaya sırt çevirmek, varını yoğunu harcamak ve halka yardım etmek kalmaktadır.²³⁷

Zühdün hakikati dünyada da ahirette de zahid olmaktır. Nitekim hadis-i şerifte dünyanın ahiret ehline, ahiret ehlinin dünya ehline haram olduğu fakat velilere her ikisinin de haram olduğu belirtilmektedir.²³⁸

Tasavvufun ilk dönemi zahitlik dönemi olarak anılsa da zamanla bu kavram eleştirilen bir kavram olmuştur. İbadeti sadece cennet için yapan kişileri eleştirirken sufilerin birçoğu zahidliği tenkit etmiştir. Hulûsî Efendi'nin şiirlerinde de bu ham softa kaba yobaz tipe eleştiri vardır. Zühd kavramının anlam değişmesine uğraması *Divan*'da kendine yer bulur. Zahidlik ve zühd, ilahi sırları daha fahmedememiş ama buna rağmen hüküm sahibi olduğunu sanan kişiler ve onların halleri için kullanılır.

Zâhidân ârzû-yı Cennet hûr u gılmân isteyü

Âşıkân seyr-i likâ zevk ü safâsıyla gezer (G. 67, 53)

Zahidler cennet ve hûri isteyerek yaşarken, aşıkların her anı her demi hurilerden de güzel Allah (cc) aşkıyla doludur, o aşkla seyr halindedirler.

Sa'y eder zâhid ki zühd ile rızâ tahsîl ede

Bilmez o kim bu amel zerk u riyâ hâsıl kılar (G. 50, 44)

Ameli kuru kuru artırmaya çalışmak ne Allah'ın (cc) rızasına insanı yaklaştırır ne de ilmine fayda sağlar; bu amel sadece kibir, gurur, ikiyüzlülük gibi kötü hasletleri artırır.

²³⁷ Kelâbâzî, age, s. 143.

²³⁸ Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, Tercüme: Mustafa Kara, 2. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 1996, s. 48.

Biz de girdik zâhidâ medrese-i ulûmuna

Hırkamızı mey-hânede rehn-i şarâb eylemişiz (Müf. 142, 388)

Zahidle kendini karşılaştıran Hulûsî Efendi, kendine rindlik hırkası giydirmiştir. O, ibadetleri sadece Allah rızası için, Allah'a olan aşkıdan dolayı yapar. Onun aşkıyla sarhoştur. Onun dergâhı ki meyhanedir, kuru ilimlerin okutulduğu mekteplerden değildir.

Sâkiyâ bâdeyi insâf ile doldur katı ver

Yitirip kendini yârânı şarâba katıver

Artırıp zevkini bezmindeki rindânelerin

Hırka-i zühdü metâ'-ı aklı şarâba satıver (R. 26, 344)

Zâhidi gör bâde içmez mübtelâsın men' eder

Ârifi gör çağırır gelin helâl için helâl (G. 242, 168)

Saki, bezm, şarap mazmunlarıyla farklı bir tablo çizen şair, hikmetsiz ve aşksız öğrendiği ne varsa bunları aşk şarabı için satılığa çıkarmıştır. O aşk şarabından biraz daha içmek, kendinden geçmek için rind olmak istemektedir.

Zahid ise şarabı içmez, içmediği gibi başkasına da içirmez. Arif ise herkesi bu şaraptan içmeye davet eder.

3.3.1.3.Tevbe

Ey gönül gel edelim tevbeler isyânımıza

Dahi bel bağlayalım sıdk ile sultanımıza (G. 369, 251)

Tevbe, (tövbe) sözlüklerde, dönme, pişmanlık, işlenmiş bir günah veya suçun bir daha işlenmeyeceğine dair verilen sözdür.²³⁹

Tevbe şeriatin yerdiği şeyden övdüğü şeye dönmektir. Tevbenin ilk şartı kulun gaflet uykusundan uyanması ve kulun içinde bulunduğu hali görmesidir.²⁴⁰ Tasavvufi kemal yolunda bahsedilen yetmiş makamın ilki tevbedir. Zünnûn, “Avamın tevbesi günahattan, havassınki gafletten, enbiyanınki de başkalarının nail olduğuna ulaşmaktan aciz bulduklarını görmek şeklindedir” der.²⁴¹

Tevbe sıra ile üç şeyin birleşme ve intizamından meydana gelen bir manadan ibarettir. Bunlar da ilim, hal ve fiildir.²⁴²

Tevbe, kulun iradi olarak kendi isteği ile Allah’a yönelmesidir. Günah ise kul ile Allah arasında bir perde ve engel teşkil eden şeydir.²⁴³ Tevbe, günahı unutmaktır ki bir daha işlenmesin; günahı unutmamaktır ki bir daha işlenmesin, her zaman kulun hatrında bulunsun. Halkın tevbesi günahattan, evliyanın tevbesi gafletten, Nebilerin tevbesi başkalarının nail oldukları şeye ulaşmaktan aciz olduklarını görmektendir.²⁴⁴

Hulûsî Efendi, daim tevbe yolunu tutmanın ve gönle tevbe etmesi için öğüt vermenin en güzel örneklerinden birini ilk beytini yukarıya aldığımız şu şiirde vermiştir:

Başımız uğruna koyup sürelim yüz yoluna

Ola ki lutf ile rahm eyleye efgânımıza

Ağlayalım gece gündüz akıtıp gözyaşını

Erişe bir nazarı dîde-i giryânımıza (G. 369, 251)

²³⁹ Devellioğlu, age, s. 1100; Ayverdi, age, s.1266.

²⁴⁰ Kuşeyrî, age, s.140.

²⁴¹ Cebecioğlu, age, s. 657.

²⁴² Gazalî, age, C.7, s. 19.

²⁴³ N. Kübra, age, s. 45.

²⁴⁴ Kelâbâzî, age, s. 142.

Gönül, ilahi tecellilere muhatap olması bakımından, seslenilecek ilk makamdır. Bu sebeple tevbe için de önce gönle hitap edilir. Sıdk üzere olup mürşide bel bağlayarak tevbe edilir. Her ne kadar yetersiz olsa da kendimizi kurban ederek Allah'ın (cc) yoluna adayalım, belki lütuf ve rahmetiyle Allah (cc) bize kıymet verir, yakarışlarımızı dindirir. Gözyaşımızı gece gündüz akıtalım ki ağlayan gözlerimize bir mübarek nazar erişir.

İfade edildiği üzere gözyaşı, kalbin hararetinden doğan ve tevbeyle samimi kılan bir iksirdir. Tevbeye gözyaşının eşlik etmesi şu beyitte de ifade edilmiştir:

Sen ağla Hulûsî gece tâ subha varınca

Gâfil bu ne hâl afvına fermân mı erişdi (G. 462, 305)

Âsîlere mağfiret evrâkını sundular

"Ve gafertü" hitâbıyla afv oldu bu isyânım (G. 278, 192)

Tevbe eden kulun günahı küçük de olsa onu büyük görmesi hatta isyan sayması, takvâsından ileri gelmektedir. Allah'ın (cc) "Affettim!" buyruğuyla asiler affedilir.

3.3.1.4.Zikir

Mümin tamâm-ı vakt-i sehergâh

Zikr-i müdâmı Allâh Allâh

Tuttu bir elden zikr etdi dilden

Cân u gönülden Allâh Allâh

(Âhir kelâmın Allâh Allâh) (R. 184, 370)

Zikir, (zıkr) sözlüklerde hatırlamak, anmak, anılmak, sözünü etme, ismini söyleme anlamlarına gelir²⁴⁵.

Tasavvufi ıstılahta zikir, ariflerin yaygısı, muhiblerin sağlamca bastığı yer, aşıkların şarabı anlamına gelir. Belli bir vakti yoktur. Kur'an'da "ekber" sıfatıyla ifade edilmiştir. (Ankebut, 29/ 45) İbadetlerin hepsi Allah'ı farklı biçimlerde zikretmek gibidir. Kişi çok zikrettiğini sever, sevdiğini tanır, tanıdığına teslim olur, teslim olduğuna dost olur, kul olur.²⁴⁶

Zikir, dilin zikri ve kalbin zikri olmak üzere iki kısımdır. Dilin zikriyle kul, kalp zikrine ulaşır. Bu durumun devamını arzulama kalp zikrinin tesiriyledir. Eğer kul hem lisanıyla hem kalbiyle zikir halinde olursa sulûkünde kâmil vasfına ulaşır.²⁴⁷

Devamlı zikir, Allah'tan başka her şeyi unutarak sadece O'nu zikretmek demektir. Hem dünya hem ahiret zikri bir arada bulunmaz. Zikirde gaye de kalbin huzur duymasıdır.²⁴⁸ Gafil kalp ile yalnız dilden yapılan zikrin faydası azdır. Bazen kalbin huzuru ve ekseri dünya meşgalesiyle yapılan zikrin yine faydası azdır.²⁴⁹ Hakiki zikir, zikir esnasında mezkûrdan (yani zikredilen Allah'tan) başkasını unutmaktır.²⁵⁰

Divan'da zikir iki yönlü karşımıza çıkmaktadır. Bunların birincisi varlığın zikridir. Bütün bir âlem büyük bir zikir halkasıdır. Âlemi zikreden bir halka olarak gören kişi de bu zikirde nasipsiz kalmaz. İkinci yön ise kulun yani dervişin zikridir. Dervişin zikri, manevi yolculukta onu ilerilere taşır.

Her ne var âlemde hep Hakk'ı diler Hakk'ı arar

Nesne yok hâşâ ki ilm ü ihtiyârından cüdâ (G. 9, 8)

²⁴⁵ Devellioğlu, age, s. 1187; Ayverdi, age, s. 1389.

²⁴⁶ Cebecioğlu, age, s. 728-729.

²⁴⁷ Kuşeyri, age, s. 304.

²⁴⁸ N. Kübra, age, s. 58.

²⁴⁹ Gazâlî, age, C. 2, s. 515.

²⁵⁰ Kelâbâzî, age, s. 154.

Âlemde ne varsa hep Allah'ı (cc) arar, Allah'ı (cc) ister çünkü Allah'ın (cc) ilminin kuşatmadığı hiçbir şey yoktur.

Dilde dem-i feryâdımız

Her lahza cânda yâdımız

Sensin gamımız şâdımız

Evrâdımız ezkârımız (G. 147, 102)

Dervîş olan âgâh olur

Her kârı zikru'llâh olur

Hep cümle varından geçer

Vâsıl-ı ille'llâh olur (R. 31, 344)

Dervîş, olan Hakk'tan gafil olmaz, bir an dahi gaflete düşmez, uyanık olur. Her işi Allah'ın (cc) zikridir. Böylece her şeyinden geçerek Allah'a (cc) ulaşır, feanfillah makamına erişir.

Bir macun birtakım ilaçlardan meydana geldiği gibi “La ilahe illallah” da nefy ve isbattan yapılmıştır. Bunun için de “Allah, Allah” veya “Hû, Hû” gibi zikirlerden daha üstün görülmüştür. Çünkü Allah'ın diğer isimlerinde birlik vardır. Tek yönü vardır. Nefiy ve isbat gibi iki yönlü değildir.²⁵¹ En başta iktibas ettiğimiz şiir bu ifadeleri izah etmektedir.

Divan'ın zikirle ilgili bir başka hususu da bazı şiirlerin zikir lafızlarıyla yazılmış olmasıdır.

²⁵¹ N. Kübra, age, s. 59.

3.3.1.5. İhlas

İhlâs ile amel kıl hâlini mükemmel kıl

Keremde ve atâda örnek insan ol örnek (G. 238, 163)

İhlas, sözlüklerde, halis, temiz, doğru sevgi, gönülden gelen dostluk samimiyet, doğruluk, bağlılık, affolmak, riyasız ve yapmacıksız inanış, çok samimi bağlılık, katışıksız tam doğruluk, gösterişi bırakmak, samimi olmak anlamlarına gelir.²⁵²

Kalbi, safasına keder veren şeyden kurtarmak da ihlastır. Bazı sufiler ihlası; hareket, sakinlik, ayakta duruş, oturuş, her türlü işin ve sözlerin sırf Allah için olması şeklinde tarif ederler.²⁵³ İhlas, mahlûkların fikrinden fiili temizlemektir. İhlas şahısların düşüncesinden korunmaktır.²⁵⁴ Safi ve katışıksız işe de ihlas denir. Şirk ise ihlasın zıddıdır. İçten tahrik eden sebep tek olursa bundan meydana gelen işe, niyet edilen o tek şeye nispetle ihlas denir.²⁵⁵

İhlas, yapılan işi görmemek ve ona değer vermemektir. İhlasla yapılan amel öyle bir ameldir ki meleğin sevap yazmak için, şeytanın o ameli bozmak için, nefsin o ameli bilip kendini beğenmek için imkânı olmaz.²⁵⁶

Evvelâ olmak lâzımdır hâs-dil

Her ne varsa hâs eder ihlâs- dil (Müf. 222, 396)

İhlas ile yapılan ne varsa hakikidir. Hulûsî Efendi ihlası, has olmanın ilk şartı olarak görür. Salikin gönlü böylece düzelir.

²⁵² Devellioğlu, age, s. 416; Ayverdi, age, 543.

²⁵³ Cebecioğlu, age, s. 298.

²⁵⁴ Kuşeyrî, age, s. 288

²⁵⁵ Gazâlî, age, C. 8, s. 271.

²⁵⁶ Kelâbâzî, age, s. 149.

Cefâdan iştikâsı âşıkı gamdan halâs etmez

Riyâ ile edilen tâatın ihlâsı hâs etmez (Müf. 138, 387)

Aşığın cefasının artmasını arzulaması onu gamdan ayırmadığı gibi gösterişle yapılan ibadetin ihlası da işe yaramaz, o ibadet ihlas gibi bir şey gözüксе de hakiki değildir.

Teveccüh eyleyip ihlâs ile yâra mukârin ol

Teveccühsüz olan dil kanda yâra iktirân eyler (G. 106, 78)

Sıdk u ihlâs ile koy gel kapısında baş u cân

Tâ sana râm ola dil-ber gece gündüz arama (G. 11, 9)

Hakiki sevgiliyi aramanın şartı ikidir: doğruluk ve ihlas. Bu iki şart yerine geldiği zaman, gecenin de gündüzün de akşamın da sabahın da bir önemi kalmaz. Sevgiliye yakınlaşmak için de ihlas ile yönelmek gerekmektedir. Böyle bir niyet yoksa gönül sevgiliye nasıl yaklaşabilir?

Hulûsî'ye hâs gerek

Bahrına gavvâs gerek

Gönülde ihlâs gerek

Gönül yâra yâr olur (G. 113, 82)

Divan'da ihlas ile ilgili geçen beyitlere baktığımızda ihlasın, yolun en başındaki şartlardan biri belki de ilki olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için Hulûsî Efendi dostlarını yanına çağırırken “has gerek” demiş, samimiyetsizlikten uzak durulmasını tembih etmiştir. Ancak bu şekilde gönüller hakiki yâri bulabilir.

3.3.1.6.Sabır

Sabr kıldı cân tahammül eyledi mihnetlere

Vâkıf olup bilmedi bu hâlimi ağyâr u yâr (G. 55, 47)

Sabır, (sabr) dayanma, katlanma, nefesine hâkim olma, kendini tutma; katlanılması zor olan haksızlık, sıkıntı, acı, hastalık, yoksulluk, felaket vb. durumlar karşısında umutsuzluğa kapılmayıp şikâyet etmeden, sızlanmadan dayanma, tahammül gösterme gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁷

Sabır, birini bir şeyden alıkoymak, katlanmak, hapsetmek, tutmak, dayanmak gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Musibetle karşılaşılan ilk anda olur. Kur'an'da sabırdan türetilmiş üç yüz kadar kelime vardır. Sabırın üç derecesi bulunur: Sonunda karşılaşıacağı nimetleri düşünerek belalara sabretmek, Allah'ın azabından korkarak günaha girmekten kaçınmak ve taat ve ibadette nefse gelen ağırlığa sabretmektir.²⁵⁸ Sabır, dinin makamlarındandır ve salıkların uğrak yerlerinden bir konaktır. Dini makamların hepsi üç şeyden meydana gelir. Bunlar da marifet, hal ve ameldir. Sabır da böyledir.²⁵⁹

Sabır, sabırda sabretmektir. Sabredeceksin fakat sabretmek için de sabredeceksin, sabırın gayesi başka bir şey değil, yine sabır olacak.²⁶⁰ Sabır, tıpkı bir ölü gibi, nefsin haz duyduğu şeylerden mücahede ile uzak kalması demektir. Dolayısıyla mürit olsun müşid olsun sabretmek esastır. Bu sabra katlanamayan müşid de olamaz, önder de olamaz.²⁶¹

Sabır, halinden şikâyet etmeksizin yoksullukta zenginlik göstermektir. Allah için sabır, meşakkat ve külfettir; Allah ile sabır bekâdır, Allah'ta sabır belâdır, Allah ile sabır vefadır ve Allah'tan sabır cefadır.²⁶² *Divan*'da işlenen sabır hem Allah içindir hem Allah iledir.

²⁵⁷ Devellioğlu, age, s. 905; Ayverdi, age, s. 1038.

²⁵⁸ Cebecioğlu, age, s. 529.

²⁵⁹ Gazâlî, age, C. 7, s. 198.

²⁶⁰ Kelâbâzî, age, s. 143.

²⁶¹ N. Kübra, age, s. 64.

²⁶² Kuşeyrî, age, 259-260.

Eyyûb misâli sabr-ı kâmil

Eyledi bu visâle seni nâil (M. 14, 323)

Sabr denince tabî olarak akla ilk önce Hz. Eyüp (as) gelir. Ondaki sabır, en kâmil sabırdır. Bu devirde sabrın kemâlini gösteren ise mürşiddir.

Dost yolunda âşıkın sıdkına oldu delîl

Derdine sabr eyleye etmeye çûn u çirâ (G. 16, 13)

Sabr dosta giden yola girmenin delilidir fakat sabreden kişi derdine sabretmeli, nasıl veya niçin diye sorular sormamalıdır.

Firâkın nârına sabr eylemez de zâr eder âşık

Visâlin arz edince sînede âh u şerer kalmaz

Hulûsî sabr kıldıkda kapısında rızâsınca

Visâline ümîdince erişmekden hazer kalmaz (G. 152, 105)

Sabrın zorlayan tarafı da vardır. Aşık ayrılığa dayanamaz ve inlemeye başlar, kavuşunca bu inleme biter ve gönlündeki sıkıntılar kaybolur. Hulûsî de aynı bu aşık gibi sevgilinin visaline erişmek için sevgilinin kapısında, sevgilinin istediği gibi sabretmektedir.

Ey âşık derd ü mihnete

Sabreyle er ol devlete

Erip makâm-ı hayrete

Bî-nâm u şân olsan gerek (G. 198, 140)

Hayret makamına erişmenin şartı sabır olarak belirtilmiştir. Salikin yapması gereken çilelere, belalara sabretmek ve Hakk'tan geldiğini bilerek bunlara razı olmaktır. Böylece devlete, saadete erişilir. Ardından velilerin makamı olan hayret makamına gelinir. O makamdan sonra salik kim olduğunu unuttur, kendinden geçer.

3.3.1.7.Şükür

Kudsî nişânelerle tarandık şânelerle

Güzel terânelerle deriz el-hamdüli'llâh (Müf. 316, 415)

Şükür, (şükr) görülen iyiliğe karşı gösterilen memnunluk, minnettarlık, verdiği nimetler için Allah'a karşı duyulan minneti dile getirme anlamlarına gelir.²⁶³

Şükür, yapılan iyiliği övmek anlamındadır. İlim, hal ve amel ile olmak üzere üç türdür. Âlimlerin şükrü dilde, abidlerin şükrü fiilde, ariflerin şükrü ise haldedir.²⁶⁴ Şükür, ilim, hal ve amelden meydana gelir. İlim, nimet vereni ve nimetin ondan geldiğini bilmektir. Hal, verdiği nimete bu anda sevinmektir. Amel, nimeti verenin maksadına ve arzusuna uygun olarak hareket etmektir. Bu hareket, kalp, dil ve diğer azalarla olur.²⁶⁵

Şükürün hakikati, ihsan eden zatın ihsanını zikrederek övmekten ibarettir. Böyle olunca kulun Rabb'ine şükrü Cenab-ı Hakk'ın kendisine ettiği ihsan ve nimetini zikretmek suretiyle medh ve senâsından ibarettir. Hak Teala'nın kuluna şükretmesi, kulun kendisine olan ihsanını zikretmek suretiyle kulunu övmesidir.²⁶⁶

Şükür, şükreden için Allah'ın ziyade bir nimetidir. Kul şükürderse Allah onun başarısını daha da artırır. Muvaffakiyeti artan kul daha ziyade şükreder.²⁶⁷ *Divan*'da ifade edilen şükür daha çok nihayetsiz şükürdür. Her an zikir ve her an şükürün, dervişe gafil kalmamak için lazım olduğu belirtilmektedir.

²⁶³ Devellioğlu, age, s. 1005; Ayverdi, age, s. 1178.

²⁶⁴ Cebecioğlu, age, s. 613.

²⁶⁵ Gazâlî, age, C.7, s. 261.

²⁶⁶ Kuşeyrî, age, s. 244.

²⁶⁷ Kelâbâzî, age, s. 148.

Tevekkül-i tâm ol ihlâs ile teslîm olup yâra

Şükr-i bî-nihâye kıl Hakk'a hamd ü senâyı tut

Hulûsî işit amel eyle bu güft-i azîzânı

Ger tâlib-i Hakk isen bu pend-i bî-bahâyı tut (G. 28, 24)

Allah'a tam tevekkül, ihlas, teslimiyet Hakk'a sonsuz şükretmenin ve şükür göstermenin en önemli unsurlarıdır. Eğer Hakk aşığıysan bu aziz nasihati işit ve değeri çok yüksek bu ipi sakın bırakma.

Benim cânım sana kurbân olursa

Diyem yüzbin kerre eş-şükürü li'llâh (Müf. 338, 407)

Aşık, her anını maşukuyla bildiği için her an şükürdedir. Bir an kendini gaflette bulsa yârimden ayrıldığı için üzülür, hemen canını yârine kurban etmek ister. Bu kurbanın kabulü de binlerce şükürü gerektirir.

3.3.1.8.Sıdk

Doğruluk kârın olsun vefâ şîârın olsun

Sadâkatta vefâda örnek insan ol örnek (G. 238, 163)

Sıdk, sadakat, kelime anlamı olarak doğruluk, gerçeklik, hakikat, yürek temizliği, her türlü kötülükten arınmış olma, saflık, temizlik, halislik²⁶⁸ demektir.

Tasavvufî istilahta ise sıdk, sır ve aleniyenin eşit olmasıdır. Salikin söz ve işinde sıdkı ön planda tutmayı alışkanlık haline getirmesi ve bu halini devam

²⁶⁸ Devellioğlu, age, s. 948; Ayverdi, age, s. 1099.

ettirmesi, onu siddıklar zümresine dahil eder. Sıdk sahibi olmanın yollarından biri de Tevbe Suresi 119. ayette belirtildiği gibi sadıklarla beraber olmaktır.²⁶⁹

Sıdkın birincisi, lisanın sadakati yani doğru sözlü olmaktır. Bunun içinde tarizlerden sakınmak gerekir çünkü tariz ve imalar yalandan sayılmıştır. Sıdkın ikincisi niyet ve iradedeki sadakattir ki bu, ihlas demektir. Sıdkın üçüncüsü azimde sadakattir. Azim bazen amelden önce gelir. Sıdkın dördüncüsü vefada sadakattir. Sıdkın beşincisi amelde sadakattir. Amelinde cehd ü gayret göstermek, içini dışına, dışını içine uydurmaktır. Sıdkın altıncısı dinin makamlarında sadakattir. En üstün sadakat derecesi budur. Gerçek sadık, dinin makamlarının hakikatine erişendir.²⁷⁰

Sadık, sıdk kökünden türetilen bir isimdir. Siddık ise mübalağa sigasıdır, çok doğru anlamına gelir. Sıdkın en aşağı derecesi için ve dışın eşit olmasıdır. Sadık, sözlerinde doğruluk bulunan zat demektir; siddık ise bütün sözlerinde, fiillerinde ve hallerinde doğru olandır.²⁷¹

Sıdk ile bir yâra dil ver meylini kes gayrıdan

Sevme ger âşık isen dil-dârı dil-dâr üstüne (G.359, 244)

Enderunlu Vasıf'ın "üstüne" redifli kıtasını hatırlatan bu gazelde Hulûsî Efendi, sadakatin dünya sevgilerini gönülden çıkarmak olduğunu ifade etmektedir. Çünkü dünya sevgisiyle Allah aşkı bir yerde bulunmaz.

Hîç mükedder olmaz anlar bu cihân tahrîbine

Nesnesi yok meyli ancak sıdk ile sultânadır (G. 78, 61)

²⁶⁹ Cebecioğlu, age, s. 566-567.

²⁷⁰ Gazâlî, age, C.8, s. 297-307.

²⁷¹ Kuşeyrî, age, s. 292.

Allah'ın dostlarına korku yoktur, onlar cihanın değişimlerine de bakmazlar, bu değişimlerden etkilenmezler çünkü onların Allah'a bağlılığı sıdk üzeredir. Bu bağlılık onları tahribattan emin kılar.

Sıdk ile sâdik olana derdine lâıyk olana

Aşk ile âşık olana gam-ı firâk n'eyler n'eyler (G. 102, 75)

Ancak sevgilisi olanlar ayrılık acısını bilir. Sevgilisine sıdk ile bağlananlar, aşkına sadık olanlar, derdini hakkıyla çekenler ne ayrılık ne acı bilir.

3.3.1.9.İstikâmet

İstikâmetle olup tab'-ı selîm

Müstakîm ol müstakîm ol müstakîm (Müf. 264, 400)

İstikamet, düzgün ve doğru hareket etmek, bir şeyin tam hakkını vererek yapmak demektir. İstikamet, ancak Allah Rasülü Hz.Muhammed (sav) tarafından gerektiği gibi gerçekleştirilebilen bir makamdır. Tasavvufta kerametle birlikte kullanılır ancak kuldun beklenenin keramet değil istikamet olduğu belirtilir.²⁷²

İstikamet, her şeyin kendisiyle kemale erdiği ve tamam olduğu bir derecedir. Her çeşit hayrın oluşması ve düzenlenmesi, istikamet var olmasıyla mümkündür. Halinde müstakim olmayanın çalışması kaybolur, çabası boşa gider. Salık, sanatında müstakim olmazsa makamından yükselemez ve sülûku sağlam bir temel üstünde ortaya çıkmaz.²⁷³

Tarikata intisap etmek gaye değildir. Tarikat vasıtaadır. Dolayısıyla bu yolda yürüyüp menzil ve makama ulaşmak gerekir. Bu yürüyüşteki istikamet tarikattan çok daha önemlidir.²⁷⁴

²⁷² K. Yılmaz, age, s. 182.

²⁷³ Kuşeyrî, age, s. 285.

²⁷⁴ N. Kübra, age, s. 64.

Tasavvuf ehli, ittifak etmişlerdir ki “En büyük kerâmet istikamettir.” İstikâmet üzere olmayan bir sâlikin çırpınışı ise beyhudedir.²⁷⁵ *Divan*’da istikamet, ilk önce mürşid eteğini tutmakla başlatılır. Tasavvuf ehlinin cezbesinin dahi istikamet üzere olmaktan neşet ettiği, cezbe halinde dahi istikametine dikkat ettiği ifade edilir.

Hulûsî dâmen-i mürşidi tut her dem niyâz-hâh ol

Ana her vech ile teslîm ü tefvîz-i umûr eyle (G. 366, 249)

Hulûsî, mürşidin eteğini tut ve emrine itaat ederek ona dua et, mürşidine her açıdan teslim ol ve nefsinı ona emanet et.

Ey abd-i makbûl dönme sağ u sol

Budur doğru yol Hakk'ı zikr eyle (G. 390, 265)

Kul her ne kadar makbul bir kul olsa da şaşırabilir, yalpalayabilir. Sağa sola dönmemek, dosdoğru yürümek için de zikir dilden ve gönülden düşmemelidir.

Ey Hâdî râh-ı müstakîmine hidâyet et

Bir abd-i âciz Hulûsî senin râh-ı hüdâ Senin (G. 215, 151)

İstikamet için Allah’a dua etmek gerekir. Çünkü kul acizdir. Yolun sahibi de kulun sahibi de sensin. Kulunu doğru yola iletiver.

Değişmem zevkimi iki cihâna dostlar iki cihâna

Olalıdan fakîr ü fenâsı aşkın dostlar fenâsı aşkın (G. 219, 153)

²⁷⁵ Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul, 2014, s. 374.

Aşkın yolunda salık nice nimetlerle karşılaşır. Kimi nimetlere bakar yolu unuttur kimi nimeti görüp hem nimeti hem yolu unuttur. Aşk yolunda müstakim olmayanlar böyledir. Müstakim olanlar ise bu nimetleri hiçbir şeye değişmez.

3.3.1.10. Şefkat

Sakın nefesine uyup bir cân incitmeyesin

Hüsün ü edebi koyup bir cân incitmeyesin (G. 235, 161)

Şefkat; acıyarak, esirgeyerek sevme; koruma, acıma ve esirgeme duygusu ile karışık olan sevgi anlamlarına gelir.²⁷⁶

Halka gerek duyduğu şeyi vermek, onlara güçlerinin üstünde bir şey yüklememek, anlamayacakları tarzda hitap etmemek anlamları da tasavvuftaki anlamlarından bazılarıdır.²⁷⁷

Hâlik için mahlûka gösterilecek şefkat ve müsamaha müminleri kemale ve fazilete erdiren en kuvvetli bir müessirdir.²⁷⁸

Güneş gibi şefkatli yer gibi tevâzu'lu

Su gibi sehâvetli merhametle dolu ol (G. 260, 179)

Şefkatle bakıp da mihnet etme

Mihnetle bakıp da şefkat etme (M. 1, 312)

Bugün “Nasihat” ismiyle meşhur olan Hulûsî Efendi'nin şiirinde şefkat, güneşe benzetilmiştir. Güneş, nasıl ki ayırım yapmadan her şeye aydınlık ve sıcaklık veriyorsa şefkat de aynı biçimde herkese gösterilmelidir. Acımak şeklinde de olmamalıdır. Önemli olan bir tane canı bile incitmemektir.

²⁷⁶ Devellioğlu, age, s. 983; Ayverdi, age, s. 1160.

²⁷⁷ Cebecioğlu, age, s. 600.

²⁷⁸ Topbaş, age, s. 284.

El ile döğseler de dil ile söğseler de

Bin kez incitseler de bir cân incitmeyesin (G. 235, 161)

Yunus Emre'nin “dövene elsiz, sövene dilsiz gerek” mısramın Hulûsî Efendi tarafından tekrar edilmesi gibidir bu şiir. O da aynı Hakk yolcusu olan Yunus gibi “yaratılanı hoş gör Yaratana'dan ötürü” demektir. Hulûsî Efendi bunu “Bir can incitmeyesin” şeklinde terennüm eder.

3.3.2. Seyr ü Sülûk

Hakka'l-yakînle Hakk yüzün seyr eyleyip cân sırr ile

Seyr eyleyen göz seyr olan yüz ile seyrân olmuşum (G. 266, 184)

Seyr ü sülûk, Hz. Peygamber'e vâris olmuş gerçek mürebbîlerin elinde nefsin terbiye, kalbin tasfiye edildiği manevî bir mekteptir. Bu manevî terbiye mektebine dahil olup insan-ı kâmil olma yolunda mesafeler kat etmeye seyr ü sülûk denir.²⁷⁹

Seyr ü sülûk, kelime anlamı olarak gitmek ve girmektir. Tasavvufta, bir şeyhin nezaretinde Allah'a vuslat için çıkılan manevi yolculuktur. Bu yolculuğun dört mertebesi vardır:

1. Seyr ila'llah: Bu mertebede salık, zikrederek Allah'a yükselme yoluyla hareket eder. Bunun sonu, velayet-i suğra olup buna fena fi'llah denir.
2. Seyr fi'llah: Bu mertebede salık, Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf, isimleriyle mütehakkık olur, ahlakullah ile ahlaklanır, ufuk-ı âlâya ulaşır, bütün bedenî özelliklerinden kurtulur. Bunun sonunda perdeler kalkarak salike ilm-i ledünnînin keşf olunduğu kaydedilir.
3. Seyr ma'allah: Bu mertebede ikilik kalkar, buna makam-ı “kabe kavseyni ev edna” adı verilmiştir. Bunun sonu velayettir.

²⁷⁹ Topbaş, age, s. 108.

4. Seyr ani'llah: Bu meretebeye temkinden sonra telvin denir. Bu seyr vahdetten kesrete doğrudur. Bundan gaye Hakk'tan halka terbiye ve irşad için dönüşür. Bu durumdaki kişi vahdette kesreti, kesrette vahdeti görür.²⁸⁰

Seyr ü sülûk, şeyhin irşadı, müridin intisabı, sohbet ve halvetle tekemmül eder. *Divan*'daki seyr ü sülûk kavramı da bu maddeler üzerinden açıklanacaktır.

3.3.2.1.Şeyh ve Mürşid

Kasdın bilmekse Hakk'ı gönlün bulmaksa zevki

Var mürşîd-i tarîk-i Yezdan'a ihtiyâcın (G. 221, 154)

Sözlükte “yaşlı kimse” manasına gelen şeyh kelimesi (çoğulu şüyûh, eşyâh, meşâyih) çeşitli İslâm devletleri ve toplumlarında saygınlık ifadesi olarak birçok anlamda kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de üç yerde tekil (Hûd 11/72; Yûsuf 12/78; Kasas 28/23), bir yerde çoğul (Mü'min 40/67) şekliyle geçmekte olup bunların hepsinde sözlük anlamındadır. Hadis kaynaklarında da aynı manada birçok yerde zikredilmektedir.²⁸¹ Velî, eren, er, mürşid, seyyid, pîr gibi kelimeler de benzer anlamlarda kullanılmaktadır.

Tasavvuf ıstılahında şeyh, ölüyü yıkayan bir gassal gibidir. Mürid de bu açıdan gassal önünde bir meyyite benzeyerek itiraz etmeksizin şeyhe uyar. Şeyh, velilik suyu ile müridin vücudundaki kirleri ve ona sonradan bulaşacak pislikleri temizler. Yine başka bir tanımla şeyh, hak bir yola sülûk eden, bu yoldaki zararlı, korkulu ve tehlikeli hususları tanıdıktan sonra vakt, menzil, hal, makamlar konusunda müridi bilgi sahibi yapmak suretiyle onu irşad eden, faydalı ve zararlı şeyleri ona gösteren kimsedir.²⁸² Şeyh aynı zamanda üç ilimde -ki bunlar şeriat, tarikat ve hakikat ilimleridir- yüksek dereceye ulaşmış kimse, ruh doktoru, müridin kalbine gelen hastalıkları tedavi edici anlamlarına gelir.²⁸³ Gerçek bir mürşid-i kâmilî sahip olduğu şu üç vasıfla tanımak mümkündür. İlk vasıf, Kitap ve sünnete tam bir ittibadır. Yani kâmil bir mürşidin hayatı ve amelleri Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i

²⁸⁰ Cebecioğlu, age, s. 564-565.

²⁸¹ Casim Avcı, “Şeyh”, *DİA*, İstanbul, 2010, C. 39, s. 49.

²⁸² N. Kübra, age, s. 54, s. 87.

²⁸³ Kâşânî, age, s. 319.

Seniyye ahlakının yaşanmasından ibarettir. İkinci vasıf, mürşidin söz ve halleriyle Allah'ı hatırlatmasıdır. Üçüncü vasıf, mürşidin manevî tayinidir. Bu vazife silsilesi Hz. Muhammed'e ulaşan bir mürşidin tensib ve tayiniyle olur.²⁸⁴

Divan'da mürşid veya şeyhin önemine müteaddit defa değinilir. Bir mürşide bağlanmadan Hakk'a erişmenin mümkün olmadığı vurgulanır. Bunun yanında Hulûsî Efendi birçok şiirinde mürşidi İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi'den bahseder. Mürşidin Hz. Peygamber'in bu zamandaki bir varisi olduğuna vurgu yapılır.

Mürşid elin tutmayan

İkrarlığa yetmeyen

Varını terk etmeyen

Dervîş olası değil (R. 89, 354)

Makbûl-i dergâh-ı Hakk olmağa istersen rızâ

Bir mürşid-i kâmilin elindeki asâyı tut (G.28, 24)

İfade edildiği üzere mürşid bulmadan yola çıkılmaz. Mürşidi bulmadan, tam manasıyla mürşide bağlanmadan, dünyalıklardan vazgeçmeden kişi, dervîş olamaz. Bir mürşid-i kâmilin esasını tutan Hakk dergâhının makbul bir kulu olur.

Cân ver de Hulûsî var yürü şeyhini hak bil

Kim bilmedi hak pîrini Hak'dan hazer etmez (G. 137, 97)

Reh-i aşkıdayız gerçi anın âvâre bir sâlik

Cenâb-ı Pîr-i rûşen-dil Karîbu'llâh'ımız vardır (G. 121, 86)

²⁸⁴ Topbaş, age, s. 242-244.

Medîne şehrinin hâk ü toprağı

Ravza-i Habîb'in gül ü yaprağı

Hakikat şehrinde kurmuş otağı

Seyyidim sultânım Karîbu'llâh'ım

Mürşidim mu'înim refi'u'llâhım (R. 171, 368)

Mezkûr beyitler gibi birçok beyitte mürşide övgü vardır. 407 numaralı gazel mürşid için yazılmış on beş beyitlik bir medhiyedir, denilebilir.

Divan'da İhramcızâde'nin hakiki bir mürşid olduğu dile getirilir, bunda şüphe yoktur. Zaten şeyhini hak bilmeyen kişi Allah'tan da çekinmez. Mürşidine intisab eden salik avare bir şekilde yoluna devam eder ama mürşidinin aydınlık gönlü onu muhafaza eder. Mürşid, Medine toprağını bulunduğu yere getirmiştir, peygamberden izler taşımaktadır.

Karîbu'llâh-ı Hakkî'ye karîb ol

O gül-ruhsâra zerrât andelîb ol (M. 18, 324)

İşimiz cümle cürm ü hatâdır

Senden isteğim afv ü atâdır

İsm-i şerîfin Hakkî Baba'dır

Gel efendim gel kalma orada

Üftâdelerin ağlar burada (G. 380, 258)

Mürşid ile müridin irtibatı, gül ile bülbülün muhabbeti gibidir. Mürid, o güle hakkıyla bülbüllük etmekle yükümlüdür; böylece mürşide yakınlaşır. Mürşidden ayrı kalmaksa müridleri ağlatır, hüzne boğar.

Nice kuttâ'-ı tarîk mürşidlik eyler iddiâ

Müddeîler çoğalıp hep resm ü âdetler gelir

Hükm-i Kur'ân'a uyup sünnete kılmaz ittibâ

Kendi butlânından uydurma dalâletler gelir (G. 126, 89)

Mürşid-i kâmillerin bulunduğu yerde hiçbir vasfı olmadan mürşitlik iddia edenler de bulunur. Bu sahte mürşidlere karşı da Osman Hulûsî Efendi uyarılarda bulunmuş, yalancı mürşidleri eleştirmiştir.

3.3.2.2.Mürid

Mürid, lügatte, irade eden, irade sahibi demektir. Salık, derviş, fakîr, hâdim gibi kelimeler de mürid yerine kullanılmıştır. Tasavvuf ıstılahında ise iradesini Hakk'ın ve şeyhinin iradesine teslim etmiş kimse anlamına gelir.²⁸⁵ Mürid, nefsini dünyanın nimetlerinden alıkoyan, ibadetlerle ilgilendiği için lezzetlerden yüz çeviren kimsedir. İradeden soyutlanmış kişiye denir.²⁸⁶

Sen mürîdim deme kim istemiş murâd anın

Sen zâkirim deme kim zıkr eden o yâd anın

Gamı şâdı bir dem et gam anındır şâd anın

Sen yâr olmasan dahi yârdır sana sevdiğin (G. 216, 151)

²⁸⁵ K. Yılmaz, age, s. 185.

²⁸⁶ Kâşânî, age, s. 499.

Taleb oldur ki anda tâlib olmaz

Mürîd ol kim murâda râgıb olmaz (G. 144, 101)

Hakikatte mürid, muraddır; murad da müriddir. Önce Allah kulunu irade ettiği için sonra kul Allah'ı irade etmiştir. Cenab-ı Allah irade ettiği müridin kalbini halktan çevirerek kendine yöneltir.²⁸⁷ Beyitlerde, müridliğin istemekle değil; istenilmekle olduğunu ifade edilmiştir. Zikredenin de aslında mutlak anlamda Allah olduğu söylenmektedir.

Nâm u nişânımız yok dervîşe şân gerekmez

Yokluk yolcularına başka nişân gerekmez (G. 166, 112)

Müridin tek bir iftihar vesilesi vardır, o da mürid olmaktır. Çünkü mürid olmak, yok olmak, fena bulmak, masivâdan sıyrılmaktır.

Soyun varından dervîş ol dervîş

Sıyrılmâlırından dervîş ol dervîş

Aşka yan tutuş deme düz yokuş

Yâra var kavuş dervîş ol dervîş

Terk-i kâl eyle kesb-i hâl eyle

Yağ u bal eyle dervîş ol dervîş

²⁸⁷ Kelâbâzî, age, s. 200.

Dinle ey hödük çıkmadan zödük

Çalmadan düdük derviş ol derviş

Ey hâcî fıfıf bu nice gidiş

Hamsın hamsın piş derviş ol derviş

Hulûsî özüm sanadır sözüm

Ey iki gözüm derviş ol derviş

Ey Hulûsî gel eyleme cedel

Gelmeden ecel derviş ol derviş (G. 179, 123)

Derviş olmanın şartları şiir boyunca ifade edilmiştir: öncelikle varlıktan sıyrılmak, hiç olmak gerekir. Kınayanın kınamasından da korkmamak lazımdır ki derviş olasın. Aşk ateşleri etrafını sardığında sakın isyan etme, yârine ancak bu şekilde kavuşabilirsin ve derviş olursun. Boş konuşmayı, boş sözleri bırakarak halini iyileştir, yağ ve bal gibi iki mübarek ve tatlı nimet gibi ol ki derviş olasın. Ey anlayışsız, vakit geçmeden, sûra üfürülmeden önce derviş ol. Ey riyakâr kişi, gidişin gidiş değil; bu senin hamlığını gösterir. Bir an evvel derviş ol ki piş. Hulûsî, yine kendine söylüyor, canın tatlıdır, derviş ol. Sen yine nefsinle cedelleşiyorsun ama ecel hemen yanı başında. Hakikati gör de bir an önce derviş ol.

Tarîkat bâbına basmadan ayak

Dervîş oldum sanır görür avanak

İhlâs-ı amelden teslîmden yayak

Dervîş oldum sanır görür avanak (R. 165, 367)

Dervîşlik mezkûr şiirde de ifade edildiği gibi meşakkatlidir. Herkes bu meşakkat imtihanını geçemez. Fakat ruhunda eğrilik bulunan kimileri kendini dervîş sanır. Şair, dervîş olmadan dervîş olduğunu sananlara da uyarıda bulunmaktadır.

3.3.2.3.İntisâb

Dâğladı dâğlandı gönül zülfüne bağlandı gönül

Ansızın avlandı gönül buldu beni bir nazarı (G. 449, 298)

İntisab; bey'at, bağlanmak, satmak, satış muamelesi gibi lügat anlamları bulunan bir kelimedir. Mübayaa, ahit, inabe, el alma ve ikrar gibi terimler de bu anlamda kullanılır. Tasavvufta talib denilen mürid adayının şeyhe ve onun vereceği emirlere bağlı kalacağına söz vermesi demektir. Bey'atin kökeninde Allah Rasulü'ne (sav) İslam'a girmek isteyen kişilerin, cihat ve hicret gibi önemli faaliyetlere katılacak sahabelerden aldığı söz vardır. Hudeybiye'de Hz. Peygamber'e bey'at eden sahabeler Kur'an'da övülmekte ve Fetih Suresi 10. Ayette “onların Allah Rasulü'ne olan bey'atleri Allah'a yapılmış bey'attir.” buyurulmaktadır.²⁸⁸

Tasavvuf ıstılahında intisab, kulun fiilerini Allah Teala'yı hesap ederek yapmasıdır. İntisab, kulun amellerine rağbet, korku, ulvi bir mertebeye ulaşmak; Hakk'ın mertebelerine veya ehline özgü hoşnut bir hale ermek gibi dünyevi veya uhrevi haz katılmaz. Sadece Allah rızası için bilir ve amel eder.²⁸⁹

Şeyh ve mürşid bahsinde geçen tavır, intisâb bahsinde de benzerdir. *Divan*'da intisâb edilecek kişinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte intisâbda samimi olunmalı, fedakârlıktan kaçınmamalıdır.

²⁸⁸ K. Yılmaz, age, s. 186.

²⁸⁹ Kâşânî, age, s. 42.

Her biri bir emre mahkûm hükm eden bir şâhı var

Sen kimin emrine bağılsın bu sultânın nedir (G. 77, 61)

Âlemdeki bütün varlığın emir aldığı bir yaratıcı vardır. Hikmet-i ilahi her bölüğe de bir reis tayin etmiştir. İnsanların reisleri de peygamberlerdir. Peygamberlerden sonra insanlara ancak onlar gibi takvâ sahibi olanlar reislik edebilir. Bu dünyada dervişin bağılandığı reis, yani mürşid kimdir? Bu sorunun cevabını vermek lazımdır.

Bir pâk-nazara bağla gönül pâyına hâk ol

Her mes'elenin müşkilinin halli bu müşkilden içindir (G. 85, 66)

Âlemdeki meseleleri halletmek için de bir reise, mürşide sormak ve ona bağlanmak gerekir. Onun tertemiz bakışına ve gönle dokunmasına verilecek en güzel karşılık yolunda toprak olmaktır.

Saadettir o yârin uğruna canı nisâr etmek

Kabahattir ana can vermeyip de i'tizâr etmek (G. 197, 139)

Mürşidin yoluna toprak olmak ve ona olan bağlılığı göstermek için candan geçebilmek en büyük saadettir. İntisâb etmiş haldeyken şikâyet etmek, büyük kabahattir.

3.3.2.4.Sohbet

Sorma zâhidlere bilmez "len terânî" sırrını

Tûr-ı Eymen'de nihân sohbetimiz yâr ilemdir (G. 118, 84)

Sohbet, kelime anlamı olarak görüşüp konuşmak, arkadaşlık, İki veya daha çok kimse arasında karşılıklı olarak dostça, arkadaşça yapılan konuşma, hasbihal,

muhasebe demektir.²⁹⁰ Hz. Muhammed'in (sav) arkadaşları anlamına gelen sahabe kelimesi de sohbetten türemiştir.

Tasavvufun hizmetle birlikte ikinci temeli sohbettir. Sohbet, saliki maneviyat yüceliklerine ulaştıran vasıtaadır. Sohbette müridin kabiliyeti müride inikâs eder. Hoca Bahaeddin Nakşibend hazretlerinin, yolumuz sohbetledir sözü Nakşî yolunun ana düsturunu oluşturur.²⁹¹

Sohbet üç kısımdır. Biri senden üstün olanla sohbettir, bu hakikatte hizmettir. Biri de senden aşağıda olanla sohbettir, bu kendisine tabi olunanın tabi olana şefkat ve rahmetle tabi olanın da kendisine tabi olunana vefa ve hürmetle davranması gerekir. Biri de eşit ve emsal olanla sohbettir, bu işar ve fütüvvet esası üzerine kurulur. Şu halde derrece bakımından kendisinin üstünde olan şeyhle sohbet edenin edebi itiraz etmeyi terk etmek, ondan zahir olan şeyleri güzelliğe yormak, hallerini iman ve tasdik ile kabul etmektir.²⁹²

Nakşî gelenekte sohbet, şeyh veya yetkili müridin mensuplarına tarikatın adab, usul ve ibadetlerini, tasavvufi görüşlerini anlatmaları şeklinde uygulanır. Osman Hulûsî Efendi'nin mensup olduğu Darende kolunda ise müridler, sohbet toplantılarında Hulûsî Efendi'nin ilahi ve kasidelerini okuyup dinlemektedir.²⁹³

Sohbetlerin nasıl bir his ve huşu içinde geçtiğini birinci ağızdan, Hulûsî Efendi'nin eşi Hacı Naciye Ateş tarafından ifade edilen şu kısmı önemlidir: “Gece sabahlara kadar ihvânın evlerinde sohbet olur, semâver yanar; ateş üzerinde porselen demlik içerisinde çay hazırlanır; varsa şeker, yoksa dut kurusu veya kara üzüm kurusu ile çay içer ilahi okurlardı.”²⁹⁴

Âsârına dil bağlamadan etmedi zâhir

Ol dürr-i yetîmin demini der yem-i sohbet

²⁹⁰ Devellioğlu, age, s. 960; Ayverdi, age, s. 1119.

²⁹¹ Cebecioğlu, age, s. 577.

²⁹² Kuşeyrî, age, s. 398-399.

²⁹³ Hakkı Kardeş, “Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi'nin Tasavvufî Görüşleri ve Halidî Cemaati”, *YLT*, Erciyes Üniv. SBE, Kayseri, 1998, s. 169.

²⁹⁴ Aktaran: Zeynep Şenda Ateş, “Osman Hulûsî Ateş ve Seyr ü Sülûk Metodu”, *YLT*, Cumhuriyet Üniv. SBE, Sivas, 2007, s. 139.

Her varı fedâ eylemeden kılmadı bâhir

Feyz-i nazarın tâlibine her dem-i sohbet

Her bir edebin mektebidir gir taleb eyle

Ger âkıl isen âdem eder âdemi sohbet

Ashâb-ı Nebî işlediler bu işi akdem

Bilsen ne şerefdir şeref-i akdem-i sohbet

Ma'nâda ne var cânı fedâ etme denir mi

Bir demdeki cân bahş ede câm-ı Cem-i sohbet

Mâliş-geh-i esrârına tut gûş-ı yakîni

Bin türlü ayıktan yeğ olur sersem-i sohbet

Peymânesi Kevser yeridir ravza-i Cennet

Ol niyyet ile girsen olup mahrem-i sohbet

Bîgânelik etme oturup bezm-i safâda

Allâh'dan utan sen de olup hem-dem-i sohbet

Bir dem ne olur gayrıyla terk et de ana uy

Cân mülk-i Süleymân'a ola hâtem-i sohbet

Bir yokluk ile girsen erer varlığı Hakk'ın

Her şey yok olup zâhir olur a'zam-ı sohbet

Cân zevkine yet nefsi bırak tâlib-i Hakk ol

Her derdine dermânın ola merhem-i sohbet

Yâ Rabb n'ola Hulûsî-i bî-çâre vü âvâre zelîli

Hâk-i der-i dergâhın ede ekrem-i sohbet (G. 30, 25)

Divan'da sohbetle ilgili başka bölümler de olmakla beraber yukarıdaki gazel sohbetin özelliklerini ihtiva ettiği için incelenecektir.

Sohbetin zahir olma şartı öncelikle Hz. Peygamber'e (sav) bağlanmasıdır. Onun adı anılmadan sohbet başlamaz. Sohbeti iştirak edecekler nefislerini bir kenara bırakmadan feyiz alamaz. Her güzel huyun başlangıcı sohbettir, mürid sohbeti talep etmelidir. Bu sayede gerçek manada bir insan olur. Sahabeler Hz. Peygamber (sav) ile sohbet edip sahabe olmuşlardır; eğer bilersen o büyük şerefe sen de nail olursun. Manayı ehemmiyetsiz görüp küçümseyen, can feda etmeyi bilmeyenler sohbetteki aşk şarabının kadehinden bir yudum tatmamıştır ki ne bilsin. Sırların yüz sürülecek manalarına kulağını iyice ver ki bu sırların sarhoşu sırlardan habersiz olup da ayak gezenlerden daha yücedir. Sohbetin bereket ve feyzi cennetten, cennet nimetlerinden gelir, temiz bir niyetle sohbeti girip katılırsan sen de bu nimetlere muhatap olursun. Herkes oturmuş sohbet zevkini tadıp dururken sen yabancı kalma, Allah'tan utan da

sen de sohbele iştirak et. Başka şeyleri başka kimseleri bir kenara bırak da canın Süleyman'ın devletinden bir işaret taşı. Sohbele girerken varlığından sıyrıl ki Hakk'ın varlığını daha iyi idrak edebilesin, bu idrakte göreceksin ki her şey yok olur da sohbetin ulusu yok olmaz. Nefsi bırak da ruha bak, Hakk'ı talep et; nefisten gelen her derdin ilacı sohbettedir. Allah'ım ne olur bu garip Hulûsî'ye, şu iştirak ettiği sohbetler hatırına kerem eyle.

3.3.2.5.Halvet

Her cîfeye gönül indirme ankâ-yı murg-i vahdet ol

Bu bezm-gâh-ı kesretde yârı bul ehl-i halvet ol (Müf. 218, 395)

Halvet, kelimesi farklı anlamlarda kullanılan bir kelimedir. Hamamların en sıcak yerine, karı kocanın baş başa kalmasına halvet denir. Bununla birlikte asıl kullanımı tasavvuf ıstılahındaki kullanımıdır.

Halvet, günahattan korunmak ve daha iyi ibadet etmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek anlamında bir tasavvuf terimidir. Zâhid ve mutasavvıfların en belirgin özelliklerinden biri yalnız yaşamayı tercih etmeleri ve Hakk'la olmak için halktan ayrı kalmaya önem vermeleridir. Başlangıçta, toplum hayatını terk edip evinin bir köşesinde inzivaya çekilen veya ıssız yerlerde yaşamayı tercih eden zâhidler daha sonraki dönemlerde de bu âdetlerini sürdürmüşler, bazı mutasavvıflar ve tarikat mensupları bu yolda onları takip ederek halveti tasavvufî hayatın bir unsuru haline getirmişlerdir. Mutasavvıflar, halvetin dinî hayat açısından önemini göstermek için Hz. Peygamber'in halvetten ve yalnızlıktan hoşlandığını, zaman zaman Mekke yakınındaki Hira mağarasına çekilip burada inzivâ hayatı yaşadığını ve itikâfa girdiğini ifade ederler.²⁹⁵

Halvet, tasavvufta zihinsel konsantrasyonu ve bazı özel zikirlerle riyazetleri gerçekleştirmek üzere şeyhin müridini dış dünyadan soyutlanmış bir yere belirli bir

²⁹⁵ Süleyman Uludağ, "Halvet", *DİA*, İstanbul, 1997, C. 15, s. 386-387.

süre için koyması, Allah ile gizlice konuşmak, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemektir. Bütün tarikatlarda bulunur.²⁹⁶

Halvet, güneş şuasının ve gün ışığının girmediği karanlık bir yerde çeşitli meşgalelerden uzak kalıp ibadet etmektir. Halvete giren kimse duyu organlarını kapatır, onları faaliyetten alıkor. Bu, kalbin açılması için şarttır.²⁹⁷ *Divan*'da bahsedilen halvet hali daha çok fena makamını ifade eder. Halvet, yok olmanın, fena bulmanın kapısı olarak görülmüştür.

Kûşe-i vahdetimiz halvetimiz yâr iledir

Sarmışız sînemize vuslatımız yâr iledir (G. 118, 84)

Yâr ile yekpare olmuş, yani sevgilide yar olmuş salık, onun birliğinde kendini kaybetmiştir. Gönül, bir vuslat makamı olarak yâriyle buluşmuştur.

Bu aşk mey-hânesinde bir nefes durmak hayırlıdır

Nice yıl hâne-i halvetde zühd ile oturmakdan

Ferâgat hâsıl olmazsa gönülde eylesen tâat

Dönüp yüz tâat için Ka'be-i Ulyâ'ya durmakdan (R. 112, 358)

Halvete girilen yer, sufi ve rind bir şair için meyhane olur. Meyhane mazmunu ile hem insanların küçük gördükleri şeylerde büyük hikmetler bulunabileceği hem de sufinin âleminin başka bir âlem olduğu, o âlemdeki manaların başka manalar olduğunu ifade etmek gerekir. Halvete girilen yer, aşk meyhanesi olursa yıllarca hikmetsiz ve aşksız yapılan ibadete yeğdir.

²⁹⁶ Cebecioğlu, age, s. 249.

²⁹⁷ N. Kübra, age, s. 76.

Halvet deme şol halvete

Olmuş izâfet kesrete

Vahdet deme şol vahdete

Hep sen ben olmuş ol n'idem (G. 285, 196)

Halvette, dünyadan yani kesretten sakınmak vardır. Dünyanın dahil olduğu halvet, halvet değildir.

3.3.3. Kalb

Ey mecma'-ı kâinât olan gönül

Ey bir vücûd-ı bî-misâle âyîne-i sıfât olan gönül (Müf. 224, 396)

Kalb, sözlüklerde bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek; gönül, yürek, her şeyin ortası, can alıcı noktası; iman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların, anlayış, duyuş, sezış yeteneklerinin kaynağı olduğu kabul edilen, insanın manevi varlığının merkezi anlamlarına gelmektedir.²⁹⁸

Tasavvufî olarak kalp; insanın mahiyeti, madde ile mananın birleştiği yer, akıl, ruh, Allah'ın (cc) tecelli ettiği mahal, ilahi latife gibi çok çeşitli anlamları ifade eder.²⁹⁹

Aslî cevheri itibariyle kalp bu âlemde nazargâh-ı ilahîdir. Yani Cenab-ı Hakk'ın nazarlarının tecelli makamı olmak gibi yüce bir şerefe mazhardır. Kalp, manevî yönü itibariyle bir hak ve hakikat pusulasıdır. Bu vazife ona Cenab-ı Hakk'ın tayiniyle yüklenmiştir.³⁰⁰

Kalb, gönül, *Divan*'da en çok kullanılan kelimelerdendir. *Divan*'ın ilk şiirinin ilk kelimesi “gönül”dür. Gazeller bölümünde “gönüldür” redifli iki gazel, “gönül”

²⁹⁸ Süleyman Uludağ, “Kalb”, *DİA*, İstanbul, 2001, C. 24, s. 229-232; Devellioğlu, age, s. 483; Ayverdi, age, s. 612.

²⁹⁹ Cebecioğlu, age, s. 341.

³⁰⁰ Topbaş, age, s. 34, s. 149.

redifli iki gazel, “gönülleri” redifli bir gazel; kıtalar bölümünde “gönül” redifli iki gazel; rübailer bölümünde “gönül” redifli bir rübai; müfredler bölümünde “gönül” redifli bir müfred bulunmaktadır.

Hudâ'nın mahrem-i râzı gönüldür

Makâm-ı kuds şehbâzı gönüldür

Gönül kim lâ-mekânî bir mekândır

Mekânsız dâr dervâz-ı gönüldür

Muhakkak bildin ise n'idüğünü

Bilirsin şâh-ı şehnâzî gönüldür

Demişlerdir gönüldür Ka'betu'llâh

Nazargâh-ı Hudâ şâzı gönüldür

Çıkardıkda kamuyu ara yerden

Safâ vü Merve Hicâz'ı gönüldür

Kafesde zâr eden cân bülbülünün

Mekân-ı zâr u âvâzı gönüldür

Taayyünsüz cemâl-i yârı seyre

Hemîşe dîde enbâzı gönüldür

Bilirse kadrini kadrince her şey

Makâm-ı kurb ser-efrâzı gönüldür

O "küntü kenz"-i esrâr-ı hafînin

Hulûsî sırr-ı demsâzı gönüldür (G. 87, 67)

Gönlün mahiyetini ifade eden bu şiirde *Divan*'daki gönül, kalb unsurlarını ele alış biçimi bulunmaktadır. Hulûsî Efendi için;

Gönül, Allah'ın mahrem sırlarının bulunduğu yer ve kutsiyet makamının incisidir. Gönül, mekânı bulunmayan bir mekândır ve bu mekânsız yere girişin kapısıdır. Gönül, tam bilinirse eğer şahın makamıdır. Gönül, herkesin dediği gibi Allah'ın evidir ve nazargâh-ı ilahinin müstesna yeridir. Gönül, masiva aradan çıktığında mübarek bir beldedir. Gönül, kafeste inleyen bülbülün avazının çıktığı yerdir. Gönül, taayyün makamında mutlak güzelliği seyreyleyen gözlerin ortağıdır. Gönül, her şey hakkıyla bilinirse insanı Allah'a yakınlaştırır. Gönül, gizli hazine olan Allah'ın sırlarının mahrem dostudur.

Gâh Tanrı'nın hâs kulusun

Gâh mâsivâlar dolusun

Gâh uslusun gâh delisin

Bilmemki sen nesin gönül (G. 262, 180)

Gönlün hallerinin sürekli değiştiğini ifade eden şair, tecahül-i arif sanatıyla gönlün hakikatinin tam olarak idrak edilememesinden yakınmaktadır. Gönül bazen mûtî bazen asi, bazen uslu bazen delidir.

Hulûsî'sin yok özün

Duyana gevher sözün

Alnın açık ak yüzün

Gönül gönül ayık ol (G. 252,175)

Şiirin son mısraı rediftir. Şiir boyunca gönle uyanık olmak tavsiye edilir. Gönlün gaflete düşmesi aşığa eziyettir. Gönlü agâh olan şair, özünden sıyrılmıştır. Sözleri, anlayanlar için kıymetlidir. Alnı açık ve yüzü aktır, gönlü ayıktır.

Eyyûb-ı pür-derddir gönül

Yakûb-ı fırkatdır gönül

Yûsuf-ı hasretedir gönül

Ey yâr-ı gâr gelmez misin (G. 207, 146)

Gönül, peygamberlere teşbih edilmiştir. Eyyûb peygamber gibi dert dolan, Yakub peygamber gibi ayrılık acısı çeken, Yusuf peygamber gibi hasrete düşen gönül yârinin gelmesini beklemektedir.

Ey gönül dil-dâr ile olmak saâdetdir sana

Ne saâdetdir gönül dil-dâr ile olmak sana

.....

Bu saâdetden leîm isen ferâgatdır sana (R. 11, 341)

Gönlün saadeti, gönlün sahibiyle olmaktır. Bu saadetin anlatmaya hacet yoktur. Gönlün sahibinden ayrılırsan, gönlün sahibinin makamını alçaltırsan saadetinden de vazgeçmiş olursun.

3.3.3.1.Aşk

Gönül sen "küntü kenz" in mahzenisin sırr-ı vahdetde

Derûn-ı lâ-mekânın lâne-i ankâ-yı aşkdır hep (G. 27, 22)

Aşk, sözlüklerde, sevgi; bir kimse veya bir şeye karşı duyulan çok kuvvetli sevgi ve bağlılık, aşırı muhabbet; şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması” anlamına gelir. Lugat kitaplarında aşk kelimesinin sözlük anlamının, aynı kökten olup “sarmaşık” anlamına gelen aşeka ile yakından ilgili olduğu belirtilir.³⁰¹

Tasavvufta ise aşk, Allah’a vasıl olmanın tek yoludur. Bu açıdan tasavvuftaki aşk, ilahî veya hakiki aşk olarak tesmiye edilir. Bazı sufiler aşkı şiddetine göre şu şekilde sıralar: İrade, muhabbet, heva, sakabe, tebettül, alaka, vülûğ, kelef, şağaf, aşk, ülfet, garame, hullet, teyemmüm, valeh, tedellüh, vela’.³⁰²

Aşkın esrarı, "aşk" sözcüğünün harflerinde gizlidir. "Ayn" ve "şın" harfleri aşktır, "kaf" harfî ise kalbe işarettir. Gönül aşık değilse sallantıdadır. Aşık olunca aşinalık kazanır. Aşk, göz ve görme ile başlar. "Ayn" harfî başlangıçta "aşk"ın harflerine samimiyetle yaklaşır. Derken aşık, şevkle dolu şarabı içer. Bu durum "şın" harfî ile ünsiyet sağlar. Bunu takiben aşık kendinden geçer ve maşukta dirilir. "Kaf" harfî ise aşkın maşukla var olduğunu gösterir. Dahası, bu harflerin çeşitli terkiplerinde pek çok sırlar vardır.³⁰³

Aşk, *Divan*’ın neredeyse iki kelimedede bir tekrar eden mefhumudur. Sadece gazeller bölümünde “aşk” redifli üç gazel, “aşkın” redifli üç gazel, “aşkından” redifli

³⁰¹ Devellioğlu, age, s. 47; Ayverdi, age, s. 79; Süleyman Uludağ, “Aşk”, *DİA*, İstanbul, 1991, C.4, s. 11-17.

³⁰² Cebecioğlu, age, s. 65.

³⁰³ Erginli, age, s. 130.

bir gazel, “aşk eyle” redifli bir gazel, “aşka düşdü” redifli bir gazel bulunmaktadır. Bununla birlikte gazelerde “aşık”, “aşıkına” ve “aşıkların gönülleri” redifli birer gazel; “aşık” ve “aşıkın” redifli birer rübai ve “aşıkın” redifli bir müfred bulunmaktadır.

Akıl bir müddeîdir kim erişmez aşka idrâki

Velî aşksız olan âkilleri bu kâra koymazlar (G. 104, 76)

Osman Hulûsî Efendi'nin aşka ve akli bakışını ifade eden bu şiir önemlidir. Akıl, aşkın yanında bulunamaz, mertebe itibariyle onun aşağısındadır. Akla güvenip aşkı küçümseyen kişileri o idrak makamına koymazlar.

Aşkdır pâdişâh iken gedâ gedâ iken şâh eder

Aşkdır nesi varsa âşıkın târumâr eder

Aşkdır ferah veren cümle gumûmdan kalbe

Aşkdır âşıkı cümle derde giriftâr eder

Aşkdır şem' oduna yandıran pervâneyi

Aşkdır gül için bülbül bunca zâr zâr eder

Aşkdır Mecnûn'a kûh u sahrâyı gezdiren

Aşkdır Leylâ'ya hüsnüne i'tibâr eder

Aşkdır Ferhâd'a tîşesin başa urduran

Aşkdır Şîrîn lebinden kevser nisâr eder

Aşkdır Vâmık'ı gark-ı eşk-i hûn eden

Aşkdır Azrâ'nın râzını halka âşikâr eder

Aşkdır deryâyâ salan nehr eyleyip katreyi

Aşkdır deryâyı cûşa getirip buhâr eder

Aşkdır cemâlde kemâl gösteren

Aşkdır her kemâl ile kâr u zâr eder

Aşkdır Hulûsî her ne ki var âlemde

Aşkdır bîgâne gönlünü mahrem-i visâl-i yâr eder

Sensin bu hüsn-i aşkdan murâd ey nigâr

Sensiz hüsn ü aşka kim i'tibâr eder (G. 92, 69-70)

Aşkın mufassal bir tabiri bu gazeldedir. Aşk, bazen padişahken kul bazen de kulken padişah eder; aşğın her şeyini dağıtır. Aşk, hem kalbe ferahlık verir hem de bütün dertlere insanı gark eder. Aşk, pervaneyi mum ateşinde yakar, bülbülü gül için inletir. Aşk, Mecnun'u çöl çöl gezdirir ve Leyla'yı sevilecek hale getirir. Aşk, Ferhat'a dağları deldirir, Kevser gibi suyu Şirin'in dudağından etrafa saçar. Aşk, Vamık'ın gözlerinden kanlar akıtır, Azra'nın sırlarını âleme dağıtır. Aşk, bir damlayı

nehir yapıp denize salar, oradan da onu buhar eder. Aşk, güzellikte olgunluk gösterir, olgunluğu da olduğu gibi bırakmaz. Aşk, âlemde ne varsa onun adıdır, Hulûsî'nin yabancı gönlünü mahrem sırlara kavuşturur. Bütün bu aşktan kasıt sensin ey Sevgili, sen yoksan aşk niye olsun ki...

Aşk, halden hale geçişin sebebi olarak *Divan*'da çokça işlenmiştir. Aşk, bir bıçak gibi hakikati ikiye bölüp zıtlıkları da meydana çıkarır. Salık, zıtlıklar arasında fena bulana kadar seyrine devam eder. Bazen sevindirir bazen üzer ama asla aşksız olmaz.

Yüz açdı görüp terk-i hayâl eyledi âşık

Hayretle temâşâ-yı cemâl eyledi âşık

Yok oldu da ikmâl-i kemâl eyledi âşık

Her nazra-i ma'nâsına bin türlü avâlim (R. 62, 350)

3.3.3.2.Cezbe

Kim ki nûrunu bî-cihet seyr eyledi hayrân olup

Koydu salât u savmını hacc u zekâtı unuttu (G. 432, 290)

Cezbe, kelime anlamı olarak kendine çekmek, ruhun hayret ve sevince kapılarak sanki cesetten hariç bulunuyormuş gibi olması, heyecana geçmesi şeklinde de tanımlanmıştır.³⁰⁴

Kulu, Hakk'a yaklaştıran ilahi inayete de cezbe denir.³⁰⁵ Sufiler cezbeyi şu şekilde tanımlamaktadır: Kulun beşerî özelliklerden çekilip ilahi özellikleri kazanarak vahdet tecellilerini müşahade etmesidir. Diğer tanımlarda da cezbe, riyazet

³⁰⁴ Devellioğlu, age, s. 139.

³⁰⁵ Kâşânî, age, s. 185.

ve ibadete devamla hislerin yok olması ve Hakk'a ulaşmadır. Cezbe noktasında salıklar iki durumdadır:

1. Salik-i meczub: Derviş önce cezbe tutulur meczub olur, ardından da bir mürşide kavuşur; cezbeyle bağlandığı yolu, yolun hükümlerini ve şartlarını öğrenir.
2. Meczub-ı salik: Çoğunlukla dervişler önce bir şeyhe bağlanır, yetişir, muhabbetullahı ulaşılarak sonunda meczub olur, yani cezbe mazhar olur.³⁰⁶

Hulûsî cezbe-i aşk ile yazdın sen bu güftârı

Şu dem kim bilmez idin nice elfâz nice imlâdır (G. 73, 58)

Divan'da cezbe hali bir tezahür hali olarak ifade edilmiştir. Aşk ise bu tezahürün sebebidir. Bunca söz aşkın cezbisiyle yazılmıştır, daha öncesinde ne kelime ne de imla bilinmektedir.

3.3.3.3.Huzur

Dîdende ayân huzûr-ı Hak-bîn

Sînende nihân sürûr-ı Hak-bîn (Müf. 7, 318)

Huzur, hazır olmak, huzurda bulunmak, rahatlık; iç rahatlığı, halinden memnun olup gönlünde rahatlık duyma, kendini rahat ve memnun hissetme durumu: anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir.³⁰⁷

Salik, huzurdayken Hakk'tan gelen feyz ve tecellilerin çokluğu ve kuvveti sebebiyle çevresinden ve kendisinden habersiz hale gelir.³⁰⁸

Sufi, Hakk ile hazır olandır, çünkü O'nun huzurunda bulunur. Çünkü o halktan uzaklaşınca Hakk ile beraber olur. Bunun manası sanki huzurunda hazırmış

³⁰⁶ Cebecioğlu, age, s. 129.

³⁰⁷ Devellioğlu, age, s. 387; Ayverdi, age, s. 521.

³⁰⁸ K. Yılmaz, age, s. 212.

gibi olur, demektir. Bu durum Hakk'ın zikrinin kulun kalbini kaplaması suretiyle meydana gelir. O zaman kul kalbiyle Yüce Rabb'inin huzuruna çıkar. Kul, halktan gaybeti nisbetinde Hakk ile huzur halinde olur. Eğer halktan tamamen gaib olmuş ise huzur hali gaybet haline göre olur. "Falan hazırdır" cümlesinin manası "Kalbi ile Rabb'inin huzurundadır, O 'ndan gafil değildir, O 'nu ihmal etmiş değildir, aksine daima O 'nu zikretmektedir" demektir. Sonra Hakk'ın kendisine ihsan ettiği manalar derecesi nisbetinde Hakk'ın huzurunu keşf yolu ile temaşa eder. Bazen nefsin ve halkın halleriyle his hallerine dönülmesi durumuna da "Kul hazırdır" denilir. Bu, "Kul gaybet hainden dönmüştür, gaybet hali son bulmuştur" demektir. Buna "halk ile huzur", ilkine ise "Hakk ile huzur" denir. Sufilerin gaybetteki hali değişik olur. Bazılarının gaybet hali sürekli değildir. Bazılarının bu hali sürekli dir.³⁰⁹

Hayrın kusûrun hüznün sürûrun

Olsun huzûrun yârın unutma (G. 13, 10)

Yârini unutmayan salık her dem huzurludur. Hayır işlese de kusur işlese de sevinse de üzülse de yâriyle beraberdir.

Bir demde ki gönül yâr ile gam mı kalır

Îd-i visâlde yâr arz-ı cemâl ede mâtem mi kalır

Atşân-ı aşkın uyûnuna perde açıla

Gözler göreler yârını nem mi kalır

³⁰⁹ Erginli, age, s. 284.

Devlet-i huzûruna erip de vaslın bulana

Yeksân olup şeş cihet yahşi kem mi kalır (G. 91, 69)

Yâr ile bir dem geçiren kişide gam ve kasavet kalmaz ama asıl huzur ve gamların dağılıp gideceği zaman, Cemalullah ile müşerref olunacak o kavuşma günüdür. Aşk ateşinin gözlerindeki perdeler açılır ve gözler yârinin görür, o vakit gözler de nem mi kalır, o vakit aşıkta ben mi kalır? O yüce huzura erişip kavuşana her yön tek bir yön olur, ne iyi ne kötü kalır.

Bağışlar deyü şâhı kulunun isyânını

El bağlayıp huzûra hep dîvâna gelmişler (G. 101, 74)

Ayrıma bir nefes huzûrdan

Dûr olma meclis-i üns-i hurdan (Müf. 309, 404)

Huzurun makam olarak kullanıldığı beyitlerde o yüce huzur kapısı, Allah'ın kulunu dergâhına kabul ettiği kapının eşiğinde edeble ve iştiyakla durmak vurgulanır. Bir nefes dahi olsa bu huzurdan ayrılmamak gerekir.

3.3.3.4.Havf u Recâ

Korkutur zâhid Cehennem'den velî hicrânını

Şol ümîd ile geçip havf u recâdan geçmişiz (K. 9, 330)

Havf ve reca, korku ve ümit demektir. Birbirinin zıddı olan iki kavramdır. Kul, ideal olarak bu iki duygu arasında bulunmalıdır.³¹⁰

Havf, gelecekle ilgili bir anlam taşır. Halde var olan bir şeyle korkunun ilgisi yoktur. Allah'tan (cc) olan korku ya dünyada ya ahirette cezadan korkmaktır. Recâ, gelecekte ortaya çıkacak, sevilen bir şeye kalbin duyduğu ilgidir. Kalplerin yaşaması

³¹⁰ Cebecioğlu, age, s. 257, s. 513.

ve bağımsızlığı recâ ile olur. Recânın temenniden farkı, temenninin insana gevşeklik vermesidir.³¹¹

Korku erkek, ümit ise dişidir. Bu ikisinin birleşmesinden imanın hakikatleri doğar.³¹²

Dil oldur ki geçe havf u recâdan

Giyip tâc-ı "lâ-havf" hüzn ü safâdan (M. 3, 316)

Gönül, hakikatte korku ve ümitten geçmelidir. Onun başının üstüne koyacağı “onlara korku yoktur” ayetidir.

Ümîd kapında recâ tapunda kulluğum sana

Ey pâdişâh-ı hüsn kapında kul senin atâ senin (G. 226, 156)

“Lâ taknetû” sırrından

Kesmez ümîd Hulûsî

Âsîler gürûhunu

Rahmetin kurtaracak (G. 194, 135)

Varlık, Hakk’ın emrindedir. Korku da ümit de, korkuya kapılan kul da ümit eden de kul da Hakk’ın emrindedir. Kul, kapıda ümidiyle bekler. Onun elinde tuttuğu sır “ümidinizi kesmeyin” sırrıdır ki bu sırla asilere rahmet edilir.

³¹¹ Kuşeyrî, age, s. 191.

³¹² Kelâbâzî, age, s. 148.

3.3.3.5.Kabz u Bast

Çek ey gönül cefâsın yârın vefâsın umma

Bir gün o da bu hâle pişmân olur olur yâ (G. 4, 4)

Kabz ve bast, daralmak ve genişlemek demektir. Havf ve recadan sonra gelir. Tasavvufta kabz, hicab halindeki kalplerin tutulgan oluşundan, bast da keşf halindeki kalplerin açılmasından meydana gelir. Her iki hal de Hakk canibinden geldiği için genellikle denk sayılmıştır.³¹³

Tasavvuf yoluna intisab eden mürid için havf neyse arif için de kabz odur. Mürid için reca hali neyse arif için de bast hali odur. Kabz ve bast içinde bulunulan anla ilgilidir. Her insanın kabzı bastına göre, bastı kabzına göre olur.³¹⁴

Gâhî çeker cefâyı gâhî sürer safâyı

Gâhî düşüp firâka sûzân olur olur yâ

Gâhî izini izler gâhî visâlin özler

Gâhî o teşne gözler giryân olur olur yâ

Gâhî verip visâli gâhî açar cemâli

Gâhî hayâli dilde cevlân olur olur yâ

Nigâh edince hâle tâlib olur visâle

Gâhî bakıp cemâle hayrân olur olur yâ

³¹³ K. Yılmaz, age, s. 211

³¹⁴ Kuşeyrî, age, s. 99 – 100

Uşşâkı gam çekip de âh eyledikçe yârı

Agâh olup bu hâle handân olur olur yâ

Ey dil ferâgat eyle terk eyleyip fenâyı

Fakr ile fahr edenler sultân olur olur yâ (G. 4, 4)

Kabz u bastın salikin sergüzeştindeki yeri bakımından bu gazel önemlidir. Salik bazen cefa ile muhataptır bazen sefa ile hoşnuttur, bazen de ayrılığa düşüp yanar. Bazen hemen yanındadır, bazen uzağındadır bu sebeple de sevinci unutup ağlamaya başlar. Bazen güzellik hemen karşısında belirir, bazen hayal etmek zorunda kalır. Bir bakış kavuşmaya yönlendirir ve bazen de cemali seyrederek hayran olur. Yârin aşıkları ah çekerken o bunu bazen anlar ve üzülür. Ey gönül, dünyadan vazgeç çünkü fakirlikle övünenler gerçek sultandır.

3.3.4. Marifet

Şerîat tarîkat resm-i râhımız

Hakîkat ma'rifet izz ü câhımız

Tevhîddir hısnımız Hak penâhımız

Sanma bizi yoldan sapanlardanız (K. 7, 329)

Marifet, bilgi anlamındadır. Tasavvufta varılacak dördüncü ve son kapının ismidir. Çeşitli aşamalardan geçen mürid bu son mertebeye ilim yoluyla ulaşır. Şeriat, beden için; tarikat, kalp için; hakikat, ruh için; marifet, Hakk içindir. Marifet vehbîdir.³¹⁵ Sufilerin marifet noktasında ittifak ettiği hususlardan biri de Allah için delilin sadece Allah olmasıdır.³¹⁶ Aslında arif olan da maruf olan da Allah'tır. Buradan anlaşılacağı üzere sen, sen olman itibariyle Allah katında cahilsin, bilgin yoktur. O tanıttığı için kendisini tanımaktasın.

³¹⁵ Cebecioğlu, age, s. 412.

³¹⁶ Kelâbâzî, age, s. 93-97.

Marifet asıldır. Bu, halleri haller de amelleri doğurur. Yani marifet ve bilgi bir ağaç, haller ise ağaçların dalları, ameller de meyveleridir. İman lafzı bazen yalnız marifete bazen de bunların üçüne birden isim olarak verilir.³¹⁷

Sufilere göre marifet şu özelliklere sahip olan kişinin sıfatıdır. Bu kişi, Hak Subhanehu ve Teala'yı isimleriyle ve sıfatlarıyla bilir, davranışlarında doğu olur sonra kötü huyları ve bu huylara ait belaları giderip yok etmekle nefsini temizler. Ardından Hakk'ın kapısında uzun süre bekler ve kalbiyle itikâfa devam eder. Bundan dolayı güzel bir makamla Allah'tan (cc) hisseli olur. İlahi kudretin tasarruflarının nasıl olduğuna dair sırlar Hak Teala tarafından kalbine ilham edir. İşte o zaman o kimseye arif denir. Onun bu haline ise marifet denir. Kul kendine ne kadar yabancılaşırsa marifeti o kadar olur.³¹⁸

Marifet, ifade etmekten aciz kalınacak derecede Allah'ın azametini, hakkına tazim etmeyi ve kadrini yüceltmeyi, sırrın müşahedesidir.³¹⁹

En başta iktibas ettiğimiz şiir, *Divan*'daki marifetin özlü bir ifadesidir. Şeriat ve tarikat, herkesin anlayabileceği şekilde sufînin yoludur. Hakikat ve marifet ise bu yolların biraz daha ötesinde herkesin idrak edemeyeceği bir makamı ifade eder. Bütün bu yolların temelinde ise, imanın da temelinde bulunan tevhid vardır. Yolun özü tevhid olunca yoldan sapma olmaz.

Sana ârif olan ilm ile irfânı n'ider sensiz

Senin lutfunla dil-gûn olduğum irfânım olmuşdur (G. 79, 62)

Hulûsî Efendi, ilmin, ilimden muradın Cenab-ı Hak olduğunu, Cenab-ı Hak olmadan hiçbir şeyin bir anlamı hatta varlığı dahi olamayacağını ifade eder.

³¹⁷ Gazâlî, age, C.7, s. 198.

³¹⁸ Kuşeyrî, age, s. 421-422.

³¹⁹ Kelâbâzî, age, s. 193.

İlm ü irfâna çalış sa'y-ı belîğ göster kim

Sebeb-i ma'rifet ile olasın ehl-i kemâl

Hüneri ma'rifeti hem edebi olmayanın

Olması fâide vermez sâhib-i hüsn ü cemâl (R. 88. 354)

Güzel suret nimettir ama tek başına fayda etmez. Güzel sureti sağlayan yani insanının dış görünüşü de şekillendiren şey, marifettir. Fakat marifet, ilim ve çalışma olmadan elde edilmez. Bu marifetin muhafazası da hüner ve edeble olur.

Ara zâtında olan ma'rifet-i Hâlık'ı gör

Utansın anı sen hâline nâzır bilsen (K. 40, 337)

Allah'ın bilgisi, kişinin zatındadır. Bu bilgiye talip olan salik Allah'ın kendini her an gördüğünü bilse, kendinden yani varlığından, varlık iddia etmekten utanır.

Tarîkatdan tutup bir el hakikat oldunuz muhtel

Maârif kılmadınız hal ki icrâ-yı şeriât yok (G. 182, 129)

Şeriâtın, marifet yolunun başı olduğunu unutan kimse, tarikattan tuttuğu el ile hakikate ulaştığını hiç sanmamalıdır.

Okuyan ilm-i Hakkî mektebinden

Olup ârif fenâ fi'llâhı söyler (G. 103, 76)

Marifet ilmi elbette bir mürşidden öğrenilir. Mürşid, müridi arif eder. Önce kendinde yok olur, sonra Hakk'ta yok olur.

3.3.4.1.Keşf

Kimi seyrân eder eşyâda esmâ sırrını

Kimi bu hâle dem-â-dem vâlih ü hayrettedir (G. 76, 59)

Keşf, açığa çıkarma, örtülü olanı açma, tahmin etme gibi anlamlara gelir. Keşf, bir şeyi örten perdelerin kaldırılmasıdır. Bunun için de manevi bir bakışa ihtiyaç vardır. Sufilere göre kitap ve sünnete uymayan keşifle amel edilmez. Keşf, manevi ve hissi olmak üzere ikiye ayrılır. Manevi keşf için riyazet, hissî keşf için bizzat görmek gerekir.³²⁰

İlk fetih ve kalbin açılışı, mürşid-i kâmilin eli altında on – on beş gün sürekli halvet ve zikirle başlar. Bu noktada mürşid çok önemlidir. Son fetih on seneden fazla sürebilir. Bir iki keşf noktasına ulaşanlar, işin bittiğini zannedip aldanabilir.³²¹

Tal'at-ı hüsnüne nisbet ay u gün

Edemezler hiç birisi keşf-i râz (G. 138, 98)

Ayların ve günlerin doğuşu, açılışı mürşidin güzelliğine benze se de esasında hiçbiri keşfe müsait değildir, onlardan sırların açılmasını beklenilmez.

Der-i dil-dâra Hulûsî baş koyup cân verenin

Cânı cânânda gözü vech-i temâşâda kalır (G. 111, 80)

Temaşa da keşf anlamında kullanılan kelimelerdendir. Marifet sırrına ulaşan kişi her ne kadar varını feda etse de onun gözü cananın keşfinde kalır.

³²⁰ Cebecioğlu, age, s. 366-367.

³²¹ N. Kübra, age, s. 57.

Kudretin izhâr eder sun'-ı "ulü'l-ebâr" için

Çeşm-i im'ân ile seyr et kim temâşâ andadır (G. 117, 84)

Basiret sahipleri ilahi kudreti görür ve bilir. İman tecellisi ile seyredilirse gerçek keşif buradadır.

3.3.4.2. İlham

Bu ihsâna eren âşıklara hergiz memât olmaz

Ölür mü hîç zülâl-i feyz-i Rabbânî içen bir cân (G. 332, 225)

Kalbe gelen Hakk kaynaklı bilgiye ilham denir. Bu ilim kalbe gelirken o esnada kalbe hâkim ve baskın olan halin hükmüyle boyanır. Sufiler, ilhamı melek kaynaklı düşünceler için de kullanırlar.³²²

İlham, Allah tarafından feyz yoluyla kalbe doğan şeydir. İlham genel anlamda delil kabul edilmez; fakat delil olarak kabul eden sufiler de vardır.³²³

Feyz-i nazarı pîr-i meyin eyledi ihyâ

Doldu dil-i dîvâneye envâr-ı muhabbet (G. 32, 27)

Dûr eyleme bu bendeni feyz-i nazarından

Lutf eyle Hulûsî gibi bî-âra efendim (G. 274, 190)

Divan'da ilham, daha çok feyzin karşılığı olarak kullanılmıştır. Mürşidin nazarından gelen ilham, müridin çağlayan kalbini muhabbetle doldurmuştur. Bu ilhamdan ayrı düşmek, müridin korkusudur. Mürşidin lütfuyla feyiz talep edilmektedir.

³²² Kâşânî, age, s. 78-79.

³²³ Cebecioğlu, age, s. 305.

Gönüllere hep ferahlık bahşeder

Feyz ü rahmet bucağıdır Zâviyem (G. 321, 216)

Doğrudan tasavvufî mahiyette gözükmeyen bu şiir, aslında bir ilham şairi olan, şiirleri için doğuş diyen Osman Hulûsî Efendi'yi anlamak için önemlidir. Şair, en başta mürşidin nazarı olmak üzere belli başlı yerlerden ilham alır. Bu tabloyu resmetmek bazen şairi mücerred bir varlık olarak karşımıza çıkarır; halbuki şair, yaşamaktadır, hayattadır, yiyip içmektedir, gezmektedir... Şair, yaşadığı yerden de ilham alır. Zaviye Mahallesi, Osman Hulûsî Efendi'nin ve ahfadının yaşadığı mahalledir. Tabidir ki bu bereketli mahalle şaire sürekli ilham verecektir.

3.3.4.3. Tecelli

Tecellî eder ol Mevlâ cemâl-i yârdan âşıkâ

Görünen ol gören oldur hemân âşıklara her an (G. 332, 225)

Tecelli, sözlükte açık ve zahir anlamlarına gelir. Tecelli, geldiği kaynak itibariyle ikiye ayrılır: ruhani ve rabbani tecelli.³²⁴

Tecelli aklın, fikir ve mizac kayıtlarından sıyrılarak mutlak cevherle idrak ettiği akli olmayan keşiflerdendir. Nefsanî olursa, riyazet ve mücahedeler sırasında fark ve ayırt edilebilen perdelerin açılmasından sonra, mizac kayıtlarından sıyrılmış mutlak hayali nefslerde ortaya çıkar. Rûhanî olursa, aklî ve nefsanî perdelerin açılmasından ve Rahmanî nefeslerin doğmasından sonra ortaya çıkar. Rabbanî olursa, ya tenezzül ya miraç ya da sırların nuzûlü yoluyla olur. Bu tür olanı, isimlerle alakalı mertebelerin artmasıyla artar. Hakk'ın esma (isimleri) mertebelerinden her birinin tecellileri vardır. Bunların en yücesi, mûkaşefenin tamamını bahş eden cem'î, ahadî, ilahi tecellilerdir. Bunun üzerinde, mertebeleriyle beraber Hakikatler Hakikati'nin keşfi, nefsin ve 'amanın hakikati, ilahi hakikat ve tabiatın tüm hakikatini veren Zatî tecelli yer alır³²⁵

³²⁴ Cebecioğlu, age, s. 638.

³²⁵ Erginli, age, s. 1023-1024.

Tecelli, beşeriyet perdesinin kalkmasıdır. Beşeriyet perdesinin kalkması, Allah Teala'nın kişiyi gaybdan bu kişi için gelen tecelliler altında durdurmasıdır.³²⁶

Divan'da tecelli, her yerde görülmesi ve ehli için tecellinin alınan nefes gibi gönle hayat verdiği belirtilmiştir. Yukarıda iktibas ettiğimiz beyitte de bu durum izah edilir: Cenab-ı Allah "Cemal" sıfatıyla aşıklara tecelli etmektedir. Aşık ilk başta Hakk'tan ayrı iken sonra aşığın varlığı ortadan kalkar. Geriye sadece Hakk kalır. Çünkü gören de görünen de O'dur.

Nihânsın demek olmaz cümle sensin nesne yok zâhir

Meğer cilven kimin bî-gâne kimin âşinâ vermiş (G. 174, 121)

Allah'a gizlidir demek uygun olmaz, çünkü her şeyde onun tecellisi vardır. Fakat bu tecelli kimine yabancı kimine de aşinadır.

Senin hüsnüne âyîne yine hüsnündür ey dil-ber

Neye baksan görünürsün anda bir nûr-ı musavver (Müf. 130, 386)

Cenab-ı Hakk'ın en güzel tecellisi yine onun zatında bulunan tecellidir fakat pek çok idrak bunu bilemez. Her neye tecelli etse onda bir nur bulunur.

Der-i ihsânına kim tutsa mahrûm-ı lutf olmaz

Anıncün melceisin mücrimânın yâ Rasûlellâh (Müf. 36, 336)

Tecellî eyledikçe hüsn ü ânın yâ Rasûlallâh

Tesellisi odur hep ins ü cânın yâ Allâh

³²⁶ Kelâbâzî, age, s. 182.

Allah'ın tecellisi, varlığın tesellisidir. Allah'ın insan-ı kâmil olan Hz. Muhammed'deki tecellisi de varlıktaki en güzel tecellidir. Bu tecelli olmasa varlık perişan olur.

Olur dâim rûhun mest-i tecellî

Hep şebîn leyletü'l-İsrâ olursa (G. 381, 260)

Salikin ruhunun sürekli tecelli ile dolması ancak gecelerini namaz ile ihya etmek sayesinde olur. Namaz ise miraca çıkar gibi kılınan namazdır.

Dil hâtır o yâr ile tesellî

Yâr eyledi yârına tecelli (M. 7, 319)

Yâr-ı ezeli oldur yârın güzeli oldur

Envâr-ı tecellî oldur didâr-ı Karîbu'llâh (G. 407, 274)

Hız. Peygamber'in tecellisi ardından O'nun varisi olan mürşidin tecellisi ile müridin gönlü mutmain olur. Mürşid, güzel sevgilidir, ezelden sevgilidir. Mürşidin gözü ve gönlü tecelli nurlarıyla doludur.

3.3.4.4.Vâridât

Cem' eyledi vâridâtını kıldı hazînesi

Fark eyleme özge varlığın bekâsısın (G. 224, 155)

Vârid, gelen demektir. Kendi kastı veya katkısı bulunmadan kulun kalbine bir mana gelirse buna vârid denir. Vâride göre kul tesir altında kalır, sevinir veya üzülebilir.³²⁷

Sufilere göre vârid, uzakta olanı haber vermek için ilahi mertebeden gelen elçidir. Bu, ya ruhaniyyet, ya da nariyyettir. Yani ya melekî ya da şeytanî olur. Melekî ve şeytanî vârid arasındaki fark şudur: Melekî olanın ardından bir soğukluk ve lezzet gelir. Elem vererek terk etmez, sureti değişmez, geriye ilim bırakır. Şeytanî olanın ardından hayret (şaşkınlık ya da tereddüt) sıkıntı, darbe, elem ve ağırlık meydana gelir. Faziletli kimselerden biri şöyle demiştir: "Vârid, kulun kalbine hedeflemediği halde gelen övülmeye değer hatırlardır." Havatır cihetinden olması da böyledir. Bunlar hitap türlerine mahsustur veya hitabın manasını ihtiva ederler. Vârid, sürur vâridi, hüzün vâridi, kabz vâridi, bast vâridi veya bunların dışındaki manalardan herhangi bir vârid olabilir.³²⁸

Osman Hulûsî Efendi şiirlerine "doğuş" demiştir. Doğuşun tasavvuf ıstılahındaki karşılığı da vârid, vâridattır. Bu açıdan baktığımızda *Divan*'ın tamamı vâridâttir. Herhangi bir talep olmadan, Allah'ın vâridi olarak yazılan şiirlerdir, denilebilir.

Gönül Tûr-ı tecellînin tesellîsindedir cânâ

Bulursan vâridâtın Hak Yed-i Beyzâ-yı aşkıdır hep (G. 27, 22)

Tecellinin Kur'an'daki örneği olan Allah'ın dağa tecelli etmesi ve dağın paramparça olmasına atıf yapılarak gönle düşen tecellinin yâre huzur olduğu ifade edilir. Aşk da yed-i beyza gibi bir vâriddir. Hakk'tan nasibi olanlara verilir.

³²⁷ Cebeceioğlu, age, s. 689.

³²⁸ Erginli, age, s. 1174.

Bu âleme im'ân ile bak er de şuhûda

Anla ne için geldiğini mülk-i vücûda

Meydân-ı fenâdan eteğin çek de emîn ol

Kaydırmasın kendi özünü bûd u nebûda (R. 138, 362)

Âleme, iman ile bakmak kişiyi yüksek mertebelere çıkarır ve tahmin edilemeyen vâridlerle buluşturur. Bu sayede insan dünyaya geliş sebebini anlar. Ölümlü dünyadaki dünyalıkları bir kenara bırakıp emin olmak gerekir, bu sayede hakikat bulunur, farklı yönler kayılmaz.

SONUÇ

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî, 1276 şiirden meydana gelmiştir. Bunlardan 462'si gazel, 18'i mesnevi, 40'ı kıta, 195'i rübai, 470'i müfred, 91'i mısradır. Hacim itibariyle 20. yüzyılda yazılan divanların en hacimli en derli toplu olanıdır.

İncelememiz sonucunda *Divan*'da klasik edebiyatın nazım biçimleri yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Gazeller bölümü, *Divan*'ın en geniş bölümüdür. Mesneviler, bir kitap boyutunda olmamakla beraber kısa tutulmuştur. Rübailer, çoğunlukla klasik rübai yazılışıyla kaleme alınmıştır. *Divan*'ın ekserisinde aruz ölçüsü başarıyla kullanılmıştır. Divan şiirinin nazım birimi olan beyit, *Divan*'da en çok kullanılan nazım birimidir. Bu özellikler, *Divan*'ın klasik divan zihniyeti ile yazıldığı göstermekle birlikte birtakım farklılıklara da işaret etmektedir.

Şiirlerin biçiminden ziyade anlamı önemsendiği için biçim kusurları bulunmaktadır. Aruz ve hece ölçüleri birlikte kullanılmıştır. Bazı şiirlerde eksik mısraların bulunması şiirlerin bitmediğini göstermektedir. Klasik bir *Divan*'da bulunması gereken bazı nazım biçimleri (kaside, terci-i bend, terki-i bend) ve nazım türleri (tevhid, münacat, naat) *Divan*'da bulunmamaktadır. Divan tertibinde esas olanın nazım türleri ve sıralaması olduğu için *Divan-ı Hulûsî-i Darendevî*'de klasik divan tertibine birebir riayet edilmediği tespit edilmiştir.

Divan'da tercih edilen nazım biçimleri, ölçü kullanımı, dil ve üslup bariz bir şair veya şiir akımı etkisi ile kullanılmamıştır. Şairin divan geleneğine rağbetin azaldığı bir ortamda kendini yetiştirmesi, divan geleneğindeki tasavvufî dile ilgisi şiir anlayışını belirlemiştir. Şairin şahsî tavrı, yetiştiği kültür ve tasavvuf ortamı *Divan*'ın şeklinin ortaya çıkmasında müessir olmuştur. Bu tesir *Divan*'ın dilini de konuşma dilinden ayırmış, sanatlı bir dile dönüştürmüştür.

Dinî – Tasavvufî unsurlar, *Divan*'ın temelini oluşturan unsurlardır. Temaların ele alınmasında açık bir tasavvuf etkisi görülür. En çok işlenen temalar, kalb başlığı altında incelenen aşk, mürid, mürşid, intisab, halvet ve sohbet temalarıdır. Varlığın, insanın görülmesi, anlaşılması, aşk merkezli düşünülmüştür. Tasavvuf etkisi aruza yansıdığı gibi, halk şiir geleneğine de yansır, hece ölçüsü ile yazılan şiirlerin

oluşmasını sağlar. Tasavvufun söze sağladığı imkânlar da kavramların çerçevelerini de genişletmiştir. *Divan-ı Hulûsî-i Darendeî*, bu çağda bu genişleme imkânının hâlâ devam ettiğini gösteren önemli bir eserdir. Osman Hulûsî Efendi, Ahmet Yesevî'den günümüze ve coğrafyamıza ulaşan köklü bir ekolün temsilcisi olarak *Divan*'ıyla farklı bir yol, farklı bir tarz ortaya koymuştur. *Divan-ı Hulûsî-i Darendeî* edebî açıdan kadim söz ve yazı geleneğimizi korumuş ve divan geleneğinin yaşamasına zaman kazandırmıştır.

Divan-ı Hulûsî-i Darendeî, akademik olarak hâlâ incelenmeye müsait bir eserdir. Bugüne kadar *Divan*'la ilgili yapılan çalışmalar iki elin parmağını geçmemektedir. *Divan* çevresinde oluşan takdîrî çalışmalar dağınık halde ve toparlanmaya muhtaçtır.

Yapılan çalışma, *Divan*'ı derli toplu ele almayı amaçlayan, daha önce tecrübe edilmemiş bir yüksek lisans çalışmasıdır. Bu açıdan çalışmada eksikler olması muhtemeldir. Hem bu çalışma hem yapılacak yeni çalışmalar *Divan-ı Hulûsî-i Darendeî*'yi, ilim âlemine tanıtmada, incelemede ve anlamada önümüze yeni ufuklar açacaktır.

Çalışmayı *Divan-ı Hulûsî-i Darendeî*'den bir beyitle bitirmek, minnet duygularımıza tercüman olacaktır:

Hulûsî kûy-ı yâra kazsalar mezârımız dostlar

Yolunda öldü derler başka ne günâhımız vardır (G. 121, 86)

KAYNAKÇA

- Akün, Ömer Faruk (2013). *Divan Edebiyatı*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Akyüz, Kenan (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923* (5. Baskı). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Algar, Hamid (2006). “Nakşibendiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. 32, s. 335-342.
- Ateş, Osman Hulûsî (2006). *Divan-ı Hulûsî-i Darende* (3. Baskı). İstanbul: Nasihat Yayınları.
- Ateş, Osman Hulûsî (2006). *Mektûbat-ı Hulûsî-i Darende* (2. Baskı). İstanbul: Nasihat Yayınları.
- Ateş, Osman Hulûsî (2006). *Şeyh Hamid-i Veli Minberinden Hutbeler* (2. Baskı). İstanbul: Nasihat Yayınları.
- Ateş, Zeynep Şenda (2007), “Osman Hulûsî Ateş ve Seyr ü Sülûk Metodu”, *Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Atik, Hikmet (2003). “Nakşî Ali Akkırmanî Divanı (İnceleme – Metin)”. *Doktora Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Avcı, Casim (2010). “Şeyh”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. 39, s. 49.
- Ayvazoğlu, Beşir (2000). *Aşk Estetiği* (6. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ayverdi, İlhan (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları
- Bağdâdî, Mevlânâ Halid (2013). *Halidiyye Risâlesi* (3. Baskı). Tercüme: A. Suat Demirtaş. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Bayram, Yavuz (2001). “Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansımaları İle Anlam Çerçevesi”. *Doktora Tezi*. 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.
- Cebecioğlu, Ethem (2004) *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (2. Baskı) İstanbul: Anka Yayınları.

- Çelebi, İlyas (2016). “Kelime-i Şehâdet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. Ek-2, s. 36- 37.
- Çetişli, İsmail (2012) *Şiirimizde Peygamber ve Gül (1860 – 2011)* (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2002). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugat* (19. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, Cem (2009). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (9. Baskı). Ankara: TDK.
- Durmuş, İsmail ve Pala, İskender (2001). “İstiare”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. 23, s. 315-318.
- Durmuş, İsmail (2012). “Tezat”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. 41, s. 58-60.
- el-Cîlî, Abdülkerim (2015). *İnsân-ı Kâmil* (4. Baskı). Tercüme: Abdülaziz Mecdi Tolun. İstanbul: İz Yayınları.
- Elma, Ahmet (2019). *Ladikli Aşık Ahmet Hüdayi Hayatı Menkıbeleri Beyitleri* (4. Baskı). Konya: Desen Ofset Matbaacılık.
- Enginün, İnci (2014). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı* (15. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erginli, Zafer (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kalem Yayınları.
- Gencer, Bedri (2016). *Modernliğin Hikmetinden Sual* (1. Baskı). Ankara: Kadim Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1965) *Yunus Emre (Risâlat-al Nushiyye ve Divan)*, İstanbul: Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını.
- Güzel, Abdurrahman (2009). *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı* (4. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları
- Harman, Ömer Faruk (2000). “İsa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, C. 22, s. 465-472.
- Harman, Ömer Faruk (2006). “Musa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*: İstanbul, C. 31, s. 207-213.

- İmam Gazâlî (2016). *İhyâu Ulûmi'd-Din Tercümesi*.8 Cilt. Tercüme: Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Erkam Yayınları.
- İmam Nevevî (2005). *Riyaz'üs-Salihîn*. Hazırlayan: Abdullah Parlıyan, Konya: Konya Kitapçılık.
- İnan, M. Akif (2018). *Cumhuriyet'ten Sonra Türk Şiiri* (2. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kabaklı, Ahmet (1991). *Türk Edebiyatı*. 4 Cilt. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Karakoç, Sezai (2014). *Edebiyat Yazıları II Dişimizin Zarı* (5. Baskı). İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karaman, Hayreddin ve Çağrıcı, Mustafa ve Dönmez, İ. Kafi ve Gümüş, Sadreddin (2015). *Kur'an Yolu Meali* (4. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karataş, Turan (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Kitapları.
- Karataş, Turan. (2015) "Kinaye ve Tariz", *Türk Dili Dergisi Dilin Perdeleri Özel Sayısı*, S. 767 - 768, Ankara: TDK.
- Karşahin, Hakkı (1998). *Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi'nin Tasavvufî Görüşleri ve Halidî Cemaati*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Karpat, Kemal (2010). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaplan, Mahmut (2012) *Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Divanı'nda Gönül ve Aşka Dair*. Ankara: Nasihat Yayınları.
- Kâşânî, Abdurrezzak (2004) *Tasavvuf Sözlüğü*, Tercüme: Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayınları.
- Kayalı, Kurtuluş (2002). *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kelâbâzî, Ebubekir (1992). *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf* (2. Baskı). Tercüme: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kılıç, Mahmut Erol (2016) *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar 1* (1. Baskı). İstanbul: Sufi Yayınları.
- Kılıç, Mahmut Erol (2017). *Sufî ve Şiir* (1. Baskı) İstanbul: Sufi Yayınları.
- Kılıç, Mahmud Erol, (27.11.2016) *Anadolu İrfanının Nakşi Damarı*, Yeni Şafak Gazetesi, s. 18.
- Kılavuz, Ahmet Saim (1991). “Azrail”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. 4, s. 350.
- Koca, Ferhat (1997). “Yahyalılı Hasan Efendi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. 16. s. 318-319.
- Kurdakul, Şükran (1994). *Çağdaş Türk Edebiyatı*. 4 Cilt. (3. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kuşeyri, Abdulkerim (2003). *Kuşeyrî Risalesi* (1. Baskı). Tercüme: Mehmet Günyüzlü. İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Kübra, Necmüddin (1996). *Tasavvufî Hayat* (2. Baskı). Tercüme: Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınevi.
- Mengi, Mine (1997) *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi – Metinler* (4. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mevlevî (Olgun), Tahir (1973). *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mısrî, Niyazi (2014). *Divan-ı İlâhiyât* (2. Baskı). Hazırlayan: Mustafa Tatcı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Oktay, Ahmet (1993). *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Öksüz, Mert (2015). “Telmih ya da Geçmişe Göz Ucuyla Bakma”, *Türk Dili Dergisi Dilin Perdeleri Özel Sayısı*, S. 767-768, Ankara: TDK.

- Öngören, Reşat (2012). “İsmail Hakkı Toprak”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. 41. s. 264-265.
- Özerveranlı, M. Sait (2004). “Melek”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. 29, s. 40-42.
- Özsoy, Bekir Sami (2011). *Başlangıcından Günümüze Örnekleriyle Türk Şiiri*. (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pala, İskender (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (13. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Palakoğlu, İsmail (2004). *Gönüller Sultanı Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi* (1. Baskı) Ankara: Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları.
- Pekolcay, Necla ve Eraydın, Selçuk (1976). *İslâmî Türk Edebiyatı* (3. Baskı). İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Safa, Muhammet (2015). “Sanatsal Abartı: Mübalağa”, *Türk Dili Dergisi Dilin Perdeleri Özel Sayısı*, S. 767-768, Ankara: TDK.
- Sevgi, Ahmet (1999 Güz). “Molla Camî'nin Erbain'i Ve Türkçe Manzum Tercümeleleri”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6. Konya.
- Sinanoğlu, Mustafa (2000). “İman”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: C. 22. s. 212-214.
- Söylemez, İdris (2013). “Seyfullâh Nizâmoğlu Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)”. *Yüksek Lisans Tezi*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Şafak, Yakup (2015). “Tasavvufun Dili”, *Türk Dili Dergisi Dilin Perdeleri Özel Sayısı*, S. 767-768, Ankara: TDK.
- Şebüsterî, Mahmûd (2011) *Gülşen-i Râz (Metni ve Şerhi)*. Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şener, H. İbrahim ve Yıldız, Âlim (2008). *Türk İslam Edebiyatı* (2. Baskı) İstanbul: Rağbet Yayınevi.

- Şeyh Galib (2014). *Divan* (2. Baskı). Hazırlayan: Naci Okçu. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şimşirgil, Ahmet (2015) *Asırlara Hitap Eden Alim Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri 2 Cilt* (1. Baskı) İstanbul: Nasihat Yayınları.
- Topbaş, Osman Nuri (2014) *İmandan İhsana Tasavvuf*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (1991). “Aşk”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C.4, s. 11-17.
- Uludağ, Süleyman (1993). “Cilve”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: C.8. s. 1.
- Uludağ, Süleyman (1997). “Halvet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. 15, s. 386-387.
- Uludağ, Süleyman (2001). “Kalb”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. 24, s. 229-232.
- Uludağ, Süleyman (2005). “Muhammed”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: C. 30. s. 448-450.
- Uzun, Adnan (2016). “Divan Şiirinde Hz. Musa”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*. 5. Sayı. Karabük.
- Uzun, Mustafa (2000). “İsa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: C. 22, s. 473-475.
- Yazıcı, Tahsin (1993). “Çeşm”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: C. 8. s. 276.
- Yavuz, Yusuf Şevki (2007). “Peygamber”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: C. 34. s. 257-262.
- Yekbaş, Hakan (2012). “Ben Nâr-ı Aşk ile Yanıp Hâk ile Yeksan Olmuşam Şiiri Şerhi”. *Divan-ı Hulûsî-i Daredevî'den Şerhler*. İstanbul: Nasihat Yayınları.
- Yıldırım, Enbiya (2011). “Divan-ı Hulûsî-i Daredevî ve Hadis İlişkisi”, *Somuncu Baba ve Hulûsî Efendi Sempozyum Bildirileri*, Ankara: Nasihat Yayınları.
- Yılmaz, Hasan Kamil (1995), “Esad Erbilî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C.11. s. 348-349.
- Yılmaz, Hasan Kamil (2016). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (21. Baskı). İstanbul: Ensar Yayınları.

Yılmaz, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

 KONYA	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	---

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Recep AYIK	İmza:		
Doğum Yeri:	Bigadiç/ Balıkesir			
Doğum Tarihi:	03/ 04/ 1986			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Cumhuriyet İlkokulu	İlkokul	Bigadiç	1997
Ortaöğretim	Balıkesir Anadolu İHL	Ortaokul	Balıkesir	2001
Lise	AHG And. Öğrt. L.	Lise	Bursa	2004
Lisans	Selçuk Üniv. AKEF	Lisans	Konya	2009
Yüksek Lisans	NEÜ SBE	Y. Lisans	Konya	2019
İş Deneyimi:	2009 – 2010 Kocaeli AFB Sos. Bil. Lisesi (V. Öğretmen) 2010 – 2011 Balıkesir Bigadiç METEM (V. Öğretmen) 2012 Çanakkale 18 Mart Üniv. Kütüphanesi (Büro Per.) 2012 – 2013 Erzurum Karayazı İHL (Öğretmen) 2013 – 2019 Konya Kulu Tavşançalı ÇPAL (Öğretmen)			
İlgi Alanları:	Tasarım, Sosyoloji, Felsefe, Tarih			
Aldığı Ödüller:				
Tel:				
Adres	Camikebir Mh. Ankara Cd. Nu: 2076/ 3 Kulu/ Konya			
Ekleme istediğiniz hususlar				